

In debat over het NIOD-rapport *Srebrenica: een ‘veilig’ gebied*

Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area

Masterscriptie Maatschappijgeschiedenis

Erasmus Universiteit Rotterdam

Augustus 2012

Sophie Meijer

Studentnr. 297179

Achterharingvliet 60

3011 TC Rotterdam

Tel. 06-49970309

Begeleider: Dr. B. Wubs

Tweede lezer: Prof. Dr. H.A.M. Klemann

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Een onderzoek naar de consequenties van het NIOD-rapport over Srebrenica.....	4
1.1 Inleiding.....	4
1.2 Historiografie	6
1.3 Onderzoeksvragen en opzet	10
Hoofdstuk 2 Het drama Srebrenica	13
2.1 Inleiding.....	13
2.2 Hoe Nederland in Srebrenica verzeild raakte.....	13
2.3 De val van de enclave	15
2.4 Terug in Nederland	16
2.5 Onderzoeken naar Srebrenica – een chronologisch overzicht	17
Hoofdstuk 3 Wetenschappelijke reacties op het NIOD-rapport.....	21
3.1 Inleiding.....	21
3.2 Het NIOD-rapport in de <i>Internationale Spectator</i>	21
3.3 Het <i>Tijdschrift voor Geschiedenis</i> : ‘Srebrenica: wat kunnen we ervan leren? Een geschiedtheoretische beoordeling van het NIOD-rapport’	25
3.4 Discussiedossier Srebrenica van het Koninklijk Historisch Genootschap	37
3.5. Conclusie.....	40
Hoofdstuk 4 Reacties op het NIOD-rapport in de schrijvende pers: NRC Handelsblad, De Telegraaf en de Volkskrant	42
4.1 Inleiding.....	42
4.2 Dataverzameling en analysemethode.....	43
4.2.1 Kranten	43
4.2.2 Periode en zoekopdracht.....	43
4.2.3 Aanpak.....	44
4.2.4 Kwalitatieve en kwantitatieve verschillen	45
4.3 Het NIOD-rapport in NRC Handelsblad.....	46
4.3.1 Voorafgaand aan de verschijning van het NIOD-rapport.....	46
4.3.2 Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?	46
4.3.3 De doofpot en ‘de schuldigen’	49
4.3.4 Journalistiek scores	50
4.3.5 Zelfreflectie.....	52
4.3.6 Parlementaire enquête.....	53
4.3.7 (On)veranderde visie door de jaren heen.....	54
4.3.8. Conclusie	56
4.4 Het NIOD-rapport in De Telegraaf.....	57
4.4.1 Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?	57
4.4.2 Parlementaire enquête.....	59
4.4.3 (On)veranderde visie door de jaren heen.....	59
4.4.4 Journalistiek scores	61
4.4.5 Conclusie	61
4.5 Het NIOD-rapport in de Volkskrant	63
4.5.1 Voorafgaand aan de verschijning van het NIOD-rapport.....	63
4.5.2 Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?	63
4.5.3 De doofpot en ‘de schuldigen’?	65
4.5.4 Journalistiek scores	65
4.5.5 Kritiek uit verschillende hoeken op het NIOD-rapport	66
4.5.6 Zelfreflectie.....	67
4.5.7 Parlementaire enquête.....	69
4.5.8 (On) veranderde visie door de jaren heen.....	70
4.5.9 Conclusie	72
4.6 Conclusie: NRC Handelsblad, De Telegraaf en de Volkskrant vergeleken.....	73

Hoofdstuk 5 De politieke reactie op het NIOD-rapport	77
5.1 Inleiding	77
5.2 Dataverzameling en analysemethode	79
5.2.1 Periode	79
5.2.2 Aanpak en deelvragen	79
5.3 Het aftreden van Kok en de reactie van de Kamer hierop	80
5.4 Het rapport van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport	84
5.5 Het debat over het NIOD-rapport	86
5.6 Consequenties die aan het NIOD-rapport verbonden zijn	93
5.7 Conclusie	96
Hoofdstuk 6 Slotbeschouwing	99
Literatuurlijst	103
Bronnen	105
Bijlage 1 Overzicht onderzoekscommissies	111
Bijlage 2 Grafieken	112
<i>Grafiek 1.</i>	112
<i>Grafiek 2.</i>	113
<i>Grafiek 3.</i>	114
<i>Grafiek 4</i>	115
<i>Grafiek 5.</i>	116
<i>Grafiek 6</i>	116
<i>Grafiek 7.</i>	117

Hoofdstuk 1 Een onderzoek naar de consequenties van het NIOD-rapport over Srebrenica

1.1 Inleiding

Op 26 mei 2011 werd de al jarenlang voortvluchtige Servische bevelhebber Ratko Mladic aangehouden. Al die tijd had hij zich schuil weten te houden in Servië, en op het moment van arrestatie woonde hij op de boerderij van zijn neef. Zijn verlopen identiteitskaart droeg hij nog bij zich. De reacties op zijn arrestatie verschilden. Bosnische moslims spraken van gerechtigheid, maar feest werd er niet gevierd. Volgens hen werd Mladic niet opgepakt om hem te doen boeten voor zijn oorlogsmisdaden, maar om Servië meer kans te geven op toetreding tot de Europese Unie. De nationalistische Serven die Mladic nog steeds als oorlogsheld zagen, gingen na zijn arrestatie met duizenden de straat op om te protesteren.¹ Het land bleek nog altijd diep verdeeld.

Na zijn arrestatie werd Mladic eerst voorgeleid in Belgrado. Vervolgens werd hij onder zware politiebegeleiding naar het vliegveld gebracht, vanwaar hij naar Nederland vloog om te worden overgedragen aan het Joegoslavië-tribunaal. Bij de VN-gevangenis in Scheveningen was de pers alom aanwezig in de hoop een glimp van Mladic te kunnen opvangen. De beelden deden sterk denken aan die van drie jaar eerder, toen eind juli 2008 de Bosnisch-Servische oud-president Radovan Karadzic aankwam in Scheveningen. Op 20 juli 2011 werd ook de laatste door het Joegoslavië-tribunaal gezochte voortvluchtige opgepakt: de voormalige Kroatisch-Servische leider Goran Hadzic.

De aanklachten tegen Mladic en Karadzic overlappen elkaar op verschillende punten. Zo staan beiden terecht voor het begaan van oorlogsmisdaden tijdens de belegering van de Bosnische hoofdstad Sarajevo, die van 1992 tot 1995 aan ongeveer 10.000 mensen het leven kostte. Ook worden zij beiden aangeklaagd voor genocide na de val van de Oost-Bosnische moslimenclave Srebrenica in 1995 waarbij ruim 7.500 moslims om het leven kwamen. Daarmee was sprake van de grootste massaslachting die na de Tweede Wereldoorlog in Europa heeft plaatsgevonden. Ten tijde van de moordpartij waren er Nederlandse troepen (Dutchbat) als onderdeel van de VN-vredesmacht United Nations Protection Force (UNPROFOR) aanwezig in Srebrenica, om de moslimbevolking te beschermen. Al kort na de gebeurtenissen in juli 1995 werd in Nederland de omvang van het drama bekend. Toenmalig minister Jan Pronk nam zelfs de term genocide in de mond, wat hem door collega-politici echter werd verweten.

Bijna zestien jaar later, en een uitgebreid onderzoek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en een parlementaire enquête verder, heerste in Nederland nog steeds controverse over de eigen rol ten tijde van de val van de enclave. In hoeverre was Nederland schuldig aan dit drama dat zij niet wist te voorkomen? Een dag na de arrestatie van Mladic laaide de discussie in de kranten weer op. Zo kopte NRC Handelsblad op 27 mei 2011 op de voorpagina: ‘Het boek Srebrenica blijft open’. Andere veelzeggende koppen in dezelfde krant luidden: ‘Nu hoorden we bij de

¹ <http://nos.nl/artikel/244269-relletjes-na-mladicprotest-in-belgrado.html> (geraadpleegd 23-6-2012).

bad guys' en 'Ik voel me niet schuldig, we konden dit niet afwenden'. Zoveel jaar na dato bleek het onderwerp nog steeds emoties op te roepen.

Juist vanwege deze emoties en onzekerheden over wat er precies in Srebrenica gebeurd was, deed het Nederlandse kabinet in 1996 het NIOD (toen nog het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, RIOD) het verzoek een onafhankelijk historisch-wetenschappelijk onderzoek in te stellen naar de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van de enclave. Het NIOD beschouwde het als een maatschappelijke plicht om op het verzoek in te gaan en wilde niet in 'de ivoren toren' blijven zitten.² De verschijning van het rapport liet lang op zich wachten. Door de enorme hoeveelheid aan bronnenmateriaal vroeg het NIOD het kabinet herhaaldelijk om meer tijd. In eerste instantie nam men aan dat het rapport vóór de verkiezingen van 1998 afgerond zou worden, maar dit bleek onhaalbaar.³ Uiteindelijk werd op 10 april 2002 het in totaal meer dan 3400 pagina's tellende rapport, in een speciaal daarvoor bestemd linnen tasje omdat het anders niet te tillen zou zijn, aangeboden aan minister Hermans van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.⁴ De directeur van het NIOD, J.C.H. Blom, begon zijn toespraak als volgt:

Dames en Heren,

Tenminste zeven-en-een-half duizend vermiste Bosnische moslims, vrijwel zeker allen omgekomen. Omstreeks zesduizend van hen afgeslacht bij massaexecuties. Het is de trieste balans van de gebeurtenissen die in juli 1995 volgden op de verovering van de in 1993 door de Verenigde Naties uitgeroepen *Safe Area* Srebrenica door het Bosnisch-Servische leger. Vanaf het moment dat deze gruwelijkheden tot de buitenwereld doordrongen hebben zij diepe emoties opgeroepen.

Ten tijde van de val van Srebrenica waren daar in het kader van de VN-vredesmacht UNPROFOR Nederlandse troepen (Dutchbat) gelegerd. Daarom liep het debat juist ook in Nederland hoog op en kreeg het een zware lading. Tal van onzekerheden over wat er precies gebeurd was, speelden daarbij een grote rol.⁵

In de weken na de publicatie ontstond er een debat in Nederland. Volgens Eelco Runia, auteur van het artikel "*Forget about it*": "*Parallel Processing*" in the *Srebrenica Report*, werd het NIOD-rapport in eerste instantie uitgebreid besproken in kranten, praatprogramma's en tijdschriften, maar bleek het moeilijk het rapport te duiden: 'Political journalists had their shot; historians supplied authoritative sound bites; commentators, editorialists, and other pundits ventured tentative evaluations – but behind

² Hans Blom, 'Politiek versus historie. NIOD maakt onderscheid moraal en wetenschap' in *De Academische Boekengids* 36, december 2002, via:

http://www.academischeboekengids.nl/do.php?a=show_visitor_artikel&id=9 (geraadpleegd 28-07-2012).

³ Raymond van den Boogaard, *Zilverstad. De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica* (Amsterdam/Rotterdam 2005) 218.

⁴ '3.400 pagina's in een linnen tasje', *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

⁵ Aanbiedingstoespraak: <http://www.vredesnaam.com/NIOD/NIOD1.html> (geraadpleegd 11-10-2011).

the coquettish opinions shimmered bewilderment. What to make of this huge number of words about – or at least triggered by – one fatal week in July 1995?⁶ Het debat zou dan ook volgens Runia snel zijn weggeëbd. Weliswaar werden nog een aantal conferenties en congressen georganiseerd en wijdden het *Tijdschrift voor Geschiedenis* en *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* speciale edities aan het NIOD-rapport, maar daarop kwam aldus Runia weinig vervolg. Het rapport zou hebben geleid tot een sfeer die hij omschrijft als ‘forget about it’. Hij geeft aan verbaasd te zijn dat er zo weinig werd gedaan met de reacties die in eerste instantie op het rapport verschenen. In de eerste plaats omdat het langverwachte NIOD-rapport antwoord gaf op de vraag hoe Nederland had gefaald in het beschermen van de Bosnische moslims, van wie er 7500 werden vermoord. Volgens Runia was de opvatting wijdverbreid dat de publicatie van het rapport het startsignaal zou zijn van een verhelderende discussie over de vraag waarom er in 1995 zoveel verkeerd was gegaan. Het uitgebreide NIOD-rapport bood hiervoor een goede basis. In de tweede plaats hadden de auteurs van het rapport juist ingezet op een discussie, door in hun rapport geen expliciete oordelen te vellen, maar anderen hiervoor zowel de benodigde feitenkennis als de ruimte te geven.⁷

Deze masterscriptie heeft tot doel de verschillende reacties op het NIOD-rapport in kaart te brengen. Als onderdeel hiervan zal worden onderzocht in hoeverre het rapport aanleiding heeft gegeven tot discussie. Ook zal worden besproken welke consequenties er aan het rapport zijn verbonden. Kan de houding ten opzichte van het rapport inderdaad worden gekenschetst als ‘forget about it’, of heeft het rapport toch meer teweeg gebracht dan Runia meent? Er zal geen oordeel geveld worden over de reacties, wat wil zeggen dat buiten beschouwing wordt gelaten of reacties inhoudelijk juist zijn, en dat niet beargumenteerd wordt wie in een eventuele discussie het gelijk aan zijn zijde heeft.

1.2 Historiografie

In deze masterscriptie zal worden besproken hoe er op het NIOD-rapport gereageerd is. Deze paragraaf moet een overzicht bieden van wat hierover al door anderen is geschreven. Er is echter op dit gebied nog weinig onderzoek gedaan. Weliswaar werd, zoals Runia aangeeft, vanuit verschillende hoeken gereageerd op het NIOD-rapport, maar niet eerder stelde men zich expliciet de vraag hoe er op het rapport gereageerd werd, dan wel wat de consequenties waren van de verschijning van het rapport. Wel zijn er in 2005 twee boeken verschenen, die zich richten op de (Nederlandse) nasleep van het Srebrenica-drama, waarin ook de reacties op NIOD-rapport zijn opgenomen. Ook zijn er twee uitzendingen van het geschiedenisprogramma *Andere Tijden* aan het NIOD-rapport gewijd, waarin wordt teruggeblikt op (de verschijning van) het rapport. Zowel de boeken als de uitzendingen zullen hieronder worden besproken.

⁶ Eelco Runia, “‘Forget about it’: ‘Parallel processing’ in the Srebrenica report” in *History and Theory*, Vol. 43, No 3 (oktober 2004) 296.

⁷ *Ibid.*, 300, 301.

Raymond van den Boogaard, die als verslaggever de eerste vier jaar van de Joegoslavische burgeroorlog meemaakte, schreef het boek *Zilverstad. De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica*, waarin hij beschrijft hoe Srebrenica in de politiek en daarbuiten is geanalyseerd.⁸ Van den Boogaard concludeert dat de Haagse politiek gepoogd heeft ‘de meer dan zeventuizend doden te dissociëren van de Nederlandse betrokkenheid: door drogredeneringen, door anderen de schuld te geven, door een heel oerwoud van hele en halve onthullingen, waar op den duur niemand meer de weg in weet. En door de zaak van de politiek naar de wetenschap te verwijzen.’⁹ Volgens Van den Boogaard is het duizenden pagina’s tellende NIOD-rapport, dat hij weliswaar ‘goedbedoeld’ en ‘interessant’ noemt, het ‘hoogtepunt van de ontwijkingsstrategie’ omdat het een enorme hoeveelheid feiten levert, zonder te oordelen.¹⁰ In het hoofdstuk ‘Een historische verhandeling. Over het NIOD-rapport van 2002 en de kritiek daarop’ gaat hij in op de reacties na de verschijning van het rapport. Hij geeft een overzicht van de (met name wetenschappelijke) reacties op het rapport, zonder daaraan een waardeoordeel te verbinden. Zo haalt hij socioloog J.A. van Doorn aan, die van mening is dat het rapport een eindeloos relaas van kleine feiten is dat alleen maar voor uitstel van executie gezorgd zou hebben. De politieke conclusies die na verschijning van het rapport getrokken werden, hadden volgens hem al zeven jaar eerder getrokken moeten worden.¹¹ Ook wordt historicus M.C. Brands geciteerd, die zich heeft geërgerd aan het feit dat in het rapport teveel als ‘onvermijdelijk’ wordt voorgesteld.¹² Verder haalt Van den Boogaard Volkskrant-recensent Jan Blokker aan, die meent dat de ware geschiedschrijving over Srebrenica nog moet beginnen. Ook de meningen van Michiel Baud, Frank Ankersmit, Sipke De Hoop, J.W.L. Brouwer, J.W. Honig en Pieter Lagrou worden kort aangestipt. Deze zullen in het hoofdstuk 3 ‘Wetenschappelijke reacties op het NIOD-rapport’ uitgebreid aan bod komen. Van den Boogaard gaat in zijn boek niet zelf in op inhoudelijke aspecten van het NIOD-rapport, maar bespreekt het (negatieve) commentaar van anderen op het rapport.

Van den Boogaard gaat ook in op de reacties op het rapport vanuit de politiek. Volgens hem spreekt op de dag van de presentatie van het rapport de ‘gehele politiek’ al van rehabilitatie van Dutchbat. Er heeft volgens Van den Boogaard geen politiek debat plaatsgevonden naar aanleiding van het NIOD-rapport, wat zou zijn veroorzaakt door het aftreden van het kabinet-Kok. Hij eindigt zijn uiteenzetting met de opmerking dat zich nog niemand heeft gemeld die rouwig is om het feit dat het NIOD geen instituut voor lopende contemporaine geschiedenis is geworden.¹³ Hoewel hij niet zelf inhoudelijk op het rapport reageert, maar hierover alleen andere wetenschappers aan het woord laat, valt uit deze opmerking toch af te leiden dat zijn persoonlijke mening over het rapport niet erg positief is.

⁸ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 10.

⁹ Ibid., 258.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Trouw, 17 april 2002, geciteerd in Van den Boogaard, *Zilverstad*, 225.

¹² *De Volkskrant*, 19 april 2002, geciteerd in Van den Boogaard, *Zilverstad*, 225.

¹³ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 230, 231.

Militair historicus Christ Klep bespreekt in zijn boek *Somalië, Rwanda, Srebrenica – de nasleep van drie ontspoorde vredesmissies* hoe er in respectievelijk Canada, België en Nederland werd omgegaan met de *policy fiascoes*, zoals hij de langdurige nasleep van de missies noemt. Hoewel het volgens Klep lastig is om aan de affaires een definitief afsluitmoment toe te kennen, verloor de nasleep veel aan scherpte en aandacht na de verschijning van belangrijke politieke eindrapporten. Hij beschouwt de verschijning van het eindrapport van de parlementaire enquêtecommissie-Srebrenica¹⁴ in januari 2003 als informeel afsluitmoment, waarmee de nasleep in Nederland in zijn geheel zevenenhalf jaar geduurd heeft.¹⁵ Voor dit onderzoek is echter vooral de periode ná de verschijning van het NIOD-rapport relevant. Volgens Klep hanteerde de regering een ‘combinatie van aanvallende tactieken in triplo’ om het rapport waar nodig onschadelijk te maken.¹⁶ In de eerste plaats werd er kritiek geuit op het rapport, terwijl het in de tweede plaats juist werd geprezen, en ten derde werd het rapport als feitelijk overbodig afgedaan. Hoewel het NIOD-rapport door het ontslag van het kabinet-Kok niet meer kritisch en diepgravend werd besproken, grepen (oud-)ministers de enquêteverhoren aan om zichzelf te verdedigen en het NIOD-rapport te bekritisieren. Zo gaf minister Frank de Grave aan bezwaar te hebben tegen de door het NIOD gebruikte term ‘onwil’ met betrekking tot de top van de legermacht. Voor de enquêtecommissie had Blom toegelicht de term ‘onwil’ niet in arbeids- of strafrechtelijke zin te hebben gebruikt, wat echter volgens De Grave niet bleek uit het rapport zelf. Tegenover de kritiek stond juist het onderstrepen van het belang van het rapport. Het kabinet was immers afgetreden omdat het zich ‘op hoofdlijnen’ in het rapport kon vinden en ook de Kamer sprak over een ‘gedegen en evenwichtig’ rapport. Door zowel kritiek te uiten als waardering uit te spreken, wisten regering en regeringspartijen volgens Klep in discussies het initiatief te behouden. Ten derde stelde de regering dat de conclusies van het rapport eigenlijk ‘al waren ingehaald’, omdat inmiddels belangrijke beleidsveranderingen hadden plaatsgevonden. Zo werd er door zowel het NIOD-rapport als de enquêtecommissie kritiek geuit op de politieke besluitvorming rond de uitzending van Dutchbat. Het kabinet gaf aan zich grotendeels in de kritiek te kunnen vinden, maar voegde daaraan toe dat de benodigde verbeteringen al waren doorgevoerd. Men had, met andere woorden, al vóór het verschijnen van het NIOD-rapport ingezien dat er fouten waren gemaakt en op basis van dit inzicht maatregelen genomen. Met behulp van deze tactieken wist de regering aannemelijk te maken dat de eindrapporten geen reden gaven om actie te ondernemen. Dat aan politieke zijde de aandacht voor het rapport al snel afnam, leidde er volgens Klep toe dat de Srebrenica-affaire al gauw ook geen journalistiek *hot-item* meer was. Er was immers geen wisselwerking meer tussen politiek en media.

Blom had graag gezien dat zowel de politiek als de media meer aandacht aan het NIOD-rapport zouden hebben besteed. Hij kijkt met gemengde gevoelens terug op het besluit tot aftreden van

¹⁴ Op 25 april 2002 werd besloten tot het instellen van een parlementaire enquête, wat in hoofdstuk 5 ‘De politieke reactie op het NIOD-rapport’ aan bod zal komen.

¹⁵ Christ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies* (Amsterdam 2008) 11, 12.

¹⁶ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 162.

het kabinet-Kok. Het was immers onmogelijk dat het kabinet in de korte tijd tussen de verschijning van het rapport en het aftreden het volledige rapport gelezen had.¹⁷ Niet alleen de regering nam weinig tijd om het rapport te lezen, ook de media beschikten volgens Blom over onvoldoende kennis, wat er voor zorgde dat ‘de oude setting van vragen, argumenteren en suggereren’ weer ging domineren.

Klep is van mening dat het rapport werd gebruikt om (opnieuw) ‘journalistiek te scoren’. De onderwerpen die hij aanmerkt als ‘mediagenieke zaken’, zoals het gewiste fotorolletje en de doofpotpraktijken bij de landmacht, die de nasleep al eerder gaande hadden gehouden, keerden terug in de berichtgeving.¹⁸ Een vraag die al snel centraal kwam te staan was of de ‘onwil’ die de landmachttop volgens het NIOD had getoond bij het informeren van minister Voorhoeve kon worden vertaald naar een veroordeling van dienende topmilitairen, zoals landmachtbevelhebber generaal Van Baal. Ook het rapport-Van Kemenade kwam opnieuw in beeld, omdat hierin was geconcludeerd dat er bij de landmacht geen sprake was geweest van een doofpot.¹⁹ Blom geeft in een interview met Klep aan dat hij betreurt dat dit ten koste ging van thema’s waar het werkelijk om draaide. Het NIOD had immers de Bosnische tragedie centraal willen stellen in haar rapport, en niet de Nederlandse nasleep.²⁰ Klep gebruikt voor de manier waarop regering en media met het rapport omgingen de term ‘kaping.’

De uit twee delen bestaande aflevering ‘In opdracht van de regering’ van het geschiedenisprogramma *Andere Tijden* gaat over de publicatie van het NIOD-rapport en de reacties daarop. Aanleiding voor het uitzenden ervan vormde het verschijnen van het rapport van de Commissie-Davids over de Nederlandse deelname aan de Irak-oorlog. *Andere Tijden* noemt diverse overeenkomsten tussen beide rapporten en de reacties die erop volgden. Zo ziet de redactie een parallel tussen de conclusie van het NIOD dat premier Kok ‘weinig op zijn regiefunctie’ had ingezet, en de mening van de commissie-Davids dat premier Balkenende geen leiding gaf in de aanloop naar die oorlog. Ook hadden beide rapporten een kabinetscrisis tot gevolg. Het NIOD-rapport leidde tot het aftreden van het kabinet-Kok. Ook het rapport van de Commissie-Davids zorgde voor een crisis, al zou het niet tot de val van het kabinet leiden.

Het programma gaat in op het feit dat het aftreden van het kabinet-Kok voor de NIOD-auteurs als een verrassing kwam. Ook de aandacht die direct na het verschijnen van het rapport uitging naar bevelhebber der landstrijdkrachten Van Baal, naar aanleiding van de ‘onwil’ die de landmachttop werd verweten, hadden de auteurs van het rapport niet zien aankomen. *Andere Tijden*-presentator Hans Goedkoop merkt in dit verband op: ‘Uit al die pagina’s werd er één gelicht; daaruit weer één woord en daarna ging het niet meer over wat er was gebeurd, alleen nog over welke kop moest rollen. Al meteen

¹⁷ V-1 Nieuwsbrief, geciteerd in Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 250.

¹⁸ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 248.

¹⁹ Dit rapport, geschreven door oud-minister Van Kemenade, was gewijd aan de informatiestromen binnen het ministerie van Defensie tijdens en na de val van Srebrenica. In feite stond de vraag centraal of de landmacht bepaalde zaken in de doofpot had proberen te stoppen.

²⁰ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 248.

de dag dat het rapport verscheen.²¹ Zowel NIOD-directeur Blom als De Grave, op het moment van verschijning van het rapport minister van Defensie, spreken zich in een interview uit over het aftreden van Van Baal. Volgens Blom had Van Baal naar aanleiding van het rapport niet hoeven af te treden. De Grave verwijt Blom echter een ‘niet al te goed ontwikkeld politiek gevoel’, omdat aan de term ‘onwil’ het aftreden wel verbonden moest worden. Ook over de functie van het NIOD-rapport verschillen Blom en De Grave duidelijk van mening. Veronderstelde Blom dat de in het rapport gepresenteerde feiten zouden dienen als basis voor verdere discussie, de politiek leek het rapport liever te beschouwen als de afsluiting van een discussie die al zeven jaar geduurd had. Zoals De Grave in de uitzending zegt: ‘Er is vijf jaar onderzoek gedaan. In een politiek buitengewoon complexe situatie komt na vijf jaar dat rapport. Van honderden, honderden pagina’s. Dan wil een land niet opnieuw een discussie starten. Nee, de bedoeling was juist dat op basis van dat rapport conclusies zouden worden getrokken, en dat het hoofdstuk klaar was.’²² Blom laat zijn teleurstelling blijken over wat er met het rapport gebeurd is. Ook presentator Goedkoop concludeert: ‘Onderzoek een buitenlandse tragedie en de politiek brengt ‘m terug tot een Haagse rel, dat is dé dynamiek van de politiek. In het debat van gisteravond [over het rapport van de commissie-Davids] klaagde de Tweede Kamer daar zelf over om er weer gewoon mee door te gaan. Hoe rapporten die geschreven worden om van de geschiedenis te leren, het tegendeel laten zien.’²³

1.3 Onderzoeksvragen en opzet

In deze masterscriptie staat één vraag centraal. Het beantwoorden van deze vraag is de uiteindelijke doelstelling van deze masterscriptie. De dominante onderzoeksvraag luidt als volgt:

Welke reacties heeft het NIOD-rapport over Srebrenica teweeggebracht in de wetenschap, de schrijvende pers en de politiek?

Er is voor gekozen om de reacties uit verschillende hoeken weer te geven om een zo breed mogelijk overzicht te geven van de diverse manieren waarop er op het rapport gereageerd is. Allereerst zullen de wetenschappelijke reacties worden besproken, die naar verwachting het meest inhoudelijk op het rapport ingaan. Vervolgens zal de schrijvende pers aan bod komen, die waarschijnlijk minder diep op het rapport ingaat, maar wel meer bijdraagt aan de vorming van de publieke opinie over het NIOD-rapport. De schrijvende pers, waaronder in deze scriptie kranten worden verstaan, bereikte immers een groter publiek dan de wetenschappelijke publicaties. Ook zal worden besproken hoe er door de politiek, die het NIOD de opdracht tot het rapport had gegeven, werd gereageerd.

²¹ *Andere Tijden*, ‘In opdracht van de regering – deel II’, te bekijken op <http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2009-2010/In-opdracht-van-de-regering-deel-II.html> (geraadpleegd 01-11-2011) Hans Goedkoop, 13min43.

²² *Andere Tijden*, ‘In opdracht’, Frank de Grave, 21min.47.

²³ *Andere Tijden*, ‘In opdracht’, Hans Goedkoop, 24min.50.

De totale onderzoeksperiode beslaat een reeks van jaren. In de diverse hoofdstukken zal steeds een andere onderzoeksperiode gehanteerd worden. Allereerst worden als achtergrondinformatie de relevante gebeurtenissen vanaf het uiteenvallen van voormalig Joegoslavië tot aan de publicatie van het NIOD-rapport beschreven. Bij het bespreken van de reacties van wetenschappers is niet bewust vooraf een onderzoeksperiode vastgesteld. Op basis van de verschijningsdata van de besproken artikelen, kan men echter zeggen dat deze grofweg de jaren 2002 en 2003 beslaat. Bij de analyse van de reacties van de media fungeren 10 april 2002, de dag waarop het NIOD-rapport werd gepubliceerd, en 26 mei 2011, de dag waarop Mladic werd gearresteerd, als ijkpunten. De periode hiertussen, plus een kleine marge aan beide kanten, zal aan bod komen. Ook de reacties van de politiek zullen worden besproken vanaf kort vóór 10 april 2002. De einddatum van de onderzoeksperiode is in dit geval 27 januari 2003, de dag dat de parlementaire enquêtecommissie Srebrenica haar rapport voltooide. Waarom voor de genoemde periodes is gekozen, zal worden toegelicht in de desbetreffende hoofdstukken.

De scriptie is in zes hoofdstukken onderverdeeld (waarvan de inleiding het eerste is). Het tweede hoofdstuk is bedoeld om achtergrondinformatie te geven en het NIOD-rapport in een bredere context te plaatsen. In dit hoofdstuk zal eerst worden uiteengezet hoe en in welk (politiek) klimaat het uitzendbesluit tot stand is gekomen. Nadat kort is weergegeven hoe de enclave ten val kwam, worden de reacties bij thuiskomst van de militairen in Nederland besproken. Tot slot zal een chronologisch overzicht worden gegeven van de onthullingen, onderzoeken en rapporten die aan het NIOD-rapport vooraf gingen en de nasleep gaande hielden.

Het derde hoofdstuk biedt een overzicht van de reacties vanuit wetenschappelijke hoek, die naar aanleiding van het rapport zijn verschenen. Er zal worden ingegaan op verschillende artikelen, gepubliceerd in bekende Nederlandse tijdschriften, en de reacties die het NIOD daarop formuleerde.

In het vierde hoofdstuk wordt besproken hoe in de schrijvende pers over de bevindingen van het NIOD is geschreven, waarbij de berichtgeving van NRC Handelsblad, de Volkskrant en de Telegraaf worden geanalyseerd. De vraag hoe er door de kranten op het rapport is gereageerd zal domineren, waarbij ook gekeken wordt naar de eventuele verschillen tussen de kranten.

In het vijfde hoofdstuk zal de reactie van de politiek op het rapport worden besproken, waaronder zowel de reactie van het kabinet als de Kamer wordt verstaan. De meest in het oog springende reactie vanuit de politiek is uiteraard het aftreden van het tweede kabinet-Kok op 16 april, naar aanleiding van de conclusies van het NIOD-rapport. Minister-president Kok gaf aan het NIOD-rapport op hoofdlijnen te onderschrijven. Naar zijn mening mocht de 'ernst' van de conclusies van het rapport niet zonder consequenties blijven. Wel gaf hij nadrukkelijk aan niet de schuld op zich te nemen voor de moord op de duizenden moslims. Het kabinet was al afgetreden voordat er in de Kamer over het onderwerp was gediscussieerd. In deze scriptie zal aan de orde komen hoe naderhand in de Kamer over het rapport werd gesproken.

Als een andere consequentie van het rapport op het politieke vlak zou het ontslag van landmachtbevelhebber Van Baal gezien kunnen worden. De gebeurtenissen en overwegingen die aan zijn aftreden vooraf gingen, komen eveneens in het vijfde hoofdstuk aan bod. Tot slot zal in dit hoofdstuk aandacht worden besteed aan de parlementaire enquête naar de val van Srebrenica die aanving in november 2002. Er wordt een antwoord gezocht op de volgende vragen: Waarom werd deze parlementaire enquête nog gehouden en welke vragen zouden hierin naar voren komen, die aan de hand van het NIOD-rapport dus niet beantwoord konden worden?

In het laatste hoofdstuk, de conclusie, zal worden teruggekomen op de hoofdvraag: hoe is er vanuit verschillende hoeken gereageerd op het NIOD-rapport over Srebrenica?

Hoofdstuk 2 Het drama Srebrenica

2.1 Inleiding

De val van de Berlijnse muur in 1989, waarna het communistische Oost-Berlijn weer verenigd werd met het democratische West-Berlijn, staat symbool voor het einde van de Koude Oorlog. In 1991 viel de Sovjet-Unie uiteen en werd de Russische Federatie benoemd. Vanaf 1991 begon ook de desintegratie van Joegoslavië, dat op een gewelddadige wijze uiteen zou vallen. De eerste scheuren in de eenheid van Joegoslavië waren al ontstaan nadat alleenheerser Tito, die het nationalisme in de staat krachtig had weten te onderdrukken, in 1980 kwam te overlijden. ‘The glue that held the federation together was gone’, zoals Dusko Doder in zijn artikel ‘Yugoslavia: new war, old hatreds’ schrijft.²⁴ Ook in het buitenland werd Tito bewonderd, omdat hij een eigen ‘opener’ communistische koers voerde en had weten te breken met Stalin. Omdat de Verenigde Staten belang hadden bij een sterk Joegoslavië als tegenhanger van de Sovjet-Unie, investeerden zij veel geld in het land. Maar toen Tito’s sterke hand wegviel, nam daarmee ook de interesse vanuit de Verenigde Staten af en werd een groot deel van de subsidies stopgezet. Ook de verzwakking en het uiteindelijke uiteenvallen van de Sovjet-Unie droeg hieraan bij. Op het moment dat de oorlog in Joegoslavië uitbrak, werd dit door de Verenigde Staten grotendeels als een Europese aangelegenheid beschouwd.²⁵

2.2 Hoe Nederland in Srebrenica verzeild raakte

Door de val van de Sovjet-Unie veranderde de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten. Ook in Nederland zorgde het einde van de Koude Oorlog voor veranderingen, vooral op het gebied van defensie. In 1991 maakte minister van Defensie Relus ter Beek bekend dat het leger sterk zou inkrimpen, en stelde hij voor de dienstplicht op korte termijn af te schaffen. Nederland kreeg een beroepsleger en de focus zou voortaan op vredesmissies komen te liggen.²⁶ Toen de oorlog in Joegoslavië uitbrak, stuurde de internationale gemeenschap waarnemers, humanitaire hulp en militaire eenheden, maar waagde zich in eerste instantie niet aan militair ingrijpen om de gewelddadigheden te stoppen. De wil om in te grijpen en het geweld een halt toe te roepen werd echter steeds groter, ook in Nederland. De Tweede Kamer, media, mensenrechtenorganisaties en publieke organisaties riepen op om in actie te komen. Ook het ministerie van Buitenlandse Zaken, onder leiding van Hans van den Broek, neigde tot een positieve reactie. Defensieminister Ter Beek en de landmachttop waren echter minder enthousiast.²⁷ Volgens Ter Beek had Nederland al sinds het begin van de Joegoslavische burgeroorlog een aanzienlijke militaire bijdrage geleverd. Het leek hem niet nodig die bijdrage, die tot dan toe had bestaan uit het sturen van waarnemers en ondersteunende eenheden voor verbindingen en transport, te intensiveren door ook gevechtstroepen te sturen. Bovendien waren de gevechtseenheden

²⁴ Dusko Doder, ‘Yugoslavia: new war, old hatreds’, *Foreign Policy*, 91 (Summer, 1993) 14.

²⁵ Doder, ‘Yugoslavia’, 3.

²⁶ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 79.

²⁷ Ibid.

volgens Ter Beek niet zomaar beschikbaar. De Luchtmobiele Brigade, de eerste beroepseenheid van de landmacht, was op dat moment nog volop in opleiding en training. En ook landmachtbevelhebber luitenant-generaal Hans Couzy voelde er weinig voor om gevechtseenheden naar de Balkan te sturen. Hij verkondigde, overigens tot grote woede van de Tweede Kamer, geen zin te hebben om in een tweede Vietnam verzeild te raken.²⁸ De Kamer bleef echter voorstander van de uitzending en in mei 1993 werd de motie-Van Traa/Van Vlijmen, die aandrang op het sturen van een luchtmobiele eenheid naar Bosnië-Herzegovina, door een grote Kamermeerderheid aangenomen. Bovendien dreigde een aantal Kamerleden nog eens kritisch te zullen kijken naar het bestaansrecht van de peperdure Luchtmobiele Brigade, indien er geen uitzending zou komen. Ter Beek ging uiteindelijk mede onder de druk van de Kamer overstag, aldus Klep.²⁹ Runia heeft hier echter een andere kijk op. Volgens hem had luitenant-generaal Schouten gezegd dat het zeer slecht zou zijn voor de aantrekkelijkheid van de Luchtmobiele Brigade wanneer deze de Ossendrechtse Heide slechts zou verlaten voor een kleine oefening in Griekenland. Na deze uitspraak van Schouten vervulde Ter Beek volgens Runia juist een voortrekkersrol en probeerde de minister anderen te overtuigen van het nut van de missie:

The politicians, headed by the Minister of Defense, jumped upon this idea, the sceptics were overruled, and – after some juggling and wriggling – the Air Mobile Brigade, though not fully up to strength (there were some recruitment problems), not having completed its training and as yet still provisionally equipped, got its golden opportunity. The feeling was that ‘Srebrenica’ would be a difficult mission, but this feeling was outweighed by the confidence that – with the famous Dutch hands-on approach – the job could be done.³⁰

In september zegde Ter Beek drie luchtmobiele bataljons (Dutchbat), die ieder zes maanden zouden dienen, toe aan de United Nations Protection Force (UNPROFOR). Nederland gaf er de voorkeur aan om in centraal-Bosnië te worden gelegerd, omdat daar reeds een eigen transportbataljon was gelegerd, maar stelde dit niet als harde eis. UNPROFOR maakte hiervan, aldus Klep, dankbaar gebruik en zond Dutchbat naar Srebrenica, een regio waar andere landen op dat moment hun troepen niet wilden inzetten. Srebrenica, een gebied in Oost-Bosnië, was door de VN-Veiligheidsraad in 1993 tot *safe area* uitgeroepen. Maar intussen was duidelijk dat dit zogenaamde *safe area*-concept zeer lastig uitvoerbaar was. Zo hadden de Canadese troepen, die door Nederland zouden worden afgelost, al gemerkt dat de lokale partijen maar weinig medewerking wilden verlenen.³¹ Het NIOD zou achteraf concluderen dat Nederland erop uit was gestuurd ‘om vrede te handhaven waar geen vrede was.’³²

²⁸ Ibid, 80.

²⁹ Ibid.

³⁰ Runia, ““Forget about it””, 302.

³¹ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 80, 81.

³² <http://www.vredesnaam.com/NIOD/NIOD3.html> (geraadpleegd 30-11-2011)

Begin 1994 arriveerde Dutchbat-I in Srebrenica. De belangrijkste taken waren het toezien op de lokale wapenstilstand tussen moslims en Bosnische Serviërs, ontwapening van de moslimstrijders en het ondersteunen van humanitaire hulp in de enclave.³³ De missie viel onder het Handvest 7 van de Verenigde Naties, waarin artikel 42 stelt dat de militairen: ‘may take such action by air, sea, or land forces as may be necessary to maintain or restore international peace and security.’³⁴ Het doel van de missie was dus *peace-enforcement*, het afdwingen van vrede, waarbij krachtig mocht worden opgetreden wanneer dit door de lokale partijen werd gedwarsboemd. De lokale partijen bleken Dutchbat wel degelijk te willen tegenwerken, maar in de praktijk bleek het zeer lastig hier ferm tegen op te treden zonder tegelijkertijd de gewenste neutraliteit te waarborgen. Al spoedig controleerden de Bosnische Serviërs de toegang tot de *safe area* volledig en knepen ze de bevoorrading van Dutchbat steeds verder af. Ook bleken de lokale moslimstrijders niet te willen meewerken aan hun eigen ontwapening. Bovendien beschikte Dutchbat slechts over licht materieel en had ze niet de beschikking over tanks of zware artillerie. Hoewel Dutchbat haar taak niet naar behoren kon uitvoeren, meenden de VN en de meeste afzonderlijke lidstaten dat weggaan kwalijker gevolgen zou hebben dan ‘doormodderen’. Dutchbat werd niet langer geacht actief vrede af te dwingen, maar kreeg een passieve rol, gericht op het afschrikken van de Serviërs. De simpele aanwezigheid van VN-troepen moest een aanval van de Serviërs op de moslims zien te voorkomen (*deterrence through presence*). De VN meende dat een aanval onder toezicht oog van de internationale gemeenschap niet zou plaatsvinden.³⁵ De gebeurtenissen die volgden, wezen echter uit dat de aanwezigheid van Dutchbat de Serviërs onvoldoende ontzag inboezemde.

2.3 De val van de enclave

Vooraf Dutchbat-III, de laatste Nederlandse vredesmacht die in Srebrenica was gelegerd, stond onder grote druk van de Bosnische Serviërs. Het bataljon had een tekort aan materieel en voedsel, en omvatte uiteindelijk nog slechts de helft van zijn personele sterkte omdat de Serven het verlofgangers onmogelijk maakten terug te keren. Op 6 juli 1995 startten de Bosnische Serviërs een aanval op de enclave. Door Dutchbat werd herhaaldelijk om luchtsteun van de NAVO gevraagd, maar deze werd afgewezen. Pas op 11 juli zouden twee Nederlandse F-16's enkele bommen afwerpen, maar op dit moment was de enclave feitelijk al gevallen. De Bosnisch-Servische generaal Mladic dreigde bovendien direct de Nederlandse compound te beschieten, waar zich ook tienduizenden vluchtelingen hadden verzameld, waarna van verdere luchtsteun werd afgezien. Op de dag dat de enclave viel, zei minister van Defensie Joris Voorhoeve in het NOS Journaal: ‘Dames en heren, er heeft zich vanmiddag een ramp van grote omvang voltrokken met vergaande consequenties. De enclave

³³ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 80, 81.

³⁴ <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml> artikel 42 (geraadpleegd 30-11-2011)

³⁵ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 80.

Srebrenica is gevallen, is onder de voet gelopen door de Serviërs.³⁶ De daaropvolgende dagen werden de moslimvrouwen en -kinderen door de Bosnische Serviërs met behulp van bussen geëvacueerd, hierbij geholpen door Dutchbat. De moslimmannen probeerden te ontsnappen naar nabijgelegen moslimgebied. Ongeveer achtduizend moslims werden, tijdens hun vlucht, vermoord door de Bosnische Serviërs. Nadat de moslimbevolking was afgevoerd bleef de Nederlandse eenheid nog enkele dagen op de compound, waarna de Dutchbatters op 21 juli vertrokken naar Zagreb.³⁷

2.4 Terug in Nederland

De eerste reacties in de media en de politiek na de val van de enclave over het optreden van Dutchbat-III waren overwegend positief. In de uitgave ‘Srebrenica in de Volkskrant 1991-1995’ schreven Volkskrant-ombudsman Jos Klaassen en zijn voorganger Theo Klein:

Alom bleek grote waardering voor de rol van Dutchbat. In de Tweede Kamer, bij de Bosnische regering (‘dappere mannen’), CNN (‘historisch optreden’) en de NAVO. Uit vrijwel alle hoofdsteden stroomden de gelukwensen binnen. Ook Karremans en Voorhoeve kregen schouderklopjes. Op 13 juli verscheen in de Volkskrant prominent een verhaal van Jan Hoedeman en Ewoud Nysingh over Voorhoeve, die dagenlang in de commandobunker in Den Haag had gezeten. ‘Voorhoeve bewijst zich als juiste man op juiste plaats’. Er was nog geen spoor van twijfel over de rol van Dutchbat.³⁸

De ontvangst van de blauwhelmen in Zagreb en vervolgens in Nederland was volgens Klep soms zelfs ‘ronduit euforisch’. Maar binnen enkele dagen kwam volgens hem de omslag.³⁹ Ook Van den Boogaard, die ten tijde van de Joegoslavische burgeroorlog als verslaggever voor NRC Handelsblad werkte, gaf in zijn boek *Zilverstad* aan dat ‘de euforie over de goede afloop maar van korte duur’ was. Volgens Klep en Van den Boogaard lagen de opmerkingen van minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk en Dutchbat-commandant Thom Karremans aan deze omslag ten grondslag. Klep schrijft dat Pronk al vanaf 15 juli sprak over mogelijk zeer ernstige schendingen van de mensenrechten.⁴⁰ Na een bezoek van minister Pronk aan Tuzla, waar hij vluchtelingen uit Srebrenica had gesproken, nam hij over de gebeurtenissen in Srebrenica de term ‘genocide’ in de mond, waardoor de ernst van de situatie werd benadrukt.⁴¹

De uitspraken die overste Karremans deed tijdens een persconferentie op het vliegveld Pleso, nabij de Kroatische hoofdstad Zagreb, waren van geheel andere aard, maar hadden al evenzeer een

³⁶ J. Voorhoeve, 11 juli 1995, NOS journaal in *De Reünie*, seizoen 13, ‘Srebrenica, 16 jaar later’, te bekijken op <http://reunie.kro.nl/seizoenen/13/afleveringen/24-04-2011/>

³⁷ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 81, 82.

³⁸ Jos Klaassen en Theo Klein, *Srebrenica in de Volkskrant, 1991-1995* (Amsterdam 2002) 26, 27.

³⁹ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 82, 83.

⁴⁰ *Ibid.*, 83.

⁴¹ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 56, 57.

negatieve invloed op de aanvankelijke waardering voor de rol van Dutchbat. Karremans' woorden deden volgens Klep 'menig wenkbrauw (...) fronsen.'⁴² Zo omschreef Karremans tijdens de persconferentie Mladic, de Bosnische-Servische legeraanvoerder, als een 'zeer kundig bevelhebber' en deed hij de uitspraak dat er in Srebrenica 'no good guys en no bad guys' waren. Hiermee leek hij de Bosnische Serviërs en de moslims aan elkaar gelijk te stellen.⁴³ Na aankomst in Nederland merkten ook de Dutchbatters zelf dat de houding van het thuisfront snel veranderde. Een van hen, Liesbeth, verwoordde dit in het KRO-programma *De Reünie* als volgt: '(..) maandag waren we nog helden en dinsdag waren we ineens oorlogsmisdadigers die vervolgd dienden te worden toen in een keer naar buiten kwam dat er zoveel vermoord waren.'⁴⁴ Volgens Van den Boogaard 'geldt onder de betrokken politici en voorlichters al spoedig de persbijeenkomst op Pleso – door de NOS live op televisie uitgezonden tussen het einde van de Tour de France en Studio Sport in – als het omslagpunt in de beeldvorming en het begin van jaren van problemen.'⁴⁵ Het begin van deze 'jaren van problemen' zou zich vertalen in de vorming van een aantal onderzoekscommissies die de Nederlandse rol in Srebrenica moesten onderzoeken.

2.5 Onderzoeken naar Srebrenica – een chronologisch overzicht

De verschillende onderzoeken werden uitgevoerd door militaire, politieke of onafhankelijke commissies. De kleine debriefing van de militairen in Zagreb ziet Klep als het eerste militaire onderzoek.⁴⁶ Al direct na terugkeer van Dutchbat op Nederlandse bodem berichtte de Volkskrant op 26 juli over de verklaring-Franken. In deze verklaring, die was getekend door plaatsvervangend Dutchbat-commandant majoor Franken, stond te lezen dat generaal Mladic en overste Karremans afspraken zouden hebben gemaakt over het afvoeren van moslims in groepen. Hierdoor rees de vraag of Dutchbat wellicht te coöperatief was geweest tegenover de Bosnische Serviërs. Tijdens een persconferentie ontkende Voorhoeve het bestaan van een deal over de evacuatie. Vlak voor de persconferentie was de verklaring-Franken echter naar het ministerie van Defensie verstuurd. De verklaring ging zelfs rond door de zaal, terwijl de minister van niets wist. Voorhoeve, die beseftte dat hij onvolledige informatie had ontvangen, besloot tot een tweede, uitgebreidere, debriefing. Deze vond plaats in augustus, op de kazerne van het luchtmobiele bataljon in Assen. Onder leiding van brigadegeneraal Onno van der Wind werden 460 Dutchbatters verhoord die in Srebrenica gelegerd

⁴² Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 83.

⁴³ Ibid. Klep voegt hieraan toe: 'Beelden van een feestje met hossende *Dutchbatters* wekten bij sommigen de indruk dat ze 'op lijken dansten'.' Omdat hij dit direct laat volgen op uitspraken van Karremans die tijdens de persconferentie werden gedaan, impliceert hij dat tegelijk met deze beelden ook die van de hossende Dutchbatters naar buiten werden gebracht. Dit is echter niet juist. Van den Boogaard haalt het NIOD-rapport aan, dat aangeeft dat de beelden van hossende militairen pas maanden later voor het eerst op televisie vertoond werden door de Duitse ZDF. (Van den Boogaard, *Zilverstad*, 62.)

⁴⁴ *De Reünie*, 'Srebrenica, 16 jaar later'.

⁴⁵ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 63.

⁴⁶ Zie voor een schema van Christ Klep van de militaire, politieke en onafhankelijke onderzoekscommissies bijlage 1.

waren geweest. De verhoren vormden de basis voor het debriefingsrapport dat de Kamer op 30 oktober 1995 in ontvangst kon nemen. De uitgebreide samenvatting van de verhoren werd echter niet openbaar gemaakt, omdat de Dutchbatters vertrouwelijkheid beloofd was. Premier Kok gaf als reactie op het rapport: ‘Er moet nu niet in termen worden gesproken dat Dutchbat wordt vrijgepleit, want er zijn daar verschrikkelijke dingen gebeurd’, maar voegde daaraan toe: ‘Van een verwijtbare nalatigheid is op grond van de debriefings geen sprake.’⁴⁷

Al op de dag van publicatie van het debriefingsrapport schreef journalist Frank Westerman echter een artikel in NRC Handelsblad waaruit nieuwe informatie naar voren kwam. Ook Dutchbatters lieten zich horen en gaven aan hun eigen verhaal niet in het rapport te herkennen. Mede hierdoor werd duidelijk dat nog lang niet alle informatie omtrent Srebrenica boven water was. Intussen klonken vanuit de Kamer geluiden over een internationaal onderzoek. Indien er meteen een parlementaire enquête gehouden zou worden, zou het accent sterk op de rol van de Nederlandse regering en Dutchbat komen te liggen. Een internationaal onderzoek zou dit moeten voorkomen. De VN wilde hier echter niet aan meewerken. In het najaar van 1996 werd daarom het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD, vanaf 1998 Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, NIOD) gevraagd een uitgebreid historisch-wetenschappelijk onderzoek te doen naar de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van Srebrenica. Hiermee kon het zwaarste parlementaire onderzoeksmiddel, een enquête, (voorlopig) worden afgewend.

In de zomer van 1998 kwamen echter enkele incidenten in het nieuws die het vermoeden van het bestaan van een doofpotcultuur bij Defensie – een gedachte die al langer in de samenleving leefde en gevoed was door eerdere onthullingen – leken te bevestigen. Ten eerste zorgde het ‘YPR-incident’ voor ophef. Tijdens de val van de enclave was een YPR-pantservoertuig wellicht over moslims heengereden, nadat deze geprobeerd hadden op de wagen te klimmen. Deze gebeurtenis was al enkele jaren bekend binnen Defensie, maar was niet eerder in het nieuws geweest. In 1998 bracht de NOS de zaak echter naar buiten, na een tip van een anonieme bron.

Daarnaast werd door actualiteitenprogramma’s als NOVA en Argos aandacht besteed aan een kwestie die al eerder in het nieuws was geweest, en die door Klep wordt beschouwd als ‘wellicht de meest tot de verbeelding sprekende affaire’ rond Srebrenica: de zaak van het mislukte fotorolletje. Dutchbat-officier Rutten had tijdens de val van de enclave foto’s gemaakt waarop onder andere doodsbanige moslimmannen en de lijken van negen geëxecuteerde mannen te zien waren. Deze foto’s waren cruciaal, omdat men hierdoor meer te weten zou kunnen komen over wat Dutchbat precies gezien had van de Bosnisch-Servische misdaden. Na ontwikkeling van het fotorolletje bleken de foto’s echter mislukt te zijn. Hoewel de marechaussee had geconcludeerd dat het mislukken van de foto’s naar alle waarschijnlijkheid was te wijten aan een onopzettelijke fout van een laborant, bleef in de samenleving het vermoeden bestaan dat er opzet in het spel was geweest. Het fotorolletje zou het

⁴⁷ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 89.

symbool worden voor de vermeende doofpotpraktijken rond Srebrenica en zou dan ook dikwijls terugkomen in de berichtgeving.⁴⁸

Minister De Grave, die net was aangetreden bij Defensie, besloot een onafhankelijk onderzoek in te stellen naar de vermeende doofpotpraktijken bij de landmacht, om zoals hij zei ‘duidelijkheid te verschaffen en Defensie van alle blaam te zuiveren’.⁴⁹ Hij stelde hiervoor oud-minister Jos van Kemenade aan. Eind september 1998 presenteerde Van Kemenade zijn rapport *Omtrent Srebrenica*. Volgens het rapport hadden de informatieverwerking en communicatie binnen Defensie ‘op diverse punten opmerkelijke tekortkomingen en onzorgvuldigheden vertoond’, maar was dit te wijten aan onkunde en niet aan opzet. Er zou dus geen sprake zijn geweest van een doofpotcultuur bij de landmacht.

In juni 1999 verscheen een rapport van de VN over de val van Srebrenica. Hierin stond dat de missie vanaf het begin onuitvoerbaar was geweest en dat Dutchbat weinig had kunnen uitrichten tegen de Bosnisch-Servische overmacht. Bovendien ontbrak het hen aan luchtsteun. Maar Dutchbat kreeg ook kritiek omdat het te weinig gewaarschuwd zou hebben over het lot dat de moslims te wachten stond, aangezien zich daarvan wel tekenen voordeden. Kort daarop verscheen een rapport van de Franse parlementaire onderzoekscommissie. Ook in dit rapport waren de conclusies over Dutchbat zowel rechtvaardigend als kritisch. Volgens Klep hadden beide onderzoeken echter weinig invloed op de nasleep in Nederland.⁵⁰

Terwijl er nog steeds gewacht werd op het NIOD-rapport, bleef ook de roep om een parlementaire enquête eens in de zoveel tijd opspelen. In maart 1999 was daarom besloten tot het aanstellen van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen (TCBU), die onderzoek moest doen naar de Haagse besluitvorming over deelname aan vredesmissies sinds 1989. Volgens commissie-voorzitter Bert Bakker (D66) was het een ‘compromis tussen degenen die wel een parlementaire enquête naar het Srebrenica-drama wilden, degenen die geen enquête wilden en degenen die nog geen enquête wilden’.⁵¹ Het TCBU-rapport *Vertrekpunt Den Haag* verscheen begin september 2000. Het rapport bevatte de conclusie dat in de besluitvorming en informatievoorziening rond vredesoperaties het nodige te verbeteren viel. Zo was het besluit om Dutchbat naar Srebrenica te sturen, dat eind 1993 genomen werd, gebaseerd op gebrekkige informatie. Ook werd het toetsingskader, dat na het Srebrenica-drama was ontwikkeld, door de aanbevelingen van de commissie op verschillende punten aangevuld. (Het toetsingskader was een overzicht van veertien voorwaarden, betrekking hebbend op de politieke wenselijkheid en de militaire haalbaarheid van vredesmissies, en diende als een ‘checklist’ bij de besluitvorming over de uitzending van Nederlandse militairen.) De

⁴⁸ Ibid., 87.

⁴⁹ Ibid., 94.

⁵⁰ Ibid., 95.

⁵¹ Ibid., 96.

TCBU bleef echter wel voorzichtig in haar uitspraken, omdat ze niet het NIOD voor de voeten wilde lopen en naar eigen zeggen geen ‘Srebrenica-commissie’ was.⁵²

Het NIOD-rapport liet langer op zich wachten dan gepland. Aanvankelijk werd er op ingezet dat het instituut haar feitenmateriaal vóór de verkiezingen van 1998 geordend zou hebben, maar dit bleek een onmogelijke opgave. In januari 2000 liet het NIOD weten het rapport in mei 2001 te zullen afronden, maar in september van dat jaar werd gesproken over ‘halverwege 2002’. Minister-president Kok deed de Kamer vervolgens de belofte dat het rapport in april 2002 zou verschijnen.⁵³ Vlak voor de verschijning van het NIOD-rapport bracht Mient Jan Faber van het Interkerkelijk Vredesoverleg (IKV) de brochure *Srebrenica. De Genocide die niet werd voorkomen* uit. De belangrijkste conclusie luidde dat de regering en Dutchbat op cruciale momenten wel degelijk alternatieve besluiten hadden kunnen nemen.⁵⁴ Op 10 april werd uiteindelijk het rapport *Srebrenica, een ‘veilig’ gebied: reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* door het NIOD gepresenteerd. Hoe er op het NIOD-rapport is gereageerd zal in de volgende hoofdstukken aan de orde komen.

⁵² Ibid.

⁵³ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 218.

⁵⁴ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 94.

Hoofdstuk 3 Wetenschappelijke reacties op het NIOD-rapport

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden besproken hoe er vanuit wetenschappelijke hoek op het NIOD-rapport gereageerd is. Er is een aantal wetenschappelijke artikelen verschenen die inhoudelijk op het NIOD-rapport ingaan. Op deze artikelen, alle gepubliceerd in bekende Nederlandse tijdschriften, kwamen ook reacties vanuit het NIOD, waardoor een debat ontstond. De kritiek die het rapport ten deel viel en de weerwoorden die het NIOD hierop liet volgen, vormen de basis van dit hoofdstuk.

Hieronder zullen eerst de bijdragen van de auteurs Sipke de Hoop en S. Rozemond in het tijdschrift *Internationale Spectator* worden besproken. Vervolgens zal uitgebreid aandacht worden besteed aan het themanummer ‘Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport’ van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Ten slotte zullen de bevindingen van het Koninklijk Historisch Genootschap worden behandeld. In het ‘Discussiedossier Srebrenica’ zijn artikelen opgenomen van J.W.L. Brouwer, J.W. Honig en Pieter Lagrou. De artikelen over het NIOD-rapport en de ontstane discussie zullen hieronder op volgorde van verschijning worden besproken.

De critici baseren zich voor hun commentaar op verschillende zeer omvangrijke passages van het NIOD-rapport. Dit maakt dat ik er van heb afgezien deze passages zelf te bestuderen. In dit hoofdstuk zal de vraag wie in de besproken discussies het gelijk aan zijn zijde heeft, dan ook bewust onbeantwoord blijven. De manier waarop het debat tussen de critici en het NIOD in dit paper wordt weergegeven, lijkt op de manier waarop het NIOD beoogd heeft het rapport te schrijven: zonder te oordelen.

3.2 Het NIOD-rapport in de *Internationale Spectator*

In het artikel ‘Onevenwichtigheid in het NIOD-rapport over Srebrenica’ gaat auteur Sipke de Hoop in op de onevenwichtigheid in de conclusies van het rapport. Hoewel in de studie veel verhelderende inzichten zijn geboden, zijn de belangrijkste conclusies in zijn ogen niet nieuw.⁵⁵ NIOD-directeur Blom geeft in een reactie toe dat de door De Hoop besproken conclusies inderdaad niet volledig nieuw zijn, maar voegt hieraan toe dat deze conclusies niet de hoofdconclusies van het rapport zijn. Volgens Blom bevat het rapport wel degelijk veel nieuwe gegevens en inzichten.⁵⁶

Daarnaast zijn er volgens De Hoop heel wat vraagtekens te plaatsen bij de analyses, conclusies en toonzetting in het rapport. Hij geeft hierbij meteen een mogelijke verklaring voor de tegenstellingen en inconsistenties die hij in het rapport heeft aangetroffen. Ze zouden kunnen voortkomen uit de complexiteit van historische processen in het algemeen en die van de val van Srebrenica in het bijzonder. Ook gaat hij ervan uit dat de omvang van de studie, het grote aantal onderzoekers en de

⁵⁵ Sipke de Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport over Srebrenica’, in *Internationale Spectator*, LVI (2002) 291.

⁵⁶ J.C.H. Blom, ‘Het NIOD-rapport onevenwichtig en intellectueel gemakzuchtig? Een kwestie van lezen’, in *Internationale Spectator*, LVI (2002) 450.

tijdsdruk waaronder de epiloog en de perssamenvatting zijn gemaakt, een rol spelen. De epiloog en de perssamenvatting wijken volgens De Hoop soms af van bevindingen elders in het rapport. Het commentaar dat De Hoop op verschillende onderdelen van het rapport geeft, zal hieronder uiteengezet worden.

Een eerste kritiekpunt van De Hoop is dat het rapport te hard en te eenzijdig oordeelt als het gaat om de Nederlandse besluitvorming. In de geautoriseerde samenvatting van de epiloog en het persbericht kan men lezen dat de Nederlandse regering er door een mengeling van humanitaire bewogenheid en politieke ambities toe werd gebracht zich in een militair onhoudbare missie te storten. Volgens De Hoop komt hierdoor de ‘zwarte piet’ al snel eenzijdig bij de regering terecht. Dit terwijl uit de epiloog en het rapport zelf naar voren komt dat het regeringsbesluit kamerbreed gedeeld werd en bovendien aansloot bij de gevoelens die leefden in de samenleving. Met andere woorden: het is onterecht alleen de regering verantwoordelijkheid toe te dichten. Ook de hardheid van het oordeel als zodanig bevreemdt De Hoop. In het rapport worden ook de humanitaire en morele beweegredenen om naar Srebrenica te gaan beschreven. Op basis daarvan zou volgens De Hoop de eindconclusie ook kunnen luiden dat Nederland niet wegliep voor zijn verantwoordelijkheid.⁵⁷

Blom gaat op deze kritiek niet specifiek in, maar merkt wel in algemene zin op dat De Hoop het rapport kennelijk heeft gelezen als ‘een soort scheidsrechterlijke uitspraken van politieke aard’. Ten onrechte; het rapport is niet geschreven om een oordeel te geven, of dit nu een ‘hard’ of een ‘mild’ oordeel is, maar om de gebeurtenissen zo betrouwbaar mogelijk te reconstrueren en een verklarende analyse te geven van deze gebeurtenissen.⁵⁸

Ook merkt De Hoop op dat de Nederlandse diplomatieke en politieke inspanningen van Buitenlandse Zaken en Defensie in de periode 1994-1995 onderbelicht zijn gebleven in de conclusies van het rapport, terwijl deze in bepaalde hoofdstukken wél nadrukkelijk naar voren komen. Dit laat zich volgens Blom verklaren doordat het hoofdonderwerp van het rapport wordt gevormd door de val van de enclave en de massamoord, waardoor de gedeelten die daar over gaan (ook in de conclusies) veel uitvoeriger zijn.⁵⁹

De uitgebreide beschrijvingen van de crisisdagen in de bunker, waar de situatie van Dutchbat en de luchtsteun-kwestie de belangrijkste thema’s vormden, roepen bij De Hoop vragen op. Volgens het NIOD is er sprake van een misverstand met betrekking tot de luchtsteun. Karremans verkeerde in de veronderstelling dat er op 11 juli massale luchtaanvallen (*airstrikes*) zouden plaatsvinden op de Bosnische Serviërs. In plaats daarvan werd echter slechts luchtsteun (*Close Air Support*) verleend, een veel beperktere vorm van militair ingrijpen. Hoewel dit misverstand door het NIOD uitgebreid wordt beschreven, wordt het belang ervan volgens De Hoop onderschat. Hij redeneert als volgt: ‘De gewekte verwachting van massale luchtacties heeft er ongetwijfeld aan bijgedragen dat de meeste

⁵⁷ De Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport’, 292, 293.

⁵⁸ Blom, ‘Het NIOD-rapport’, 448.

⁵⁹ Ibid., 450.

moslimmannen niet al eerder de enclave zijn ontvlucht. Die late vlucht heeft, zo wordt elders in het rapport gesuggereerd, geleid tot het grote aantal doden aan moslimzijde omdat de Bosnische Serviërs hinderlagen konden leggen.⁶⁰ Hij legt dus een direct verband tussen het misverstand en de omvang van de massamoord. Maar Blom is van mening dat deze koppeling niet te maken is. Zelfs het tegenovergestelde had zijns inziens het gevolg kunnen zijn: ‘Aankondiging van de luchtsteun zou de Bosnische troepen ertoe gebracht kunnen hebben het voor de luchtaanvallen bestemde gebied eerder te ontruimen om zelf niet getroffen te worden.’⁶¹

Volgens De Hoop stelt het NIOD dat de aanval op de enclave volkomen onverwacht kwam en dat de Nederlandse blauwhelmen weinig konden uitrichten. Maar uit het rapport blijkt anderzijds dat al eerder signalen werden opgevangen die een aanval van de Bosnische Serviërs op de oostelijke enclaves niet onwaarschijnlijk maakten. Daarbij werd er echter vanuit gegaan dat het Bosnisch-Servische leger (VRS) bij een aanval op de enclave genoeg zou nemen met het buitenste deel van de enclave. Maar toen de aanval was ingezet besloot de VRS op 9 juli de gehele enclave te veroveren. Dat besloten werd de volledige enclave in te nemen had volgens de onderzoekers van het NIOD ‘te maken met de geringe weerstand van de AbiH [het Bosnische regeringsleger], en mogelijk ook met het uitblijven van een krachtdadige reactie van de zijde van de VN in de vorm van inzet van het NAVO-luchtwapen.’⁶² Het valt De Hoop op dat het NIOD concludeert dat de geringe weerstand van de AbiH zeker meespeelde, maar dat het uitblijven van een reactie van de VN ‘mogelijk’ invloed had. Volgens De Hoop is de formulering van het NIOD hier representatief voor de gekozen stijlconstructie, waar de feiten door volgorde of toon een bepaalde lading krijgen. Over een krachtiger verweer op de grond spreekt het NIOD helemaal niet, en ook de term Dutchbat valt niet.

Ook noemt het NIOD het speculatief om in te gaan op de vraag wat het effect zou zijn geweest als Dutchbat zich robuuster had opgesteld. Volgens De Hoop is dit echter niet geheel speculatief. Hij laat doorschemeren dat het NIOD hierop uitgebreider had kunnen, dan wel moeten ingaan. Zo merkt hij op dat de onderzoekers geen verklaring geven voor het feit dat Franse, Deense en Britse UNPROFOR-troepen, met hetzelfde mandaat en in samenwerking met de moslimstrijders, de VRS wél hebben teruggedrongen bij aanvallen.⁶³

De teneur in het onderzoek is volgens De Hoop dat de formele interpretatie van mandaat en instructies maatgevend was, waardoor Dutchbat militair gezien weinig kon ondernemen. Maar op andere momenten blijkt uit het rapport dat er wel voldoende ruimte was voor zelfstandige beslissingen. Als voorbeeld wijst De Hoop erop dat Karremans besloot VN-instructies, om

⁶⁰ De Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport’, 298.

⁶¹ Blom, ‘Het NIOD-rapport’, 451.

⁶² Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), *Srebrenica, een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van een Safe Area* (Amsterdam 2002) 2401. Geciteerd in De Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport’, 297.

⁶³ De Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport’, 297. De Hoop is niet de enige die de passage over de gevolgen van een eventueel robuuster optreden van Dutchbat uit het rapport licht. Ook Peters is van mening dat het NIOD-rapport aan deze vraag onvoldoende aandacht schenkt. Zie hieronder, pagina 35.

observatieposten terug te trekken uit het buitenste gebied van de enclave, te negeren. Volgens Blom stelt De Hoop ten onrechte dat de teneur van het rapport is dat de formele interpretatie van mandaat en instructies maatgevend was. In het rapport staat, aldus Blom, juist de spanning tussen regels en praktijk centraal. De door De Hoop aangehaalde beslissing van Karremans, die tegen de regels inging, zou hiervan een voorbeeld zijn.⁶⁴ Dat Dutchbat militair gezien weinig kon uitrichten, was geen gevolg van de interpretatie van mandaat en instructies, maar had te maken met een gebrek aan militaire middelen.

De eerste hoofdstukken van deel IV van het NIOD-rapport zijn gewijd aan de uitbraak van de moslimmannen uit de enclave en de hierop volgende massamoord. Volgens De Hoop laten deze hoofdstukken een ‘nare smaak’ achter bij de lezer. De rangschikking en interpretatie van de feiten en de gekozen bewoordingen zouden namelijk de indruk wekken dat zonder de uitbraak geen massamoord zou hebben plaatsgevonden.⁶⁵ Blom reageert hierop door te stellen dat De Hoop zijn beschuldiging niet onderbouwt, zodat zijn betoog ‘vooral stemmingmakerij’ is.⁶⁶

Ook gaat De Hoop in op het feit dat de massamoorden zich aan het oog van Dutchbat hebben onttrokken. Volgens het NIOD-rapport was de mogelijkheid van een grootschalige moordpartij voor de Dutchbatters ‘letterlijk onvoorstelbaar’. De Hoop is echter, hoewel hij onderschrijft dat de moorden buiten het gezichtsveld van Dutchbat plaatsvonden, en de omvang en systematiek niet ingeschat konden worden, van mening dat er wel degelijk aanwijzingen waren voor een op handen zijnde massamoord. Door Artsen zonder Grenzen, de UNHCR en de moslims ter plekke werd gewaarschuwd voor een ramp. Ook het scheiden van de mannen van de vrouwen en kinderen, had volgens De Hoop de alarmbellen kunnen doen luiden. Het NIOD doet deze scheiding echter af als een traditioneel gebruik in de oorlog. Dat Dutchbat meewerkte aan de scheiding had volgens het NIOD een aantal oorzaken, waaronder de voedselsituatie en hygiënische omstandigheden die snelle evacuatie gewenst maakten. De Hoop merkt op dat de mogelijkheid dat Dutchbat zelf het liefst zo snel mogelijk naar huis wilde, door het NIOD in de bewuste hoofdstukken niet genoemd wordt, hoewel hieraan elders in het rapport wel aandacht besteed wordt. Op bovengenoemde kritiekpunten gaat Blom niet expliciet in.

Een laatste punt dat De Hoop aansnijdt, heeft betrekking op de relatie tussen Dutchbat en de moslims. Volgens De Hoop geeft het NIOD in het rapport een goed beeld van de anti-moslimhouding die heerste onder de Dutchbatters. Deze houding had volgens de NIOD-onderzoekers geen gevolgen voor de taakuitvoering, maar dit wordt volgens De Hoop niet voldoende onderbouwd. Hij vraagt zich af of de anti-moslimhouding invloed heeft gehad op de gevechtsmoraal of de wil zich op beslissende momenten in te zetten voor de moslimbevolking. Ook op deze door De Hoop geplaatste vraagtekens volgt geen reactie van Blom.

⁶⁴ Blom, ‘Het NIOD-rapport’, 451.

⁶⁵ De Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport’, 298.

⁶⁶ Blom, ‘Het NIOD-rapport’, 452.

Een tweede artikel in de *Internationale Spectator* is van de hand van S. Rozemond. Zijn column ‘Het NIOD en de intellectuele gemakzucht’ begint met een scherpe veroordeling van de passages in het rapport waar ‘de treurige gang van zaken in verband wordt gebracht met een verondersteld moralisme in de Nederlandse politiek.’ Deze ‘tirades’ behoren volgens Rozemond ‘tot de meest overbodige bladzijden van het lijvige NIOD-rapport.’⁶⁷ Rozemond stoort zich aan het gebruik van het aan Max Weber ontleende onderscheid tussen *Gesinnung* (uitgaande van de bedoelingen) en *Verantwortung* (uitgaande van de resultaten). Blom is echter van mening dat Rozemond voorbij gaat aan de reden die het rapport geeft voor het gebruik van de termen *Gesinnungsethik* en *Verantwortungsethik*. Blom geeft in zijn reactie aan dat deze termen juist gebruikt werden om aan de ‘te simpele tegenstelling van Nederlands idealisme versus realisme of immoralisme bij andere landen te ontkomen.’⁶⁸ Daarnaast vraagt Rozemond zich af waarom het NIOD geprobeerd heeft ‘eeuwen van buitenlandse politiek’ te karakteriseren in het toch al overvolle rapport. Hij is van mening dat het weliswaar iedereen vrij staat ‘een boom op te zetten over zogenaamde constanten in de buitenlandse politiek van Nederland’, maar dat dit in het NIOD-rapport te terloops en oppervlakkig gebeurt.⁶⁹ Ook spreekt hij over ‘een NIOD dat zich nodeloos verliest in generaliserende terzijdes’. Volgens Blom hebben de auteurs van het NIOD-rapport er bewust voor gekozen om niet alleen inzicht te geven in de Nederlandse politiek met betrekking tot voormalig Joegoslavië, maar ook aandacht te besteden aan de Nederlandse buitenlandse politiek in het algemeen. Dat dit laatste overbodig zou zijn, zoals Rozemond meent, bestrijdt Blom. Hij sluit zijn reactie af met de woorden ‘Overbodig en intellectueel gemakzuchtig? Dat lijkt wat al te gemakkelijk afgedaan.’

3.3 Het *Tijdschrift voor Geschiedenis*: ‘Srebrenica: wat kunnen we ervan leren? Een geschiedtheoretische beoordeling van het NIOD-rapport’

Op 13 november 2002 werd aan de Universiteit van Leiden een symposium gehouden onder de titel: ‘Srebrenica: wat kunnen we ervan leren? Een geschiedtheoretische beoordeling van het NIOD-rapport’. In een themanummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* zijn de vijf lezingen van dat symposium opgenomen, met als toevoeging een artikel van Floribert Baudet.

In deze artikelen, die hieronder zullen worden besproken, wordt theoretische kritiek geleverd op het NIOD-rapport, die zich veelal richt op de morele en politieke oordelen in het rapport. Hoewel de titel ‘Srebrenica, wat kunnen we ervan leren?’ zou kunnen impliceren dat in de artikelen ook wordt ingegaan op de vraag welke aanbevelingen voor eventuele toekomstige vredesmissies uit het NIOD-rapport op te maken zijn, duidt deze op de mogelijkheid een volgend rapport dat in vergelijkbare omstandigheden (zoals zeer recente geschiedschrijving, grote maatschappelijke verantwoordelijkheid) wordt geschreven, te verbeteren. Kortom, wat kunnen we leren van de wijze waarop het NIOD-rapport

⁶⁷ S. Rozemond, ‘Het NIOD en de intellectuele gemakzucht’, in *Internationale Spectator*, LVI (2002) 289.

⁶⁸ Blom, ‘Het NIOD-rapport’, 453.

⁶⁹ Rozemond, ‘Het NIOD’, 290.

is opgesteld en aan welke theoretische criteria zou een rapport volgens de critici moeten voldoen? In het laatste artikel van het themanummer reageren NIOD-directeur Blom en B. de Graaff, lid van het onderzoeksteam, op het commentaar dat op het rapport geleverd is. Als Blom en De Graaff specifiek ingaan op de kritiek van een bepaalde schrijver, zal hun reactie bij de behandeling van de standpunten van die auteur meteen aan bod komen. Zij geven aan niet op alles een uitputtende reactie te hebben gegeven, omdat dit niet mogelijk en wellicht ook niet zinvol was. Het rapport heeft namelijk wat hen betreft in theoretisch opzicht geen bijzondere pretentie. Ze geven aan dat het hun ambitie was een ‘gewoon’ historisch onderzoek te doen volgens de ambachtelijke regels van het vak, wat moeilijk genoeg was wegens het zo recente onderwerp in nogal ongewone omstandigheden.⁷⁰ Het eigentijdse karakter van het onderzoek resulteerde erin dat alles van de grond af moest worden opgebouwd, en dat bronnenonderzoek een groot deel van het werk in beslag nam. Ook moest rekening worden gehouden met de maatschappelijke belangstelling, waardoor het niet alleen voor historici, maar ook voor nadere oordeelsvorming in bijvoorbeeld de media en politiek bruikbaar moest zijn. Het was dan ook niet hun bedoeling een publicatie te vervaardigen voor de (geschied)theoretische fijnproever.⁷¹

In Baudets artikel ‘*Srebrenica, een ‘veilig’ gebied*. Het laatste woord over de val van een *safe area*?’ staat de vraag centraal of de toedracht van de val van de enclave en de daaropvolgende massamoord afdoende is verklaard in het NIOD-rapport. Een belangrijk kritiekpunt van Baudet, dat, zoals hieronder zal blijken, ook door anderen naar voren wordt gebracht, heeft betrekking op de omvang van het rapport. Volgens hem heeft het NIOD het rapport zo uitgebreid gemaakt, met een ‘bijna letterlijk uitputtend betoog over de aanloop, voorgeschiedenis, val en nasleep van de enclave Srebrenica’, dat de leesbaarheid eronder heeft geleden.⁷² Zo hadden bepaalde episoden volgens Baudet ingekort moeten worden, omdat ze voor een begrip van de gebeurtenissen rond de val van de enclave geen nut hebben. Episoden die wel van belang zijn, worden naar zijn zeggen opgesierd met tal van details, waarvan de functie niet altijd even duidelijk is. Zo zouden de beschrijvingen van het functioneren van Dutchbat met herhalingen doorspekt zijn, die de indruk wekken te moeten benadrukken hoe erg de situatie voor Dutchbat was. De reconstructie van de gebeurtenissen die leidden tot de massamoord doen volgens Baudet sterk teleologisch aan,⁷³ hoewel het NIOD aangeeft dat deze gebeurtenissen ‘weliswaar onomkeerbaar, maar niet onvermijdelijk waren.’⁷⁴ Volgens het teleologische verklaringsmodel ligt in het historische proces een bepaald doel besloten. Handelingen

⁷⁰ J.C.H. Blom en B.G.J. De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek. Een extreem geval van eigentijdse geschiedenis’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 118.

⁷¹ Blom en De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek’, 119.

⁷² Floribert Baudet, ‘*Srebrenica, een ‘veilig’ gebied*. Het laatste woord over de val een *safe area*?’ in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 16.

⁷³ Baudet, ‘Srebrenica’, 17.

⁷⁴ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), *Srebrenica, een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van een Safe Area* (Amsterdam 2002) 10. Geciteerd in Baudet, ‘Srebrenica’, 17.

worden verklaard vanuit het doel dat met de handeling wordt beoogd. Volgens Baudet komt dit in de bijlage van G. Duijzings, *Geschiedenis en herinnering in Oost-Bosnië*, het sterkst naar voren. In deze bijlage wordt de Servische Opstand van 1804 besproken. De lezer zou zich volgens Baudet niet aan de indruk kunnen onttrekken dat Duijzings een oorzakelijk verband veronderstelt tussen deze opstand en de gebeurtenissen in de zomer van 1995.⁷⁵ Zo worden in Duijzings' bijlage de economische en sociale conflicten die zich in Oost-Bosnië voordeden voorafgaand aan het uiteenvallen van Joegoslavië zonder meer verklaard vanuit etnische spanningen. Dit is volgens Baudet het gevolg van de bronnen waarop Duijzings zich baseert, mondelinge en schriftelijke getuigenissen van nationalisten uit diverse kampen. Volgens Blom en De Graaff is deze zienswijze van Baudet onjuist. Volgens hen doet Baudet het voorkomen alsof Duijzings in de bijlage nationalistische geschiedpublicaties uit het voormalige Joegoslavië 'als feitelijk geschiedverhaal' en 'kritiekloos' gebruikt. Zij werpen tegen dat Duijzings wel degelijk kritische noten plaatst en zich ervan bewust is gebruik te maken van bronnen die een nationalistische visie weergeven. Zo zou hij een van zijn bronnen juist hebben aangehaald om te laten zien hoe de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog het historisch bewustzijn van gewone Serven in Oost-Bosnië beïnvloedden in een etnisch nationalistische richting.⁷⁶

Niet alleen met betrekking tot het drama in Srebrenica, maar ook met betrekking tot de rol van Nederland heeft het NIOD volgens Baudet al van tevoren een standpunt ingenomen. Het rapport zet de lezer aan tot de conclusie dat 'een klein landje' niets heeft te zoeken in de echte wereld, aldus Baudet. Dit wekt volgens hem de indruk dat 'het team zich al bij voorbaat op het realisme-denkraam had vastgepind, hetgeen, gekoppeld aan de opvatting dat het toch wel fout moest gaan in Joegoslavië, de schijn van een teleologische benadering slechts bevestigt.'⁷⁷

Daarnaast heeft Baudet commentaar op het gebruik en de beschikbaarheid van bronnen en interviews. Dat veel bronnen niet openbaar zijn, staat volgens hem de discussie in de weg. Hoofdredeken om niet al het bronnenmateriaal beschikbaar te (kunnen) stellen, zijn volgens Blom en De Graaff privacy-overwegingen en staatsveiligheid. Zij wijzen erop dat er veel waardevolle informatie verloren zou zijn gegaan, indien de bronnen die niet openbaar gemaakt kunnen worden niet in het rapport verwerkt waren.⁷⁸ Ook merken zij op dat ervoor is gekozen om na het voeren van vraaggesprekken 'de transcripties van de bandopnamen of de op basis van interviews gemaakte notities niet aan de betrokkenen voor te leggen. Behalve dat dit veel administratieve energie spaarde, was het hoofdargument hiervoor dat zulke stukken in 'Haagse kringen' of elders konden gaan circuleren en zo de mogelijkheden voor onderlinge afstemming groter konden worden.'⁷⁹

⁷⁵ Baudet, 'Srebrenica', 17.

⁷⁶ Blom en De Graaff, 'Het Srebrenica-onderzoek', 119. Interessant in dit licht is dat Jan van der Dussen van mening is dat het NIOD-rapport bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog alleen een weergave van de feiten geeft, en onvoldoende aandacht besteedt aan de in zijn ogen veel belangrijkere percepties op deze feiten. De visie van Van der Dussen zal later in dit stuk nog uitgebreider aan bod komen.

⁷⁷ Baudet, 'Srebrenica', 18.

⁷⁸ Blom en De Graaff, 'Het Srebrenica-onderzoek', 120-121.

⁷⁹ Ibid., 120.

Klaarblijkelijk worden met ‘de betrokkenen’ de geïnterviewden bedoeld. Men kan zich de vraag stellen waarom het zou bijdragen tot ‘lekken’ als de geïnterviewden een verslag van het interview was voorgelegd. Men zou kunnen veronderstellen dat het wellicht iets makkelijker is een verhaal dat al op papier staat door te spelen aan een journalist of aan ‘de Haagse kringen’, dan het hele verhaal opnieuw te vertellen. Maar als het NIOD de geïnterviewden de kans had gegeven hun eigen woorden na te lezen en goed te keuren bij hen op locatie, dus in het NIOD-gebouw en zonder dat de papieren mee naar huis gingen, zou daarmee de extra kans op lekken zijn weggenomen. Overigens geven ook Blom en De Graaff aan dat achteraf gezien beter een strak protocol had kunnen worden opgesteld voor de handelwijze met de gespreksverslagen, zodat er mogelijkheid tot correcties was geweest.⁸⁰

Ook verwijt Baudet de onderzoekers dat zij het principe van hoor en wederhoor niet hebben toegepast. In reactie hierop schrijven Blom en De Graaf dat niet iedereen in de regio wilde (of durfde) spreken met de onderzoekers, en dat het opbouwen van een vertrouwensband veel tijd en energie kostte.

Historicus Antoon De Baets gaat in zijn artikel ‘Na de genocide. Waarheidsstrategieën van rechters en historici’ in op het standpunt van het NIOD dat politieke en morele oordelen in het rapport vermeden moeten worden. De Baets is van mening dat historici geen morele oordelen hoeven te vellen, maar dat zij wel de instrumenten moeten aanreiken om anderen daartoe de kans te geven.⁸¹ Maar ook in het niet-oordelen en in het gekozen taalgebruik kunnen morele oordelen doorklinken, waardoor er indirect of impliciet vaak toch een oordeel wordt gegeven.⁸² Zo kiest het NIOD er voor om in het rapport het begrip massamoord te gebruiken voor de executies die in juli 1995 hebben plaatsgevonden, en niet de meer ‘beladen’ term genocide, en licht deze keuze als volgt toe:

Omdat de termen *genocide*, *oorlogsmisdrijf* en *misdrijf tegen de menselijkheid* een in volkenrechtelijke zin specifieke betekenis hebben, is er uiterst terughoudend mee om gegaan. De gewelddadige dood van duizenden Bosnische Moslims wordt daarom beschreven als *massamoord*. Er kan geen misverstand bestaan over waar het feitelijk om gaat. De ernst ervan wordt niet gebagatelliseerd, maar vermenging met de internationale strafrechtspraak wordt vermeden.⁸³

De Baets vindt dat de term massamoord niet langer gebruikt had mogen worden, nadat op 2 augustus 2001 de Bosnisch-Servische generaal Radislav Krstić door het Joegoslavië-tribunaal werd veroordeeld voor genocide. De Baets is van mening dat deze uitspraak, die werd gedaan door een internationaal tribunaal dat door de wereldgemeenschap is gelegitimeerd, na jaren van onderzoek door een team dat

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ De Baets, ‘Na de genocide. Waarheidsstrategieën van rechters en historici’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 41.

⁸² De Baets, ‘Na de genocide’, 42.

⁸³ NIOD, *Srebrenica, een ‘veilig’ gebied* geciteerd in De Baets, ‘Na de genocide’, 42-43.

vele malen groter is dan de NIOD-equipe, op het rapport van invloed had moeten zijn. Hij stelt dat historici een gerechtelijk feit weliswaar naast zich neer kunnen en mogen leggen, maar dat zij dan wel een goed alternatief moeten hebben. Het NIOD heeft dat volgens hem niet.⁸⁴ Om drie redenen is volgens hem het gebruik van de term massamoord, na de uitspraak van het Joegoslavië-tribunaal, minder juist dan genocide. Ten eerste is de term massamoord beperkter, omdat deze alleen slaat op moord, terwijl genocide slaat op moord en *daarnaast* op ernstig fysiek of psychisch verwonden, het opleggen van onmogelijke levensvoorwaarden, en de deportatie van kinderen. Daarnaast bevat de term massamoord niet de connotatie van voorbedachte rade, terwijl genocide die wel heeft. Ten derde hebben staten volgens artikel 1 van de genocideconventie de expliciete plicht om genocide te voorkomen.⁸⁵ Het gebruik van de term massamoord doet volgens De Baets af aan de tragedie op de Balkan, en maakt hierdoor de Nederlandse rol in de tragedie moreel minder zwaar om te dragen.⁸⁶ De Baets impliceert dus dat het NIOD bewust gekozen heeft voor het gebruik van de term massamoord om de Nederlandse rol minder ernstig te maken. Met andere woorden: door het vermijden van de term genocide wordt impliciet een moreel oordeel gegeven, terwijl het NIOD dit oordeel juist wilde vermijden. Blom en De Graaff vinden de argumentatie van De Baets niet overtuigend. Allereerst vinden ze het vreemd dat, mocht het vonnis van het Joegoslavië-tribunaal in hoger beroep worden vernietigd, en Krstić toch niet voor genocide worden veroordeeld, volgens De Baets opnieuw de term massamoord de juiste zou zijn. Bovendien zijn ze van mening (iets waar De Baets zelf overigens mee instemt) dat ze zich niet aan de terminologie van de strafrechter hoeven te houden. Ze herhalen hierbij de uitspraak dat ze de termen *genocide*, *oorlogsmisdrijf* en *misdrijf tegen de menselijkheid* hebben vermeden, omdat deze een in volkenrechtelijke zin specifieke betekenis hebben en ze vermenging met de strafrechtelijke uitspraak willen vermijden, zonder daarbij af te doen aan de tragedie.⁸⁷

In het artikel van Jan van der Dussen, ‘De bredere context in het Srebrenica-rapport. Achtergronden en oorzaken’, wordt ingegaan op het uiteenvallen van Joegoslavië en de rol die nationalisme hierin speelt. Volgens het NIOD-rapport is er sprake van een westers gebrek aan inzicht over de situatie in Joegoslavië. Van der Dussen onderschrijft dit, maar verwijt ook het NIOD zelf geen goed beeld te geven van het nationalisme in de regio. In het rapport wordt het nationalisme als een ‘abnormaal’ verschijnsel omschreven, en daarmee als oorzaak bij uitstek voor het conflict in Joegoslavië. Van der Dussen is echter van mening dat het nationalisme in het (voormalig) Joegoslavië als normale omstandigheid gezien moet worden.⁸⁸ Van der Dussen geeft in dit verband het volgende voorbeeld: wanneer er een brand heeft gewoed en er een onderzoek wordt ingesteld naar de oorzaak

⁸⁴ De Baets, ‘Na de genocide’, 44.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid. Volgens het NIOD wordt de ernst van de situatie niet gebagatelliseerd door het gebruik van de term massamoord, zie het citaat uit het NIOD-rapport op pagina 28.

⁸⁷ Blom en De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek’, 133, 134.

⁸⁸ Jan van der Dussen, ‘De bredere context in het Srebrenica-rapport Achtergronden en oorzaken’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 47, 48.

hiervan, dan zal de aanwezigheid van brandbaar materiaal worden gezien als een omstandigheid maar niet als de oorzaak. Een eigen voorbeeld ter verduidelijking: als een televisie in brand vliegt door kortsluiting, dan is de kortsluiting de oorzaak van de brand. De televisie is in dit geval het brandbare materiaal, en zonder televisie was de brand niet ontstaan, maar er was kortsluiting (een afwijkende gebeurtenis, de abnormale oorzaak) nodig om de televisie te doen ontbranden. Nu wordt het nationalisme in het NIOD-rapport bestempeld als de oorzaak van het uiteenvallen van Joegoslavië, terwijl Van der Dussen het slechts als noodzakelijke achtergrond van de conflicten ziet. Daarmee is volgens hem in het rapport zowel het beeld dat van het nationalisme wordt gegeven, als het causale gewicht dat eraan wordt toegekend onbevredigend.⁸⁹ Ook is hij van mening dat de invloed die de Tweede Wereldoorlog heeft gehad op de recente Balkanoorlog niet goed is uitgelegd in het rapport. Het NIOD had niet de nadruk moeten leggen op het beschrijven van de feitelijke gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar op de vraag hoe deze werden gepercipieerd en beleefd. De 'werkelijkheid' van de oorlog noemt Van der Dussen 'minder relevant'. De (perceptie van de) conflicten die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn ontstaan kunnen daarentegen gezien worden als abnormale gebeurtenissen en daarmee als causale factor.⁹⁰ Blom en De Graaff zijn echter van mening dat in het NIOD-rapport wel degelijk uitgebreid wordt ingegaan op de percepties van het conflict tijdens de Tweede Wereldoorlog. Maar naast de perceptie van de gebeurtenissen moet ook, in tegenstelling tot wat Van der Dussen betoogt, de werkelijkheid worden weergegeven, aldus Blom en De Graaff.⁹¹

In het artikel van Michiel Baud en Frank van Vree, 'Geschiedschrijving, politiek en moraal', wordt allereerst kritiek geuit op de omvang van het rapport. Volgens hen 'valt niet te betwisten' dat 'het rapport een wijdlopieg, ongebalanceerd en weinig analytisch karakter heeft'.⁹² Blom en De Graaff vinden deze opmerking 'uiterst onwelwillend' en zijn van mening dat de opmerking niet inhoudelijk wordt onderbouwd. Zij merken op dat zij bovenstaande uitspraak wel degelijk betwisten, waarmee het argument 'dat er niet over te twisten valt' volgens hen in ieder geval is weerlegd.⁹³ In hun artikel willen Baud en Van Vree de onvolkomenheden die zij in het rapport zien verklaren. Een deel van de verklaring is volgens hen te vinden in de tijdsdruk die het NIOD was opgelegd, maar er zouden ook inhoudelijke wetenschapstheoretische oorzaken aan ten grondslag liggen. Ze zijn van mening dat het 'angstvullig vermijden van politieke en morele oordelen' het rapport heeft geschaad. Volgens hen is 'een waardenvrije geschiedenis, zoals door Blom voorgesteld, (...) niet mogelijk, sterker nog, zij is onwenselijk'.⁹⁴ Volgens het artikel zijn 'veel van de problemen van het NIOD-rapport (...) het direct gevolg van de illusie dat het verschaffen van zoveel mogelijk feiten een voldoende antwoord was op

⁸⁹ Van der Dussen, 'De bredere context', 50.

⁹⁰ Ibid., 59-61.

⁹¹ Blom en De Graaff, 'Het Srebrenica-onderzoek', 125.

⁹² Michiel Baud en Frank Van Vree, 'Geschiedschrijving, politiek en moraal', in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 64.

⁹³ Blom en De Graaff, 'Het Srebrenica-onderzoek', 127.

⁹⁴ Baud en Van Vree, 'Geschiedschrijving, politiek en moraal', 69.

de politiek-morele discussie rond het Srebrenica-drama. Er bestaat, kortom, een rechtstreeks verband tussen de enorme omvang en het gebrek aan samenhang van het rapport en het ontbreken van een diepgaander reflectie op de ethische en politieke vragen die historisch onderzoek in zo'n context onvermijdelijk oproept.⁹⁵ Met de woorden 'zo'n context' doelen Baud en Van Vree op het feit dat de overheid een onderzoek heeft laten instellen naar aanleiding van een emotioneel en vaak pijnlijk maatschappelijk debat. Het NIOD moest dus antwoord zien te geven op de in de maatschappij levende vragen. Wanneer gepoogd wordt de politieke en morele oordelen buiten de deur te houden, wordt volgens Baud en Van Vree de suggestie gewekt dat de politieke en morele debatten geen invloed hebben gehad op het rapport, iets wat naar hun mening onjuist is. Bovendien is het het NIOD niet gelukt om een duidelijk omschreven analytisch kader te formuleren waaraan de eigen en andermans historische en moreel-politieke oordelen getoetst konden worden. Baud en Van Vree adviseren om gebruik te maken van een 'meerstemmige aanpak', waarbij er in het rapport ruimte is voor verschillende visies. In reactie hierop geven Blom en de Graaff aan dat ze nog steeds achter hun eigen methode van onderzoek staan. Volgens hen is het NIOD-rapport tot stand gebracht via de methode van de kritisch wetenschappelijke distantie. Als aan het gecompliceerde verhaal (beschrijving, analyse, interpretatie) extra dimensies toegevoegd hadden moeten worden, dan rijst volgens Blom en De Graaff de vraag welke onderzoeker of onderzoeksgroep met een dragelijker resultaat had kunnen komen. Ook zorgde de concentratie van de onderzoeksgroep op het bronnenonderzoek, volgens de ambachtelijke grondslagen van het vak, er voor dat de groep bijeenbleef. Dit resulteerde er in dat niemand zich van de eindtekst heeft gedistantieerd, iets wat volgens Blom en De Graaff op voorhand niet helemaal zeker was. In hun ogen lijkt het dan ook een gelukkige omstandigheid dat de praktijk van het onderzoek en de samenstelling van tekst niet tot het expliciteren van politieke en morele oordelen dwong.⁹⁶

Ook het artikel van Frank Ankersmit, 'Een schuld zonder schuldigen?' Morele en politieke oordelen in het Srebrenica-rapport', gaat in op (het gebrek aan) morele en politieke oordelen in het rapport. Ankersmit beschrijft de opdeling van een historische tekst in drie niveaus. Allereerst is er het niveau van de historische feiten, vervolgens het niveau waarin de causale samenhang van de feiten wordt onderzocht, en ten slotte de historische tekst als geheel. In de laatste fase, die van de historische tekst als geheel, draait het om de beeldvorming. Is alleen de eerste laag aanwezig, dan spreekt men van een kroniek, de annalistiek geeft daarentegen zowel feiten als causale verklaringen. In de wetenschappelijke geschiedschrijving zijn alle drie de niveaus aanwezig. Volgens Ankersmit komt het NIOD-rapport het meest overeen met de annalistiek, omdat beeldvorming weliswaar niet geheel afwezig is, maar hier niet het zwaartepunt ligt.⁹⁷ Door Blom en de Graaff wordt deze zienswijze van

⁹⁵ Ibid., 69, 70.

⁹⁶ Blom en De Graaff, 'Het Srebrenica-onderzoek', 136.

⁹⁷ Frank Ankersmit, 'Een schuld zonder schuldigen?' Morele en politieke oordelen in het Srebrenica-rapport', in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 78.

Ankersmit afgedaan als ‘een vorm van arrogantie die theoretische historici soms kenmerkt tegenover historici die hun kracht zoeken in het bronnenonderzoek’.⁹⁸

Ankersmit maakt in zijn artikel onderscheid tussen politieke en morele oordelen in de annalistiek en in de historische beeldvorming. In de annalistiek staat bij het morele oordeel het handelen (van een persoon) centraal, maar niet de persoon zelf. Het handelen kan op verschillende manieren worden beschouwd: zo staan bijvoorbeeld in de gezindheidsethiek de intenties van het handelen centraal, en worden in de consequentiaalistische ethiek de handelingen beoordeeld op de gevolgen ervan. In de beeldvorming zoals we die kennen in de geschiedbeoefening komt, bij het uitspreken van een moreel of politiek oordeel, wél in eerste instantie de persoon in het vizier, en pas in afgeleide zin zijn handelen. Het morele en politieke oordeel betreft de persoon, en niet zijn handelen, waarmee de plaats van het handelen van de persoon in de causale keten zijn betekenis verliest in de beeldvorming. Op het niveau van de beeldvorming vindt ontkoppeling plaats tussen de persoon en de handeling. De ‘goede mens’ kan rampen veroorzaken, terwijl de ‘slechte mens’ de wereld goed zou kunnen doen. De persoon en de handeling lopen dus niet altijd parallel.

Een ander verschil tussen de historische beeldvorming en de annalistiek is gelegen in het feit dat op het niveau van de beeldvorming een politiek en moreel oordeel geveld kan worden over een organisatie of instantie als zodanig, terwijl binnen de annalistiek alleen wordt geoordeeld over het handelen van individuen binnen zo’n organisatie. Ankersmit geeft het volgende voorbeeld: men kan (terecht of ten onterechte) van mening zijn dat het Nederlandse leger in 1940 weinig heroïsch was (beeldvorming) zonder daarbij terecht te hoeven komen bij het handelen van individuele generaals, kolonels of soldaten (annalistiek). Omdat de annalistiek zich fixeert op wat individuen al dan niet verwijtbaar is, maakt deze vorm van geschiedschrijving, aldus Ankersmit, een moreel of politiek oordeel over vrijwel alle belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis onmogelijk. Omdat het NIOD-rapport ‘te dicht bij de annalistiek is gebleven’, en er te weinig aan beeldvorming is gedaan, is het ‘onderwerp Srebrenica’ nog niet afgesloten. Ankersmit concludeert: ‘Vanaf de eerste politieke oordeelsvorming daarover, via het NIOD-rapport tot en met de parlementaire enquête over Srebrenica, is men nimmer tot beeldvorming van het drama in staat gebleken. Vandaar dat een verantwoord moreel en politiek oordeel over Srebrenica nog steeds een belofte van de toekomst is.’⁹⁹ Het gebrek aan beeldvorming in het rapport, heeft er bovendien voor gezorgd dat het rapport zo uitgebreid is geworden: ‘Vandaar ook de Voskuil-achtige omvang van het rapport, want zonder beeldvorming is er in principe ook geen selectie’, aldus Ankersmit.¹⁰⁰

Daarnaast geeft hij aan dat het een onmogelijk streven is om bij dit onderwerp politieke en morele oordelen buiten de deur te houden. Zo heeft de al eerder genoemde theorie van het abnormalisme, waarvan het NIOD in haar betoog gebruik maakt, altijd een waardeoordeel in zich.

⁹⁸ Blom en De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek’, 118.

⁹⁹ Ankersmit, ‘Een schuld zonder schuldigen?’, 82.

¹⁰⁰ Ibid., 86.

Men gaat pas op zoek naar een oorzaak wanneer zich een abnormaal verschijnsel voordoet. Maar historicus a kan een andere mening hebben dan historicus b, omdat beide andere normen hebben en daardoor niet hetzelfde als ‘normaal’ beschouwen.¹⁰¹ (Hierboven zagen we hiervan al een voorbeeld: het NIOD beschouwt het nationalisme in de regio als abnormaal, terwijl Van der Dussen van mening is dat nationalisme tot de normale kenmerken van de regio gerekend moet worden.¹⁰²) Bovendien zorgt ook het onderwerp van het rapport, de massamoord die plaatsvond in Srebrenica, dat morele oordelen niet te vermijden zijn. Men probeert immers de causale oorzaken aan te geven, die tot de massamoord hebben geleid. En alles wat causaal aan zo’n misdaad te relateren valt, deelt volgens Ankersmit automatisch in de morele schande ervan. Volgens hem is er sprake van een paradox: de auteurs van het NIOD vellen een moreel oordeel, juist wanneer ze dat proberen te vermijden.

Ook een andere paradox, die van de ‘schuld zonder schuldigen’, die volgens Ankersmit in het NIOD-rapport verscholen ligt, wordt uitgebreid besproken. Hij beschrijft de discrepantie als volgt: ‘(...) enerzijds kan men zeker met het NIOD-rapport en de enquêtecommissie instemmen dat niemand tot het onmogelijke gehouden is en dat Dutchbat daarom weinig kwalijk valt te nemen. Men kon niet anders handelen dan men deed. Maar anderzijds verrijst voor het oog van de lezer van het NIOD-rapport toch ook een ander, en zeer veel minder rooskleurig ‘beeld’.¹⁰³ Zo blijkt volgens hem uit veel passages van het rapport dat de Nederlandse soldaten zich tijdens de val van de enclave weinig heroïsch hebben opgesteld. Hun optreden valt aan de ene kant op geen enkele manier goed te praten, ze hebben immers de duizenden moslimmannen aan hun lot overgelaten en hun geen bescherming geboden, maar aan de andere kant waren de omstandigheden zo ingewikkeld dat de soldaten niets te verwijten valt. Maar ondanks dat zij geen (causale) schuld hebben, blijft er sprake van een morele schande. Ankersmit verklaart deze discrepantie aan de hand van het verschil tussen incrementele en causale schuld. Causale morele schuld wordt vastgesteld in overeenstemming met het abnormalisme, dus op grond van 1. de plaats die de handeling van een actor in een causale reeks inneemt en 2. wat we binnen zo’n causale keten als ‘normaal’ dan wel ‘abnormaal’ beschouwen. Gekeken wordt naar de individuele handeling, daarna gaat de teller weer op nul en kan het proces zich herhalen. Er kleeft echter een grote ‘maar’ aan deze theorie. Een keten van ‘normale’ reacties kan een individu of een groep namelijk wel degelijk tot een moreel verwerpelijk eindresultaat voeren. Als voorbeeld haalt Ankersmit het boek *Ordinary men: Reserve Battalion 101* van Christopher Browning aan, waaruit blijkt dat keurige normale mensen tot de meest gruwelijke daden in s gezindsheidsethiek taat bleken en hebben meegewerkt aan de ‘Endlösung der Judenfrage’. De opeenvolgende handelingen van deze mensen zijn op zichzelf, gezien de moeilijke omstandigheden, ‘normaal’ te noemen, maar leidden desondanks tot een gruwelijk eindresultaat.¹⁰⁴

¹⁰¹ Ibid., 83.

¹⁰² Zie hierboven, pagina 29.

¹⁰³ Ankersmit, ‘Een schuld zonder schuldigen?’, 87.

¹⁰⁴ Ibid., 92.

Bij incrementele schuld wordt niet de handeling maar de persoon het object van de morele schuld. De individuele handeling wordt daarom niet iedere keer ‘gewist’, maar stapelt zich op. Bij incrementele schuld kan bovendien sprake zijn van schuld, ondanks de goede bedoelingen. Een voorbeeld hiervan is donorhulp, de zogenaamde ‘killing help’, die meer kwaad dan goed doet. Incrementele schuld kan ook van toepassing zijn op instituties en collectiviteiten in hun geheel, omdat het zich niet alleen op het handelen van individuen richt. Er kan dus sprake zijn van incrementele schuld, zonder dat er sprake is van causale schuld, omdat de vertaalslag van incrementele naar causale schuld niet te maken is. Ankersmit geeft een voorbeeld ter verduidelijking: het NIOD-rapport concludeerde dat er aan de zijde van de landmachtstaf sprake was geweest van ‘onwil’ om minister Voorhoeve van de nodige informatie te voorzien. Naar aanleiding van deze passage in het rapport heeft Van Baal, toenmalig Bevelhebber Landstrijdkrachten, op aanraden van ex-minister van Defensie De Grave op 16 april 2002 zijn ontslag ingediend. Maar tijdens de parlementaire enquête gaf De Grave aan het idee te hebben door het NIOD-rapport op het verkeerde been te zijn gezet. Was het wel terecht dat Van Baal was afgetreden? De Grave wilde de vraag beantwoorden welke individuele leden van de landmachttop aantoonbaar tekort waren geschoten, en ‘onwil’ hadden getoond. Maar hoewel de landmacht als organisatie een incrementele schuld kan worden verweten, zijn er geen individuele ‘schuldigen’ aan te wijzen, iets wat het NIOD ook niet wilde doen. En hierin ligt opnieuw de paradox van de schuld zonder schuldigen. Zoals Ankersmit in zijn conclusie stelt: ‘Inderdaad, wie las niet met gevoelens van diepe schaamte en schuld het NIOD-rapport – om vervolgens tot de verbijsterende conclusie te moeten komen dat aan Nederlandse zijde niemand iets echt kwalijk te nemen viel. Er is hier slechts sprake van de incrementele schuld die men ‘de’ Landmacht (en de VN-organisatie waarbinnen de Landmacht opereren moest) aan kan wijven.’¹⁰⁵ Ankersmit sluit zijn betoog af door een uitspraak van toenmalig minister-president Kok te citeren. Toen Kok op 16 april 2002 zijn ontslag aanbood, gaf hij aan zich wel ‘mede-verantwoordelijk’ te voelen, maar niet ‘schuldig’ aan het Srebrenica-drama. Deze opmerking past volgens Ankersmit dan ook in de paradox ‘een schuld zonder schuldigen.’¹⁰⁶

Volgens Blom en De Graaff is de bijdrage van Ankersmit in zijn geheel fascinerend en de wijze waarop hij het thema ‘de schuld zonder schuldigen’ aansnijdt in het bijzonder, zij het wel op een meer filosofische dan historische manier. Dat Ankersmit dit kon toepassen op de gebeurtenissen in verband met Srebrenica, is volgens de auteurs te danken aan de beschikbaarheid en de inhoudelijke rijkdom van het NIOD-rapport, die Ankersmit zou miskennen. Ook is er volgens hen sprake van een stevige innerlijke tegenspraak in Ankersmits betoog. Volgens Blom en de Graaff signaleert Ankersmit dat de kern van het betoog van het NIOD-rapport, waar het gaat om de problematiek van onwil en

¹⁰⁵ Ibid., 99.

¹⁰⁶ Ibid., 100.

onkunde bij de legertop, betrekking heeft op collectieve actors, terwijl hij eerder de aanpak van het rapport juist had gekenschetst als behept met ‘fixatie op wat individuen al of niet verwijtbaar is’.¹⁰⁷

In het artikel ‘Tussen logica en retorica. Argumentatie in het NIOD-rapport’ stelt Rik Peters dat er ‘zelden in de geschiedenis van Nederland een historische publicatie zo verweven is geweest met het publieke debat.’¹⁰⁸ Peters vraagt zich af in hoeverre de argumentatie van het NIOD-rapport is beïnvloed door het publieke debat. De argumentatie in het rapport wordt beoordeeld op drie niveaus, die van de beschrijvingen, de verklaringen en van de oordelen.¹⁰⁹ Het NIOD-rapport is als beschrijving zeer omvangrijk, wat volgens Peters veroorzaakt is doordat getracht is alle vragen die in het maatschappelijk debat waren gerezen, in het rapport te behandelen. De auteurs proberen door zeer gedetailleerd verslag te doen de vragen van het publiek te beantwoorden en de dynamiek van de gebeurtenissen weer te geven. Daarnaast streven ze er ook naar om de gebeurtenissen in een grotere context te plaatsen. Hoewel geprobeerd is ‘de gouden middenweg te bewandelen’, is volgens Peters het verband tussen detail en context vaak zoek.¹¹⁰ Hij is van mening dat er zoveel details zijn gebruikt, dat het NIOD tijdens een discussie over het rapport zich achter deze details kan verschuilen, waardoor een inhoudelijke discussie wordt belemmerd.¹¹¹

Ook op het tweede niveau dat Peters onderscheidt, dat van de verklaringen, uit hij kritiek. De val van de enclave en de massamoord vormen de centrale onderwerpen in het rapport, en de aanleiding tot de val wordt uitgebreid beschreven. Het NIOD geeft ook aan te willen bespreken of Dutchbat anders had kunnen handelen, maar volgens Peters omzeilt het rapport deze vraag vervolgens: ‘Er is dus duidelijk sprake van een selectie van opties: alleen de als niet haalbaar gepresenteerde opties worden aan de orde gesteld, terwijl de rest niet aan bod komt.’¹¹² Zo geeft het rapport aan dat terugvechten tegen de Bosnische Serviërs een optie was geweest, en het noemt zelfs een mogelijk gevolg: de VRS [het Bosnisch-Servisch leger] zou misschien teruggetrokken zijn. Vervolgens wordt deze optie echter niet verder uitgewerkt, omdat men zich dan volgens het NIOD op het terrein van de speculatieve bespiegelingen zou begeven.¹¹³ Maar door de vraag naar andere opties als speculatie van de hand te doen, wordt ‘het drama Srebrenica in de stalen mallen van de onvermijdelijkheid gegoten: als er al iets anders had gekund, dan zou het uiteindelijk niets hebben uitgemaakt’, aldus Peters.¹¹⁴ Naarmate de val van de enclave en de massamoord naderen, wordt deze onvermijdelijkheid steeds meer benadrukt. Hoe dichterbij de massamoord komen, hoe minder de auteurs volgens Peters geneigd zijn de vraag naar mogelijke voor- en nageschiedenissen te stellen. Op andere plaatsen in het rapport bespreken de auteurs wel opties en gevolgen, bijvoorbeeld over het inzetten van andere

¹⁰⁷ Blom en De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek’, 135.

¹⁰⁸ Rik Peters, ‘Tussen logica en retorica. Argumentatie in het NIOD-rapport’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 101.

¹⁰⁹ Peters, ‘Tussen logica en retorica’, 103.

¹¹⁰ *Ibid.*, 104.

¹¹¹ *Ibid.*, 105, 106.

¹¹² *Ibid.*, 108.

¹¹³ NIOD, *Srebrenica, een ‘veilig’ gebied*, 3141, geciteerd in Peters, ‘Tussen logica en retorica’, 109.

¹¹⁴ Peters, ‘Tussen logica en retorica’, 110.

wapens, luchtsteun enzovoorts. Maar alléén de gevolgen van de optie ‘terugvechten’ worden als speculatie afgedaan.¹¹⁵

Blom en de Graaff vinden het echter een ‘curieuze paradox’ dat Peters minder informatie zou willen over wat er wél gebeurd is (hij is immers ook van mening dat de omvang van het rapport te groot is) maar juist meer informatie over wat er níet gebeurd is. Daarnaast gaat het rapport volgens hen wel degelijk in op ‘de openheid van situaties’, waarmee bedoeld wordt op de eventuele andere uitkomsten die een situatie had kunnen hebben. Zo wordt er gesproken over mogelijke alternatieve ontwikkelingen, bijvoorbeeld voor het uiteenvallen van Joegoslavië en voor het optreden van de internationale gemeenschap.¹¹⁶ Dat het rapport op het door Peters genoemde punt – de vraag of de Dutchbatters anders hadden kunnen handelen – niet ingaat op alle opties, verklaren Blom en De Graaff door te stellen dat het onmogelijk is om ‘alle mogelijke nageschiedenissen’ in het rapport te bespreken. Het ging het NIOD er immers om weer te geven wat er wél gebeurd was, een opdracht die op zichzelf al moeilijk genoeg was.¹¹⁷

Verder merkt Peters op dat er ook op het niveau van het oordelen wordt geprobeerd de lezer mee te nemen in de onvermijdelijke loop van de gebeurtenissen, door een stilzwijgende wisseling van het perspectief. Er wordt vanuit het perspectief van de historicus overgeschakeld naar dat van de Nederlandse militair die ‘er middenin zit’ en op dat moment het idee had niet anders te kunnen handelen. Op deze manier gaan de auteurs het oordelen uit de weg, terwijl historici volgens Peters juist niet moeten terugschrikken voor morele oordelen. Verder wordt ook in de beoordeling van Dutchbat en de Nederlandse overheid een ander perspectief gekozen. Dutchbat wordt beoordeeld in het kader van de gezindheidsethiek, wat wil zeggen dat er een oordeel wordt geveld over de bedoeling die aan het handelen ten grondslag ligt. De Nederlandse overheid wordt echter niet op haar bedoelingen afgerekend, maar op haar handelen (de verantwoordingsethiek). Peters betoogt dat hier met twee maten wordt gemeten.¹¹⁸ Volgens de auteurs van het NIOD-rapport is deze zienswijze van Peters onjuist: ‘Het is dan ook niet juist als Peters meent dat in deel I van het rapport de *Verantwortungsethik* de voorkeur heeft en in deel III de *Gesinnungsethik* en er dus sprake is van *special pleading*. Het rapport presenteert beide benaderingswijzen naast elkaar.’¹¹⁹

Blom en De Graaff nodigen aan het slot van hun reactie andere historici uit om mee te discussiëren over het onderwerp. Zij eindigen hun betoog met de woorden: ‘Wie het liever anders ziet, kan daar alternatieve publicaties naast plaatsen, bijvoorbeeld volgens de methode Ankersmit, of de methode Baud/Van Vree. Kortom, de uitdaging zoals het NIOD in 1996 die zag, kan ook door anderen worden aangenomen. Om met Baudet te spreken: ‘Het laatste woord?’ Nee toch!’¹²⁰

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Blom en De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek’, 129.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Peters, ‘Tussen logica en retorica’, 112, 113.

¹¹⁹ Blom en De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek’, 130.

¹²⁰ Ibid., 137.

3.4 Discussiedossier Srebrenica van het Koninklijk Historisch Genootschap

Parlementair historicus J.W.L. Brouwer is van mening dat het NIOD-rapport niet over de hele linie gedegen en evenwichtig te noemen is. Het meest in het oog springen de onvolkomenheden in de redactie. Volgens Brouwer is het zeer duidelijk dat het rapport met grote haast is geschreven, wat heeft geleid tot veel slordigheden die het lezen van het rapport tot een moeizame aangelegenheid maken.¹²¹ De NIOD-auteurs Blom, De Graaff en Schoonoord (die hierna de NIOD-auteurs worden genoemd) geven in hun reactie toe dat er teveel slordigheden in het rapport zijn geslopen, die in strijd zijn met de door henzelf geformuleerde eis van 'degelijkheid en precisie.'¹²² Volgens Brouwer is het grootste probleem dat zelfs over het centrale onderwerp van het rapport onduidelijkheid bestaat. Hij haalt een reactie van Blom op het eerder besproken artikel van De Hoop aan, waarin Blom zegt dat er sprake is van een misverstand als lezers menen dat in het rapport de Nederlandse rol centraal staat. Het rapport draait in de eerste plaats om de geschiedenis van de Balkan. Maar wegens de bijzondere bemoeienis van Nederland met voormalig Joegoslavië, en omdat er in de Nederlandse samenleving zoveel vragen bestonden, heeft volgens Blom ook de Nederlandse rol zeer veel aandacht gekregen.¹²³ Brouwer stelt echter dat in het rapport wel degelijk de Nederlandse rol als hoofdonderwerp wordt gezien en dat er geen sprake kan zijn van een misverstand wanneer de lezer het rapport langs de Nederlandse lat legt.¹²⁴ Ook zijn de hoofd- en bijzaken volgens hem moeilijk van elkaar te onderscheiden doordat het rapport zo gedetailleerd ingaat op de gebeurtenissen, waardoor het ook zo omvangrijk is geworden. Sommige delen van het rapport (bijvoorbeeld deel I en II) komen in de door Blom geschreven epiloog van het rapport maar relatief weinig terug. Dit roept bij Brouwer de vraag op hoe groot de betekenis van deze delen is voor de studie als geheel, en daarmee of het rapport niet korter had gekund. De NIOD-auteurs zijn van mening dat de relatieve aandacht voor diverse aspecten meer in balans had kunnen zijn, maar zouden dit eerder willen rechtekken door uitbreiding dan door de door Brouwer beoogde inkorting van het rapport.¹²⁵ Brouwer is van mening dat de delen, die door verschillende auteurs geschreven zijn, niet goed op elkaar zijn afgestemd, wat leidt tot een gebrek aan samenhang tussen de verschillende hoofdstukken. Zo is er volgens Brouwer sprake van een fundamentele perspectiefwisseling vanaf deel II. Het Nederlandse internationale optreden en vooral de rol van het ministerie van Buitenlandse Zaken verdwijnt naar de achtergrond. Voor deze omslag, die samenvalt met een auteurswisseling, wordt in het rapport geen verklaring gegeven. In deel II en III domineren de militaire zaken, waardoor vragen over de publieke opinie en het internationale optreden van Nederland onbehandeld blijven. Ook de rol van bondgenoten als Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten blijft in de ogen van Brouwer onderbelicht. In dit deel van de studie is de focus erg

¹²¹ J.W.L. Brouwer, 'Gedegen en evenwichtig? Het NIOD-rapport nader beschouwd', in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 118 (2003) 293-295.

¹²² J.C.H. Blom, B.G.J. De Graaff en D.C.L. Schoonoord, 'Oordelen in uitersten', in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 118 (2003) 338.

¹²³ Blom, 'Het NIOD-rapport', 449, geciteerd in Brouwer, 'Gedegen en evenwichtig?', 295.

¹²⁴ Brouwer, 'Gedegen en evenwichtig?', 296.

¹²⁵ Blom, De Graaff en Schoonoord, 'Oordelen in uitersten', 342.

op Nederland gericht, en ontbreekt het internationale perspectief. Ook gaat Brouwer in op de keten van onontkoombare gebeurtenissen die sommige critici in het rapport menen te ontdekken. Volgens Brouwer hangt dit samen met welke auteur er aan het woord is. Zo lijkt De Graaff volgens hem het handelen van de Nederlandse regering in 1991-1993 in het licht te stellen van de latere tragedie. Een paar regels verder is Brouwer nog stilliger: ‘Op sommige plaatsen in deel I is de onvermijdelijkheid expliciet, ook al blijft die eerder suggestief dan dat met kracht van argumenten wordt aangetoond dat er geen andere uitkomst mogelijk was.’¹²⁶ Brouwer wijst op een opmerking die De Graaff maakte naar aanleiding van een verklaring van de bevelhebber der landstrijdkrachten. Deze had in augustus 1992 aangegeven dat uitzending van een gevechtseenheid onmogelijk was zolang nog geen beroep kon worden gedaan op de luchtmobiele brigade. Dit bracht De Graaff in het NIOD-rapport tot de conclusie: ‘Het aftellen kon beginnen.’ Brouwer impliceert dat De Graaff hiermee doelde op de val van Srebrenica; hij zegt immers dat in deze passage de ‘onvermijdelijkheid expliciet’ is. In een reactie hierop geeft het NIOD echter aan dat de conclusie van de Graaff slaat op het aftellen totdat de luchtmobiele brigade kon worden ingezet, en niet op het aftellen tot de val van Srebrenica.

Jan Willem Honig, militair historicus, opent zijn artikel ‘‘Die enorme hoeveelheid informatie...’ De mateloze reconstructie van een oorlogsmisdaad’ met zijn voornaamste bezwaren tegen het NIOD-rapport: het is te lang en het kwam te laat. Het NIOD was zich bewust van ‘de dringende vragen in politiek en samenleving’, maar had deze niet beschouwd als dringende reden om het rapport binnen een redelijke tijd af te ronden. Bewindslieden die zeven jaar eerder verantwoordelijkheid droegen zaten inmiddels niet meer op hun plek. Bovendien hadden instituties die zich met Srebrenica hadden beziggehouden, zoals de Nederlandse krijgsmacht en de VN, zich ‘allang op het ‘lessons learned’-pad begeven’.¹²⁷ Dat Honig vindt dat het rapport te laat is gekomen, verraadt volgens de auteurs van het NIOD echter ‘een onderwerping aan de korte termijn eisen van politiek en publiciteit.’¹²⁸ Ook zijn ze van mening dat Honig de noodzaak miskent in het bronnenonderzoek pionierswerk te verrichten. Honig concentreert zich in zijn artikel op de massamoord op de mannen van Srebrenica en trekt sommige conclusies van het NIOD daaromtrent in twijfel. Het NIOD meent dat het de Bosnische Serviërs in eerste instantie alleen om de buitenste delen van de enclave ging. De Bosnische Serviërs zouden de moord op de moslimmannen dus niet van tevoren beraamd hebben. De uitbraak van moslimmannen uit de enclave zou als een totale verrassing zijn gekomen voor de VRS, en zou hebben geleid tot de massamoord. Volgens Honig kan het feit dat de moslimmannen na de val van de enclave probeerden uit te breken, worden gezien als een teken dat de mannen iets verschrikkelijks verwachtten. Dit is volgens hem in tegenspraak met de conclusie van het NIOD dat de Bosnische Serviërs slechts de buitenste delen van de enclave wilde innemen. De NIOD-auteurs geven in een reactie aan dat er inderdaad sprake is van een ‘merkwaardige combinatie van omstandigheden, waarin

¹²⁶ Brouwer, ‘Gedegen en evenwichtig?’, 302.

¹²⁷ Jan Willem Honig ‘Die enorme hoeveelheid informatie...’ De mateloze reconstructie van een oorlogsmisdaad, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 118 (2003) 308.

¹²⁸ Blom, De Graaff en Schoonoord, ‘Oordelen in uitersten’, 339.

de slachtoffers verwachtten vermoord te worden, terwijl de daders daar nog niet toe hadden besloten. Honig wijst daar met recht op. Maar er is geen doorslaggevend argument dat het hier om conclusies gaat die elkaar uitsluiten.¹²⁹ Hoewel de NIOD-auteurs aangeven dat zij wikkend en wegend tot hun conclusies zijn gekomen, waardoor het zeker de moeite waard is Honigs alternatieve poging tot duiding van het materiaal te overzien, zijn ze van mening dat hij niet overtuigt. Hij baseert zich volgens hen voornamelijk op een klein aantal uit de context losgemaakte bronnen en gebruikt details die ‘alleen via suggestie een schijn van bewijskracht krijgen’.¹³⁰

Waar Honig als een van de hoofdbezwaren noemt dat het rapport zo lang op zich liet wachten, noemt Pieter Lagrou in zijn artikel ‘Het Srebrenica-rapport en de geschiedenis van het heden’ de snelheid juist spectaculair. Het rapport verscheen slechts zeven jaar na de dramatische gebeurtenissen in Srebrenica en werd geschreven in een periode waarin de ontbinding van Joegoslavië nog in volle gang was. Lagrou spreekt dan ook over het ‘volstrekt precedentloze karakter’ van het rapport voor de historische discipline.¹³¹ Toch uit hij ook kritiek op het rapport. De bronnen die door het NIOD zijn gebruikt, zijn niet toegankelijk voor het publiek, zoals ook Baudet opmerkt.¹³² Dit brengt volgens Lagrou het wetenschappelijke karakter van de onderneming in gevaar. Het gevaar schuilt volgens hem vooral in het feit dat het NIOD gepoogd heeft zoveel mogelijk tot consensus te komen. Hij vraagt zich af: ‘Waarom moet een onderzoeksrapport eenduidige conclusies en interpretaties aanbieden, die als Russische popjes in elkaar passen, van de kleinste paragraaf tot de ultieme epiloog?’¹³³ Het Nederlandse parlement en de Nederlandse publieke opinie zouden wellicht meer gebaat zijn met een ‘tegensprakig rapport’ waarin de auteurs de ruimte krijgen verschillende analyses uiteen te zetten waaruit de lezer zijn eigen conclusies kan trekken.¹³⁴ Lagrou ziet een parallel tussen de manier waarop de politiek tot het uitzendingsbesluit kwam, waarbij er weinig ruimte was voor tegenspraak en debat, en de wijze waarop de NIOD-auteurs zich lieten leiden door een ‘onweerstaanbare drang tot consensus’. De NIOD-auteurs noemen drie redenen waarom het rapport weinig tegengestelde visies bevat. In de eerste plaats kan de dwingende kracht van het bronnenonderzoek veel potentiële tegenstellingen verzwakken. Ook werd de kans op meningsverschillen kleiner naarmate de tijdsdruk toenam en de taakverdeling als gevolg hiervan een rigoureuze karakter kreeg. Als derde verklaring noemen ze het vermijden van expliciete morele en politieke oordelen in het rapport.¹³⁵ Desondanks geeft Blom in een interview aan dat het samenvoegen van door verschillende auteurs geschreven passages een moeilijke klus was: ‘Ten slotte bleek het in het eindstadium verschrikkelijk lastig om binnen een groot team van onderzoekers voor iedereen bevredigende oplossingen te vinden voor

¹²⁹ Blom, De Graaff en Schoonoord, ‘Oordelen in uitersten’, 351.

¹³⁰ Blom, De Graaff en Schoonoord, ‘Oordelen in uitersten’, 346,346, 351.

¹³¹ Pieter Lagrou, ‘Het Srebrenica-rapport en de geschiedenis van het heden’, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 118 (2003) 328.

¹³² Zie hierboven, pagina 27.

¹³³ Lagrou, ‘Het Srebrenica-rapport’, 335.

¹³⁴ De visie van Lagrou komt dus overeen met die van Baud en Van Vree, die pleiten voor een ‘meerstemmige aanpak’, waarbij er meer ruimte is voor verschillende visies. Zie hierboven, pagina 31.

¹³⁵ Blom, De Graaff en Schoonoord, ‘Oordelen in uitersten’, 253.

verschillen in interpretatie van de onderzoeksresultaten. Dat we hierin toch zijn geslaagd en dat ieders naam op de omslag van het rapport is verschenen heb ik wel eens het ‘wonder van de Herengracht’ genoemd.¹³⁶

Lagrou is ook van mening dat het debat dat ontstond na verschijning van het rapport ‘zich vooral toespitste op het invullen van Nederlandse namen in een Nederlands falen’. De meest essentiële bijdragen van het rapport bleven daarbij in de schaduw.¹³⁷ Ook concludeert hij dat de impact van het rapport ‘zeker langer [zal] nazinderen in de reflectie over de beoefening van de hedendaagse geschiedenis, haar grenzen en haar mogelijkheden, dan in het Nederlandse politieke debat.’¹³⁸

3.5. Conclusie

De meeste critici spreken in eerste instantie hun grote waardering uit voor het door het NIOD verrichte werk. Volgens De Hoop geven de duizenden archiefbestanden die zijn geraadpleegd en de honderden interviews die zijn gehouden zicht op het ‘monnikenwerk’ dat door het instituut is verricht.¹³⁹ Ankersmit is van mening dat men erin slaagde ‘binnen de beperkingen die de auteurs van het rapport zich oplegden, (...) een enorme hoeveelheid materiaal boven water te halen. En voor de nauwkeurigheid en scherpzinnigheid waarmee dat geanalyseerd werd, kan men slechts de grootste bewondering koesteren.’¹⁴⁰ Volgens Baudet zit ‘de kracht (...) vooral in het feit dat het rapport tal van al bestaande hypothesen, opvattingen en inzichten bevestigt, en nu bovendien kan staven met bronnenmateriaal.’¹⁴¹ Maar in deze opmerking van Baudet schuilt ook direct een punt van kritiek dat door onder meer De Hoop wordt gedeeld: het rapport zou weinig nieuwe conclusies bevatten.¹⁴²

Een ander punt van kritiek waarover de meeste historici het eens zijn, is de enorme omvang van het rapport. Ook noemen zij het rapport te gedetailleerd, zijn ze van mening dat gepoogd is alles te omschrijven, waardoor geen selectie gemaakt is, en geven ze aan dat hoofd- en bijzaken moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Bovendien zouden de hoofdstukken die door de verschillende auteurs zijn geschreven niet goed op elkaar aansluiten, zouden in de door Blom geschreven epiloog de conclusies soms scherper geformuleerd worden dan op basis van het rapport gerechtvaardigd is, en zou het rapport veel herhalingen en tegenstrijdigheden bevatten. Hoewel de meeste critici het op bovengenoemde punten met elkaar eens zijn, lichten allen een ander onderwerp uit het NIOD-rapport om nader op in te gaan; iets waar de omvang van het rapport zich bij uitstek voor leent. Hierdoor lopen de overige reacties op het rapport zeer uiteen. Er is naast bovengenoemde overeenkomsten geen rode draad te herkennen in alle kritiek van de historici.

¹³⁶ Interview met Hans Blom door het Veteraneninstituut:

http://www.veteranenmeteenmissie.nl/page/pag_view.asp?pag_id=22079 (geraadpleegd: 14-01-2012)

¹³⁷ Lagrou, ‘Het Srebrenica-rapport’, 329.

¹³⁸ Lagrou, ‘Het Srebrenica-rapport’, 336.

¹³⁹ De Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport’, 292.

¹⁴⁰ Ankersmit, ‘Een schuld zonder schuldigen?’ 78, 79.

¹⁴¹ Baudet, ‘Srebrenica’, 16.

¹⁴² De Hoop, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport’, 291.

In de manier waarop de NIOD-auteurs hebben gereageerd op het door de critici geleverde commentaar, is wél een duidelijke lijn te onderscheiden. De NIOD-auteurs doen hun best te corrigeren wat anderen volgens hen ten onrechte in het rapport lezen. Zo worden volgens de NIOD-auteurs bepaalde constatering in het rapport door veel critici aangezien voor morele oordelen, terwijl ze niet zo zijn bedoeld. Het streven was immers zich zoveel mogelijk te onthouden van politieke en morele oordelen en alleen een historisch oordeel te geven. In een reactie op het artikel van De Hoop geven de NIOD-auteurs aan dat velen het rapport op een verkeerde manier lezen, en oordelen zien die er niet staan: ‘Daarom zijn de verklarende passages ook geen ‘vergoelijking’ of ‘streng afkeuring’ van de beschreven gebeurtenissen, zoals De Hoop meent en met hem helaas velen in het debat tot nu toe.’¹⁴³ Of, in reactie op het artikel van Ankersmit: ‘Ankersmit is zó op het vellen van oordelen uit, dat het hem kennelijk irriteert dat het rapport dat maar zo zelden expliciet doet. In deze oordeelsdrift maakt hij keer op keer dezelfde fout als vele anderen om aan de beschouwingen in het rapport, die natuurlijk heel veel over politiek en moraal gaan (dat zijn de belangrijkste thema’s van het rapport) oordelen te hechten, die hij voor de onze aanziet, maar het niet zijn.’¹⁴⁴ Doel van het rapport was om een feitenbasis te leveren, waarna politieke oordelen geveld konden worden. Maar deze oordelen staan volgens de auteurs dus niet in het rapport zelf.

Ook betreuen de NIOD-auteurs dat de nadruk in het commentaar is komen te liggen op de passages over de rol van Nederland, terwijl het drama in Bosnië het centrale onderwerp van het rapport vormt. Ze leggen herhaaldelijk uit dat er weliswaar uitgebreid aandacht wordt besteed aan de Nederlandse rol, omdat veel vragen in de samenleving hierover gingen, maar dat het rapport in het bijzonder de geschiedenis van de Balkan wil schrijven. In de woorden van het NIOD: ‘wie iets wil begrijpen van wat er in juli 1995 in en rond de enclave Srebrenica gebeurde, komt onherroepelijk in de eerste plaats uit bij de gewelddadige desintegratie van het voormalige Joegoslavië en vervolgens bij de internationale bemoeienis in deze conflicten. Pas in dat perspectief kan het optreden van Nederland en Nederlanders betekenis krijgen. Dat althans was en is onze overtuiging, die al vroeg in het onderzoek heel helder werd en dat in toenemende mate bleef. Dat sluit (ruime) aandacht voor Nederlandse aspecten niet uit. Integendeel, op andere gronden was dat zelfs noodzakelijk. Maar het onderzoek als geheel betrof juist niet in de eerste plaats een Nederlands onderwerp.’¹⁴⁵

Het commentaar op het rapport wordt dus veelal weerlegd door aan te geven dat de critici het rapport op de verkeerde manier hebben gelezen, doordat ze oordelen lezen die daar niet stonden, of ten onrechte vooral aandacht besteedden aan de gedeeltes waarin de rol van Nederland centraal staat.

¹⁴³ Blom, ‘Het NIOD-rapport’, 449.

¹⁴⁴ Blom en De Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek’, 134.

¹⁴⁵ Blom, De Graaff en Schoonoord, ‘Oordelen in uitersten’ 340.

Hoofdstuk 4 Reacties op het NIOD-rapport in de schrijvende pers: NRC Handelsblad, De Telegraaf en de Volkskrant

4.1 Inleiding

In de jaren dat het NIOD aan het Srebrenica-rapport werkte, was het NIOD-gebouw aan de Amsterdamse Herengracht, op last van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, onderworpen aan extra strenge veiligheidseisen. De derde verdieping was voor de buitenwereld bijna hermetisch afgesloten. De kamers waren voorzien van speciale sloten, de computers mochten niet op een netwerk worden aangesloten en vitrage moest ervoor zorgen dat de studenten in het huis aan de overkant geen kans zagen met verrekijkers naar binnen te gluren.¹⁴⁶ De geheimhouding was topprioriteit, en dankzij een breed scala aan maatregelen lekte er zeven jaar lang niets uit.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de media erg benieuwd waren naar de uitkomsten van het langverwachte rapport. In de weken na publicatie werd het rapport uitgebreid besproken in diverse kranten, nieuwsprogramma's en tijdschriften.¹⁴⁷ Militair historicus Christ Klep spreekt over een 'tribunaal-effect' dat het rapport, versterkt door de geslaagde geheimhouding, bij de presentatie opriep. Betrokkenen en geïnteresseerden hoopten in het langverwachte NIOD-rapport het antwoord te vinden op de vraag 'wie waarvoor verantwoordelijk gehouden kon worden'. Het NIOD-rapport moest deze antwoorden verschaffen en kreeg daarmee de rol van arbiter toebedeeld.¹⁴⁸

Volgens Klep grepen de media de publicatie van het rapport aan om (opnieuw) 'journalistiek te scoren'. Bepaalde mediagenieke zaken die al eerder in het nieuws waren geweest, zoals het gewiste fotorolletje en de doofpotpraktijken bij de landmacht, kwamen opnieuw naar voren.¹⁴⁹ Al snel spitste de berichtgeving zich toe op de vraag of, en zo ja welke, topmilitairen veroordeeld zouden moeten worden wegens de 'onwil' die de landmachttop volgens het NIOD had getoond. Hierbij werd dikwijls de naam van landmachtbevelhebber generaal Van Baal genoemd. Hoewel het NIOD-rapport generaal Couzy (die inmiddels gepensioneerd was) meer in verband bracht met mogelijke onwil, was de aandacht voor zijn rol in de media aanvankelijk kleiner. Ook het rapport-Van Kemenade kwam opnieuw in beeld, omdat hierin was geconcludeerd dat er bij de landmacht geen sprake was geweest van een doofpotcultuur.¹⁵⁰ Omdat minister van Defensie De Grave de conclusies van het rapport-Van Kemenade had onderschreven en Van Baal benoemd had als landmachtbevelhebber, werd ook zijn rol in de media uitgemeten. In een interview met Klep geeft Blom aan dat hij betreurt dat dit ten koste ging van thema's waar het werkelijk om draaide. Het NIOD had immers de Bosnische tragedie

¹⁴⁶ *Andere Tijden*, 'In opdracht van de regering – deel I', 7 januari 2010, te bekijken op <http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2009-2010/In-opdracht-van-de-regering-deel-I.html>

¹⁴⁷ Runia, "'Forget about it'", 296.

¹⁴⁸ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 248.

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ Dit rapport, geschreven door oud-minister Van Kemenade, was gewijd aan de informatiestromen binnen het ministerie van Defensie tijdens en na de val van Srebrenica. In feite stond de vraag centraal of de Landmacht bepaalde zaken in de doofpot had proberen te stoppen. Zie hiervoor ook paragraaf 2.5 Onderzoeken naar Srebrenica – een chronologisch overzicht.

centraal willen stellen in haar rapport, en niet de Nederlandse nasleep.¹⁵¹ In dit hoofdstuk zal gekeken welke onderwerpen de berichtgeving in een selectie van de prominente kranten domineerde.

4.2 Dataverzameling en analysemethode

4.2.1 Kranten

Omdat er in dit onderzoek naar gestreefd wordt uitspraken te doen over een algemeen beeld dat er over het NIOD-rapport in de samenleving heerste, is het van belang dat de gekozen kranten representatief zijn voor de Nederlandse bevolking. Fred Wester merkt in het boek *Inhoudsanalyse: Theorie en praktijk* op dat kranten een ‘niet-homogene populatie’ vormen. Ze verschillen in politieke kleur, in achtergrond, zijn landelijk of regionaal etc.¹⁵² De vijf meest prominente landelijke kranten zijn De Telegraaf, de Volkskrant, het Algemeen Dagblad, NRC Handelsblad en Trouw. De Telegraaf had in het begin van de onderzoeksperiode in 2002 met een totaal verspreide oplage van 795.364 kranten de grootste oplage, gevolgd door de Volkskrant (328.931) en het Algemeen Dagblad (320.303). NRC Handelsblad had in 2002 een oplage van 268.486 en Trouw van 123.788.¹⁵³ Piet Bakker en Otto Scholten beschouwen de Volkskrant, NRC Handelsblad en Trouw als kwaliteitskranten, omdat zij relatief veel (politieke) informatie bevatten. De Telegraaf en het Algemeen Dagblad worden bestempeld als populaire kranten, omdat ze relatief veel amusement bevatten. Volgens Bakker en Scholten valt dit onderscheid samen met een verschil in lezersgroepen. Ze beschrijven het publiek van De Telegraaf en het Algemeen Dagblad als een ‘dwarsdoorsnede van de Nederlandse bevolking’, terwijl lezers van NRC Handelsblad, de Volkskrant en (in mindere mate) Trouw beter vertegenwoordigd zijn ‘in de hogere inkomens- en opleidingscategorieën’.¹⁵⁴

In dit hoofdstuk wordt er onderzoek gedaan naar de reacties op het NIOD-rapport in De Telegraaf, de Volkskrant en NRC Handelsblad. Algemeen Dagblad en Trouw zijn niet in dit onderzoek opgenomen omdat het anders te omvangrijk zou worden. Op deze manier zijn in het onderzoek zowel de grootste populaire krant opgenomen (De Telegraaf) als de twee grootste kwaliteitskranten (de Volkskrant en NRC Handelsblad).

4.2.2 Periode en zoekopdracht

Omdat in deze scriptie de vraag ‘Hoe is er gereageerd op het NIOD-rapport over Srebrenica?’ centraal staat, is een selectie gemaakt van de artikelen waarin zowel de term ‘NIOD’ als de term ‘Srebrenica’ voorkomt. Hiervoor is gebruikt gemaakt van de Krantenbank in LexisNexis. Er is voor gekozen om ook de krantenberichten te bespreken waarin, kort vóór de publicatie van het NIOD-rapport, al op de

¹⁵¹ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 248, 249.

¹⁵² Fred Wester, *Inhoudsanalyse: Theorie en Praktijk* (Deventer 2006) 21.

¹⁵³ Overzicht oplagecijfers kranten 2001-2002:

http://www.cebuc.nl/cms/data/images/christine/Oplagecijfers_20012.pdf (geraadpleegd 25-6-2012)

¹⁵⁴ Piet Bakker en Otto Scholten, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie* (Amsterdam 2007, zesde geheel herziene druk) 7.

verschijning van het rapport wordt vooruitgeblikt. De eerste zoekdatum is daarom 1 april 2002. Om alle reacties op de arrestatie van Mladic mee te kunnen nemen is 1 september 2011, ruim na zijn arrestatie, als einddatum van de onderzoeksperiode gekozen. In NRC Handelsblad zijn in deze periode 253 artikelen verschenen waarin ‘NIOD’ en ‘Srebrenica’ beide voorkomen. De Volkskrant publiceerde 229 artikelen die aan dit criterium voldoen, en De Telegraaf 67. Er is voor gekozen te zoeken naar artikelen met de term NIOD, en niet ‘Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie’, omdat over het algemeen de afkorting wordt gebruikt. Zo resulteert de zoekopdracht ‘Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie’ in combinatie met ‘Srebrenica’ in NRC Handelsblad in slechts 97 artikelen, aanzienlijk minder dan het net genoemde aantal van 253 artikelen. Toch zou het voor kunnen komen dat een artikel dat wel gaat over Srebrenica-rapport buiten de hier gehanteerde selectie valt, omdat de volledige benaming voor het instituut is gebruikt. Aangenomen wordt echter dat de tweede maal dat het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie in een artikel wordt genoemd, wel de afkorting NIOD gebruikt zal worden. In artikelen die wellicht niet in het onderzoek zijn meegenomen, zal dus naar alle waarschijnlijkheid niet uitgebreid worden ingegaan op de bevindingen van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, omdat de naam van het instituut maar eenmaal (voluit) wordt genoemd.

4.2.3 Aanpak

Van de verschillende kranten zijn afzonderlijke inhoudsanalyses gemaakt. Interessant is om te ontdekken in hoeverre de reacties op het NIOD-rapport per krant verschillen. Voor de inhoudsanalyse zijn alle artikelen gelezen en is er per artikel geselecteerd wat hierin het belangrijkste is. Er is hierbij gelet op onderwerpen die vaker terugkomen in de krant, en dus door de krant als interessant worden beschouwd. Wat de krant belangrijk vindt, zal het duidelijkst naar voren komen in artikelen die door de politieke redactie of de hoofdredacteur zijn geschreven. Maar ook opiniestukken, die naar verwachting een grotere rol spelen in kwaliteitskranten als NRC Handelsblad en de Volkskrant dan in De Telegraaf, zullen aan bod komen. Welke opinies de krant aan het woord laat, kan immers ook een indicatie geven van wat de krant graag uitdraagt, of laten zien dat een krant openstaat voor verschillende meningen.

Naast dat er met een ‘open blik’ gelezen wordt, wordt er ook ‘actief’ gezocht of de mediagenieke zaken, die volgens Klep een hoofdrol speelden, inderdaad terugkomen. Als voorbeelden van mediagenieke zaken noemt Klep, zoals gezegd, het gewiste fotorolletje en de doofpotpraktijken bij de landmacht. Maar ook ‘het hossen in Zagreb’, de uitspraak van Karremans dat er ‘no good guys, no bad guys’ waren, en de borrel die hij dronk met Mladic, waren onderwerpen die na de val van Srebrenica breed in het nieuws zijn uitgemeten, en die daarom in dit onderzoek als mediageniek worden beschouwd. Ook zal er in de kranten gezocht worden naar meningen over Dutchbat en het uitzendbesluit. In het interview met het veteraneninstituut gaf Blom aan dat het hem bevreemdt dat het NIOD-rapport vaak werd gekenschetst als een milde beoordeling of rehabilitatie van Dutchbat en als

een scherpe veroordeling van het uitzendbesluit.¹⁵⁵ Er zal per krant gekeken worden in hoeverre rehabilitatie van Dutchbat, en de veroordeling van het uitzendbesluit, aan de orde zijn. Een ander onderwerp dat aan bod zal komen is wat de kranten hebben gedaan met de kritiek van het NIOD op de berichtgeving. In de NIOD-deelstudie van Jan Wieten *Srebrenica en de journalistiek* worden de achtergronden en de invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië besproken. Volgens Wieten lijken ‘media en politiek (...) elkaar te hebben versterkt in het creëren van een tamelijk stereotiep, versimpeld beeld van het conflict en van de bijdrage die de internationale gemeenschap en Nederland in het bijzonder aan de oplossing ervan behoorden te leveren.’¹⁵⁶ Volgens hem leefde na de zomer van 1992¹⁵⁷ bij journalisten het idee dat het conflict in Joegoslavië slechts door militair ingrijpen tot een eind gebracht kon worden. Hiervoor pleitten zij in de media. Dit leidde tot een berichtgeving die zich kenmerkte door ‘te veel moraal, te weinig feiten, te veel standpunten, te weinig analyse, te veel emotie.’¹⁵⁸

De krantenberichten zijn per thema geordend, om zo structuur aan te brengen en duidelijk te maken welke onderwerpen de betreffende krant belangrijk acht. Hoewel geprobeerd is ook zo veel mogelijk de chronologie te handhaven, wordt hier soms omwille van het structureren in thema’s van afgeweken.

4.2.4 Kwalitatieve en kwantitatieve verschillen

In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk worden de kranten onderling vergeleken, en wordt aangegeven welke inhoudelijke overeenkomsten en verschillen er zijn. Hoewel de nadruk ligt op het kwalitatieve onderzoek, zullen ook kwantitatieve elementen aan de orde komen. Hoeveel aandacht hebben NRC Handelsblad, de Volkskrant en De Telegraaf aan het NIOD-rapport besteed? Er is per dag bijgehouden hoeveel artikelen er zijn verschenen. Vooral voor april 2002, de maand waarin het rapport is verschenen, is dit interessant. Daarna neemt het aantal berichten snel af. Bepaalde gebeurtenissen of momenten zullen echter weer tot een toename van artikelen leiden. Hierbij kan gedacht worden aan de parlementaire enquêtecommissie, het moment waarop het precies tien jaar geleden is dat de enclave viel, of de arrestatie van Mladic in mei 2011. Geprobeerd is bij pieken in de berichtgeving het thema, als dat er is, te gebruiken voor een vergelijking tussen de kranten. Dit maakt het ook makkelijker om de kranten op verschillende onderwerpen met elkaar te kunnen vergelijken. Naar verwachting zullen NRC Handelsblad en de Volkskrant meer onderwerpen behandelen dan De Telegraaf, alleen al omdat het aantal gepubliceerde artikelen groter is. In sommige gevallen zal een

¹⁵⁵ Interview met Hans Blom door het Veteraneninstituut

¹⁵⁶ Jan Wieten, *Srebrenica en de journalistiek. Achtergronden en invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië in de periode 1991-1995* (Amsterdam 2002) 99.

¹⁵⁷ In de zomer van 1992 werden de beelden van Omarska naar buiten gebracht, waarop concentratiekampen te zien zouden zijn. De verhalen en beelden van Omarska schudden de gewetens wakker en fungeerden als katalysator voor de discussie over militaire interventie in Joegoslavië, aldus Wieten, *Srebrenica en de journalistiek*, 99.

¹⁵⁸ Wieten, *Srebrenica en de journalistiek*, 100.

vergelijking tussen alle drie de kranten dus niet mogelijk zijn, maar zullen bijvoorbeeld alleen NRC Handelsblad en de Volkskrant met elkaar worden vergeleken.

4.3 Het NIOD-rapport in NRC Handelsblad

4.3.1 Voorafgaand aan de verschijning van het NIOD-rapport

In een vooruitblik op het NIOD-rapport en de mogelijke gevolgen hiervan voor het instituut citeert de krant bijzonder hoogleraar Herman Amersfoort, die zegt dat de presentatie van het rapport van meer belang is dan de inhoud. Volgens hem zal al op de dag van de presentatie worden bepaald wat Nederland van het rapport vindt. Hij hoopt dan ook dat Blom erin zal slagen om de boodschap van het ingewikkelde verhaal goed over te brengen. Volgens hem zou het anders ‘fout’ kunnen aflopen voor het NIOD.¹⁵⁹

Ook parlementair historicus Peter van der Heiden schrijft een artikel naar aanleiding van de op handen zijnde publicatie, onder de titel: ‘Historicus is geen politieke schokdemper’. Naar zijn mening was het instellen van een onafhankelijke commissie ‘een beproefde methode om heikele onderwerpen uit het brandpunt van de politiek te halen.’ Het rapport heeft volgens hem onder andere als doel te onderzoeken of het beleid van de Nederlandse regering wel deugde, en of Nederland wel genoeg gedaan heeft om de enclave te verdedigen. Ook in de ‘mediagenieke’ zaken is hij geïnteresseerd, en hij vraagt zich af of ‘er een patroon zit in de reeks dubieuze gebeurtenissen zoals het mislukken van het ontwikkelen van fotorolletjes en het weglaten van getuigenverklaringen uit het debriefingsrapport.’ Ook is Van der Heiden voorstander van het alsnog houden van een parlementaire enquête, om naar zijn zeggen ‘hoe dan ook de onderste steen boven te krijgen.’¹⁶⁰

4.3.2 Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?

Op 10 april 2002 wordt in NRC Handelsblad de volledige toespraak afgedrukt die NIOD-directeur Blom tijdens de publicatie van het rapport heeft gehouden. In deze aanbiedingstoespraak komen de voornaamste bevindingen van het NIOD aan bod en benadrukt Blom dat de tragedie in de Balkan als de kern van de zaak gezien moet worden en niet de affaire in Nederland.¹⁶¹ Diezelfde dag worden, in diverse artikelen, door redacteurs een aantal vragen omtrent Srebrenica beantwoord met behulp van (citaten uit) het NIOD-rapport. Zo komt aan de orde of de aanval te voorspellen was en of de val van de enclave viel te voorkomen. Volgens het NIOD kwam de aanval van het Bosnisch-Servische leger voor alle andere betrokken partijen volkomen onverwacht. De Bosnische Serviërs hadden niet gepland de gehele enclave te veroveren, maar besloten hiertoe pas op het laatste moment. Ook de ‘zwakke inlichtingenpositie’ van de VN en de ‘anti-intelligence houding’

¹⁵⁹ Steven Derix en Jeroen van der Kris, ‘Een polderprofessor, geen openbare aanklager; Srebrenica-onderzoek bepaalt toekomst van NIOD en directeur Blom’, *NRC Handelsblad*, 8 april 2002

¹⁶⁰ Peter van der Heiden, ‘Historicus is geen politieke schokdemper’, *NRC Handelsblad*, 6 april 2002.

¹⁶¹ Aanbiedingstoespraak Blom, ‘Blom: Dutchbat was niet voor deze taak berekend’, *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

van het kabinet, het ministerie van Defensie en het parlement zorgden ervoor dat de aanval als een volledige verrassing kwam.¹⁶² De val van Srebrenica had volgens het NIOD niet met militaire middelen voorkomen kunnen worden, omdat ‘het mandaat geen daadwerkelijke verdediging van de enclave toestond, maar alleen afschrikking.’¹⁶³

In de conclusies van het NIOD dat Dutchbat de aanval niet had kunnen voorspellen, en deze niet met militaire middelen kon voorkomen, leest NRC Handelsblad-journalist Raymond van den Boogaard, die later het boek *Zilverstad* zou schrijven, het vrijpleiten van zowel Dutchbat als de regering: ‘het NIOD heeft immers aangetoond dat, anders dan vroeger wel beweerd, Nederlandse soldaten noch Nederlandse regering ten aanzien van de gebeurtenissen in juli 1995 blaam treft – een conclusie die gisteren vrijwel Kamerbreed tot grote opluchting leidde.’¹⁶⁴ Hij meent dat in Den Haag ‘de opluchting overheerst’ en dat men kan leven met ‘de pijnpunten’ in het NIOD-rapport. Redacteur Joost Oranje signaleert eveneens een milde toon jegens Dutchbat in het NIOD-rapport. Volgens hem concludeert het NIOD: ‘Dutchbat deed wat het kon en is niet verantwoordelijk voor de massamoord in Srebrenica’. Dit resulteerde volgens Oranje in opluchting in Assen, de thuishaven van de militairen.¹⁶⁵

Maar het NIOD-rapport wordt ook anders opgevat. Roel Janssen noemt de kern van het NIOD-rapport ‘onthutsend’ en beschrijft de missie als een mislukking: ‘Het draaide uit op een catastrofe. De militaire missie mislukte, de politieke ambitie faalde, de humanitaire bedoelingen eindigden in 7.500 vermiste en vermoorde Bosnische moslims. Maar van de Nederlandse hoofdverantwoordelijken is niemand opgestapt. Integendeel, ze hebben vrijwel allemaal verder carrière gemaakt. Dat is het nationale schandaal’, aldus de kritische Janssen.¹⁶⁶ Redacteur Bas Heijne spreekt over een ‘mengeling van idealisme en hooghartigheid, van menslievende betrokkenheid en morele blindheid.’ Volgens hem is het NIOD-rapport ‘veel schokkender dan de meeste commentatoren lijken te beseffen’ en wijst het vooral beschuldigend in de richting van de politici, de ideologen achter de onderneming. Hij leest in het NIOD-rapport dus een scherpe veroordeling van het uitzendbesluit.¹⁶⁷ C. Biegel noemt zowel de Nederlandse politiek als het defensieapparaat ‘moreel verantwoordelijk’ voor de massamoord in Srebrenica. Volgens hem heeft Dutchbat door hun aanwezigheid de illusie van veiligheid in stand gehouden, ook al stonden ze feitelijk machteloos tegen de Serven. Een ding staat volgens hem als een paal boven water: ‘Nederlandse militairen bevonden zich op de plek van een massamoord op een weerloze bevolking die volledig aan hen was toevertrouwd.’¹⁶⁸

Ook Gerard Marlet legt een deel van de schuld bij Dutchbat en is verbaasd dat het NIOD dit in de conclusie nalaat. De conclusie van het NIOD-rapport dat Dutchbat niets te verwijten valt, volgt naar zijn mening geenszins uit het onderzoek. Volgens hem kan ‘een beetje historicus (...) niet anders dan

¹⁶² ‘Was de aanval te voorspellen?’, *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

¹⁶³ ‘Viel ‘Srebrenica’ te voorkomen?’, *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

¹⁶⁴ Raymond van den Boogaard, ‘De opluchting is kamerbreed’, *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

¹⁶⁵ Joost Oranje, ‘Afgelopen is het nooit voor Dutchbat’, *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

¹⁶⁶ Roel Janssen, ‘Charley Alpha Delta’, *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

¹⁶⁷ Bas Heijne, ‘De handen in schuld gewassen’, *NRC Handelsblad*, 13 april 2002.

¹⁶⁸ C. Biegel, ‘NIOD-rapport 2’, *NRC Handelsblad*, 13 april, 2002.

uit de door het NIOD beschreven gebeurtenissen concluderen dat de executie van 7.500 Bosnische mannen, op een voetbalveld in de beoogde veilige haven Srebrenica, mede het gevolg was van het handelen van Dutchbat.¹⁶⁹ Ook Klep vraagt zich in *NRC Handelsblad* af hoe het NIOD-oordeel dat het bataljon naar vermogen heeft gefunctioneerd te rijmen valt met de zware kritiek die door individuele Dutchbatters is geuit op de bataljonsleiding. Een van de conclusies van het rapport luidt dat de verdediging van de enclave ‘uitdrukkelijk niet tot de taak of instructie behoorde’. Maar volgens Klep ‘stipuleerden zowel het mandaat – en zeker de geweldsregels – dat militairen gewapend verzet mochten bieden indien de bevolking in onmiddellijk gevaar kwam.’ Volgens hem had het NIOD dus ook kunnen oordelen dat Dutchbat meer had kunnen doen om de moslimmannen te beschermen.¹⁷⁰

Robert van de Roer laat zich nog kritischer uit over het NIOD-rapport. Hij is van mening dat het NIOD Dutchbat onterecht vrijpleit en zich haast ontpopt als advocaat van Dutchbat. Mladic is volgens hem weliswaar de hoofdschuldige, maar Nederland maakte zich tot medeschuldige door niets tegen de agressie te doen. Bovendien hadden eerdere daden van Mladic volgens hem in Den Haag de alarmbellen moeten doen rinkelen, en had men eerder tot actie moeten overgaan.¹⁷¹ Ook volgens Peter Michielsen zijn de oordelen in het rapport, vooral over Dutchbat, soms verrassend mild. Voor zover het de gewone soldaten betreft, vindt hij dit te verantwoorden, maar het rapport had Karremans niet vrij mogen pleiten. Met een aantal voorbeelden uit het NIOD-rapport maakt hij duidelijk dat het NIOD Karremans in bescherming probeert te nemen. Zo kon het glas heffen met Mladic hem ‘toch niet ernstig worden aangerekend’, kon de keuze om mee te werken aan de afvoer van de bevolking ‘gebillijkt’ worden en was de uitspraak dat er ‘no good guys en no bad guys’ waren hem tijdens de persconferentie in Zagreb door een defensiewoordvoerder ingefluisterd, aldus het NIOD. Volgens Michielsen maakt deze mildheid het rapport echter niet tot een slecht rapport. Hij is van mening dat het rapport zeer volledig is en dat ook de argumenten waarmee sommige beweringen kunnen worden weerlegd in het rapport te vinden zijn. De conclusies zijn volgens hem echter niet altijd logisch.¹⁷² Ook andere redacteuren zien in de passages over Karremans aanleiding tot kritiek op het NIOD-rapport. Zo is Frank Westerman van mening dat Karremans niet goed heeft gehandeld, en dat de opmerking van Blom dat zijn gedrag ‘te billijken’ zou zijn, ‘aanvechtbaar’ is. Volgens Westerman getuigt de opmerking van Karremans dat ‘niemand in het bataljon ooit het vermoeden heeft gehad wat er met de mannen uit Srebrenica zou gebeuren’ van een ‘onvergeeflijk onbenul’. Andere betrokkenen, zoals Artsen zonder Grenzen, UNHCR-medewerkers, de moslims ter plekke en ook minister Voorhoeve, hadden immers voor een massaslachting gewaarschuwd.¹⁷³

¹⁶⁹ Gerard Marlet, ‘Dutchbat wel degelijk oorzaak massamoord’, *NRC Handelsblad*, 18 april 2002.

¹⁷⁰ Christ Klep, ‘NIOD moest wel meer doen dan feiten oplepelen’, *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

¹⁷¹ Robert van de Roer, ‘Kok moet echte verantwoording afleggen’, *NRC Handelsblad*, 19 april 2002.

¹⁷² Peter Michielsen, ‘Het had anders gekund; Het hoofd rapport van het NIOD is een uitputtende feitenstudie’, *NRC Handelsblad*, 19 april 2002.

¹⁷³ Frank Westerman, ‘In blikveld van Dutchbat geen genocide; schuldvraag’, *NRC Handelsblad*, 13 april 2002.

De meningen over (de inhoud van) het rapport zijn dus verdeeld. Zo maakt Raymond van den Boogaard uit het NIOD-rapport op dat zowel de Dutchbatters als de regering weinig blaam treft. Janssen en Heijne lezen in het rapport daarentegen een scherpe veroordeling van het uitzendbesluit. Zowel Klep, Marlet als Michielsens vinden het vreemd dat het NIOD in de conclusie niet meer schuld legt bij Dutchbat, omdat er in het rapport wel degelijk ook kritiek op de militairen wordt geuit. Volgens Van de Roer zou het NIOD zich daarmee haast ontoppen als advocaat van Dutchbat. Michielsens meent dat het nog te begrijpen is dat de gewone Dutchbatters door het NIOD in bescherming worden genomen, maar stelt dat Karremans niet door het NIOD vrijgepleit had mogen worden.

4.3.3 De doofpot en 'de schuldigen'

In het artikel 'De langverwachte antwoorden van het NIOD-rapport' komt de vraag of het ministerie van Defensie informatie heeft achtergehouden aan de orde. De auteur van het artikel stelt dat volgens het NIOD-rapport niet minister Voorhoeve of het departement zelf, maar wel de top van de Koninklijke Landmacht de doofpot heeft gebruikt. Er wordt een passage geciteerd uit het persbericht dat het NIOD bij de verschijning van het rapport had doen uitgaan: 'Het NIOD-onderzoek concludeert dat de landmachttop een welbewuste poging heeft gedaan, om, tegen de wil van de minister in, de informatiestroom beperkt te houden en waar mogelijk onwelgevallige onderwerpen uit de weg te gaan.'¹⁷⁴ Ook het rapport-Van Kemenade, dat eerder had geconcludeerd dat er geen sprake was van een doofpot bij de landmacht, wordt in verschillende artikelen ter sprake gebracht. Dit rapport stond volgens het NIOD 'niet in de eerste plaats in dienst van zogenoemde waarheidsvinding; uiteindelijk ging het om een politiek-bestuurlijk probleem dat om een acute oplossing vroeg.' Volgens de krant velt het NIOD daarmee een hard oordeel over het werk van Van Kemenade.¹⁷⁵ Volgens Westerman richtte het Defensieapparaat direct na de aftocht van de soldaten uit Srebrenica zijn aandacht op het 'bagatelliseren en onderschuffelen van onwelgevallige feiten.' Ook stelt hij dat zowel het debriefingsrapport van 1995 als het rapport-Van Kemenade, ook volgens het NIOD, een schakel zijn in een verkeerd uitgedachte poging tot het beperkt houden van de schade.¹⁷⁶

Direct na publicatie van het rapport wil de vakbond voor militairen (AFMP) dat het openbaar ministerie een onderzoek instelt naar de rol van voormalig bevelhebber Couzy en anderen uit de landmachttop van 1995.¹⁷⁷ En een week later wil de vakbond dat de landmachttop aftreedt. Ook minister De Grave neemt de aantijgingen van het NIOD serieus, en noemt onwil bij de top van

¹⁷⁴ 'De langverwachte antwoorden van het NIOD-rapport', *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

¹⁷⁵ Zie bijvoorbeeld 'De langverwachte antwoorden van het NIOD-rapport', 'J. A. van Kemenade', *NRC Handelsblad*, 10 April 2002 en Steven Derix, 'De Grave kende feilen Van Kemenade', *NRC Handelsblad*, 15 april 2002.

¹⁷⁶ Westerman, 'In blikveld van Dutchbat geen genocide', *NRC Handelsblad*, 13 april 2002.

¹⁷⁷ 'Vakbond wil onderzoek OM naar Couzy ; Na Srebrenica-rapport', *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

een landmacht een zeer ernstige zaak. Zijn zorg is vooral of landmachtbevelhebber Van Baal kan aanblijven.¹⁷⁸ Volgens het artikel ‘Optreden of aftreden’ moet De Grave besluiten dat Van Baal niet kan aanblijven: ‘Op dit moment is derhalve de vraag aan de orde of generaal Van Baal als bevelhebber van het leger is te handhaven. Het antwoord is nee.’¹⁷⁹ Anderen lezen in het rapport echter geen veroordeling van Van Baal. Het NIOD-rapport noemde geen specifieke namen, en op Van Baal persoonlijk was weinig kritiek, aldus Steven Derix. Hij is van mening dat Van Baal geen grote fouten heeft gemaakt, en daarmee ten onrechte is ontslagen. Als het instituut al in iemands richting wees, dan was dat volgens hem in de richting van (de inmiddels gepensioneerde) generaal Couzy.¹⁸⁰

Ook de rol van premier Kok wordt in de krant besproken. Kok zou volgens het NIOD te weinig regie hebben getoond. Uitgebreid contact tussen premier Kok en de ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken vond pas plaats nadat de aanval op de enclave door de Bosnische Serven was ingezet. De beschuldiging van het NIOD aan het adres van Kok dat deze te weinig regie zou hebben gevoerd, komt in meerdere artikelen aan bod. Maar volgens Van den Boogaard bleek bij Kok ‘die gedachte (...) zo ver van de premier af te staan dat hij vragen op dat gebied niet begreep.’¹⁸¹ Ook het antwoord van Kok op een vraag over de gebrekkige regie wordt geciteerd: ‘Ik sta voor wat ik heb gedaan, (...) en ik ben bereid daarover volledige verantwoordelijkheid af te leggen tegenover de Kamer. Ik kijk iedereen recht in de ogen, ook na de lezing van dit rapport.’¹⁸² Van de Roer is echter van mening dat Kok ‘probeert recht te praten wat krom is.’ Het kabinet mag dan inmiddels wel zijn afgetreden, maar volgens hem is er nog steeds geen echte verantwoordelijkheid genomen, omdat Kok niet duidelijk maakt welk eigen optreden hij precies afkeurt. Volgens hem hoort Kok ook schuld te bekennen, en zijn de feiten hiervoor ernstig genoeg.¹⁸³

Voerhoeve, toenmalig minister van Defensie, onthield zich volgens het NIOD van het geven van directe bevelen aan Dutchbat en liet dat aan de bevelslijnen van de Verenigde Naties over, behalve een keer om een luchtaanval te verhinderen.¹⁸⁴ Volgens het NIOD is Voorhoeve voortdurend achter de feiten aangelopen, maar kunnen hem verder geen ernstige verwijten worden gemaakt.

De vraag wie er verantwoordelijk is en wordt gehouden door het NIOD, speelt dus zeker een rol in de berichtgeving in NRC Handelsblad.

4.3.4. Journalistiek scoren

De verscheidene affaires die eerder de nasleep van het Srebrenica-drama gaande hielden, komen direct na verschijning van het rapport aan bod in NRC Handelsblad, en het licht dat het NIOD

¹⁷⁸ ‘Kok: rol op geen moment verzaakt; Reactie op NIOD-rapport Srebrenica’, *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

¹⁷⁹ ‘Optreden of aftreden’, *NRC Handelsblad*, 15 april 2002.

¹⁸⁰ Steven Derix, ‘Geen grote fouten gemaakt, toch ontslagen’, *NRC Handelsblad*, 18 april 2002.

¹⁸¹ Van den Boogaard, ‘De opluchting is kamerbreed’, *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

¹⁸² ‘Kok: rol op geen moment verzaakt’, *NRC Handelsblad*, 11 april 2002.

¹⁸³ Van de Roer, ‘Kok moet echte verantwoording afleggen’, *NRC Handelsblad*, 19 april 2002.

¹⁸⁴ ‘Joris Voorhoeve’, *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

hierop werpt wordt besproken. Over het mislukte fotorolletje kan het NIOD weliswaar geen definitieve uitspraak doen, maar het rapport concludeert wel dat opzettelijke vernietiging niet aan de orde lijkt te zijn geweest.¹⁸⁵ Ook de beelden van feestende Dutchbatters in Zagreb worden genoemd. Deze opnamen wekten de suggestie dat de militairen in het volle besef van een massamoord feestvierden. Volgens het NIOD is ‘die suggestie (...) echter net zo min terecht als de eveneens ingeslopen veronderstelling dat het ‘feestje’ onder de ogen van de verzamelde pers had plaatsgevonden.’ Er was volgens het NIOD sprake van een emotionele ontlading op een besloten bijeenkomst, op een moment dat de Dutchbatters nog niet op de hoogte waren van de massamoorden.¹⁸⁶ Ook in andere artikelen van de krant van 10 april worden de bij het grote publiek bekende beelden besproken. Volgens de politieke redactie is het beeld van de geïntimideerde overste Karremans die samen met generaal Mladic het glas heft, symbool geworden voor de vernedering van Karremans, Dutchbat en de VN.¹⁸⁷ Volgens het NIOD is dat ‘het resultaat van Servische legerpropaganda die zorgvuldig geselecteerde fragmenten naar buiten bracht. Karremans en zijn medeofficieren verkeerden in de veronderstelling dat zij ieder moment konden worden geëxecuteerd. De intimidatie van Karremans en de zijnen was bedoeld om de laatste nog aanwezige weerstand in de enclave de kop in te drukken.’¹⁸⁸

Ook Westerman haalt in zijn artikel de conclusie van het NIOD aan dat Dutchbat het slachtoffer is geworden van verwrongen beeldvorming van de media.¹⁸⁹ Volgens Westerman waren de hossende, Heineken drinkende Dutchbatters, die in Zagreb hun behouden terugkeer vierden, in de media al lang veroordeeld. Het ‘ontladingsfeest’ stak aldus Westerman weliswaar ‘schril af bij de angst van de aanwezige moslimtolken over het lot van hun dierbaren’, ‘maar waarom zou je je inhouden als premier Kok en kroonprins Willem-Alexander speciaal voor jou hun vakanties onderbreken om je een schouderklop te geven?’ Ook het verhaal van de pantserwagen die over moslims was heengereden, dat in 2008 naar buiten kwam en toen breed werd uitgemeten in de media, wordt in het artikel genoemd. Volgens Westerman is er, ook volgens het NIOD, geen sprake van dood door schuld, aangezien de moslims zelf op de rijdende voertuigen klommen. Dat (een woordvoerder van) Defensie de voorvallen officieel ontkende, vindt Westerman kwalijker. Ook andere mediagenieke zaken komen ter sprake. Westerman noemt het glas dat Karremans hief met Mladic een ‘tactische blunder’, maar is van mening dat dit hem ‘onder de gegeven omstandigheden van overmacht en intimidatie’ wellicht niet verweten kan worden.¹⁹⁰ Volgens hem ging Karremans pas echt de fout in toen hij voor de camera tijdens een persconferentie generaal Mladic een ‘groot strateeg’ en een ‘collega’ noemde. De veel geciteerde uitspraak dat er

¹⁸⁵ ‘De langverwachte antwoorden van het NIOD-rapport’, *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ ‘Weinig invloed Den Haag op gebeurtenissen in Srebrenica’, *NRC Handelsblad*, 10 april 2002.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Westerman, ‘In blikveld van Dutchbat geen genocide’, *NRC Handelsblad*, 13 april 2002.

¹⁹⁰ Ibid.

geen onderscheid tussen ‘good guys en bad guys’ te maken viel, was hem echter door de landmachtvoorlichting voorgezegd.¹⁹¹

Het aanhalen van het mislukte fotorolletje, de hossende Dutchbatters in Zagreb, de pantserwagen die over moslims heenreed, het schetsen van het beeld van de geïntimideerde Karremans en het herhalen van zijn uitspraken, zouden gezien kunnen worden als het slechts naar voren brengen van de mediagenieke zaken door NRC Handelsblad. De visie van het NIOD wordthier echter door de krant aan toegevoegd, wat het beeld nuanceert. Hier lijkt het gebruik van de beelden dus niet alleen bedoeld te zijn om ‘journalistiek te scoren’, zoals Klep meent. Wel zijn deze mediagenieke zaken allemaal onderdeel van de *Nederlandse* nasleep. Door deze te bespreken ligt de nadruk niet op het drama in Bosnië, zoals Blom graag gezien had.

4.3.5 Zelfreflectie

In NRC Handelsblad wordt ingegaan op het commentaar dat de NIOD-deelstudie van Jan Wieten levert op de Nederlandse pers. Raymond van den Boogaard kopt met ‘gros van de pers simplificeerde oorlog op de Balkan.’ De aanklacht van het NIOD dat de Nederlandse media begin jaren ‘90 een ‘politiek-publicitair klimaat’ schiepen waarin op ‘lichtvaardige wijze werd besloten tot uitzending van militairen naar Oost-Bosnië’ is volgens Van den Boogaard gerechtvaardigd. Volgens hem is het ‘onmiskenaar dat zich van de Nederlandse media na ‘93 een vrijwel perfecte consensus over de oorlogen in ex-Joegoslavië meester maakte’, ondanks het feit dat in sommige kranten, waaronder naar zijn zeggen NRC Handelsblad, ook ruimte bleef voor discussie. Volgens de NRC-redacteur zou het goed zijn als Nederlandse journalisten hun berichtgeving over Joegoslavië nog eens tegen het licht hielden, want ‘het vervangen van feiten door fabeltjes is de pers van een hoogontwikkelde democratie als de onze onwaardig.’ Van den Boogaard meent dat de media een buitengewoon gecompliceerd conflict hebben geprobeerd terug te brengen tot ‘een vergaarbak van aanwijzingen voor eigen gelijk of morele voortreffelijkheid.’¹⁹²

J. van der Vaart, die deel uitmaakte van de hoofdredactie van NRC Handelsblad, noemt de studie ‘verplichte kost voor elke journalist’. Volgens hem is kernvraag waarom er geen pers aanwezig was bij de val van Srebrenica. Het antwoord op de vraag wordt echter volgens hem ook al in de studie van Wieten gegeven. De veiligheid van de journalisten en bijbehorende kosten speelden hierin een doorslaggevende rol.¹⁹³

In een opiniestuk schrijft Arnold Karskens dat Wieten terecht wijst op de hiaten bij de Nederlandse verslaggeving van de oorlog in voormalig Joegoslavië. Volgens hem moet hieruit

¹⁹¹ Ook andere uitspraken van Karremans worden herhaaldelijk aangehaald. Zie paragraaf 4.3.2 Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?

¹⁹² Raymond van den Boogaard, ‘Gros van pers simplificeerde oorlog op Balkan’, *NRC Handelsblad*, 22 april 2002.

¹⁹³ J. van der Vaart, ‘De waakhond liet verstek gaan; De journalistiek en de lessen van Srebrenica’, *NRC Handelsblad*, 26 april 2002.

geleerd worden dat binnen de Nederlandse journalistiek ‘slagvaardiger en professioneler’ gehandeld moet worden in tijden van oorlog. Journalistiekopleidingen zouden meer aandacht moeten besteden aan oorlogsverslaggeving en redacties zouden voor dit aspect van de journalistiek meer geld moeten uittrekken. Maar hij vindt dat journalisten bovenal bij zichzelf te rade moeten gaan: ‘Zij laten zich al eeuwenlang leiden door emotie, terwijl onafhankelijkheid en afstandelijkheid betere informatie opleveren. Journalistiek moet onbevooroordeeld, eigenhandig en goed uitgerust de krijgshandelingen op en achter het slagveld volgen.’¹⁹⁴

4.3.6 *Parlementaire enquête*

Voor aanvang van de parlementaire enquête in november 2002 schrijft redacteur Bas Blokker dat het oordelen nu eindelijk kan beginnen en dat de politiek verantwoording af kan leggen.¹⁹⁵ In dit verband worden Ankersmit en Baud aangehaald. Ankersmit is van mening dat de oordelen in het NIOD-rapport ontbreken, wat het tot ‘onaffe geschiedschrijving’ maakt. Volgens Baud is het slechts ‘verzamelen van zoveel mogelijk gegevens, maar zonder expliciete uitspraken over politieke of moreel-ethische vraagstukken’ ‘enigszins naïef en wetenschappelijk onbevredigend’.¹⁹⁶ Een ander artikel (waarvan de auteur echter niet bekend is) dat voorafgaand aan de verhoren verschijnt, meent dat het van belang is dat ‘alle participanten uit de regering, de departementen en de volksvertegenwoordiging nu onder ede kunnen worden gehoord en alle eerdere rapportages zodoende naar een politiek niveau worden opgetild.’ Het NIOD-rapport heeft echter de meeste feiten al boven tafel gekregen, dus dit hoeft niet te worden overgedaan.¹⁹⁷

Kwesties die tijdens de enquête in de krant aandacht krijgen zijn o.a. de doofpot bij de landmacht, de melding van Dutchbat-luitenant Van Duijn dat paspoorten werden verbrand terwijl dit niet in het debriefingsrapport naar voren kwam, de hulp die Dutchbat bood bij het scheiden van de mannen en vrouwen, het uitblijven van luchtsteun en het fotorolletje. Ook Blom wordt door de commissie-Bakker gehoord, over de ‘onwil’ die hij de landmachttop verwijt. Blom herhaalt het NIOD-standpunt dat zowel generaal Couzy als zijn toenmalige plaatsvervanger Van Baal onwil hebben getoond bij het informeren van minister Voorhoeve.¹⁹⁸ Blom verstaat onder ‘onwil’ het tonen van ‘een gebrek aan goede wil’. Of er daarmee ook sprake is van een doofpot wordt volgens NRC-redacteuren Steven Derix en Floris Van Straaten niet helemaal duidelijk. Tijdens de verhoren zou Blom behoedzaam om de term ‘doofpot’ heen hebben gemanoeuvreerd. Daarnaast geeft hij aan dat het rapport ‘geen aantijgingen’ bevat.¹⁹⁹ Van Kemenade was echter van mening dat het NIOD een aantijging op zijn persoonlijke integriteit had gedaan door te zeggen dat zijn rapport niet in

¹⁹⁴ Arnold Karskens, ‘Waakhond’, *NRC Handelsblad*, 2 mei 2002.

¹⁹⁵ Bas Blokker, ‘Het oordelen kan eindelijk beginnen’, *NRC Handelsblad*, 11 november 2002.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ ‘Srebrenica-enquête’, *NRC Handelsblad*, 11 november 2002.

¹⁹⁸ ‘NIOD-directeur Blom: onwil bij generaal Couzy’, *NRC Handelsblad*, 27 november 2002.

¹⁹⁹ Steven Derix en Floris van Straaten, ‘Spelen met woorden over ‘doofpot’ Srebrenica’, *NRC Handelsblad*, 28 november 2002.

dienst had gestaan van de waarheidsvinding. Ook De Grave heeft kritiek op het NIOD, en hij heeft moeite met de term ‘onwil’.²⁰⁰ In eerdere verhoren liet Van Baal weten dat hij de term ‘onwil’ ‘absoluut onjuist’ vond en dat er geen sprake was geweest van een doofpot bij de landmacht.²⁰¹

Na verschijning van het rapport *Missie zonder vrede* van de enquêtecommissie in januari 2003, worden de belangrijkste conclusies en de verschillen met het NIOD-rapport besproken. Er wordt geconcludeerd dat er vrijwel geen nieuwe feiten naar voren zijn gekomen.²⁰² Er zijn dan ook nauwelijks nieuwe bronnen geraadpleegd, de commissie heeft zich voornamelijk gebaseerd op het NIOD-rapport en het rapport van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen (TCBU).²⁰³ De commissie is van mening dat het onterecht is dat Van Baal is afgetreden, en vindt dat de term ‘onwil’ voor verwarring heeft gezorgd. Wel oordeelt de commissie, aldus de krant, hard over generaal Couzy. Hem wordt ‘onprofessioneel’ en ‘verwijtbaar’ gedrag verweten, omdat hij naliet minister Voorhoeve goed te informeren. Voorhoeve wordt op diens beurt verweten te weinig daadkracht te hebben getoond, en Couzy niet voldoende in het gareel te hebben gehouden. Over Dutchbat oordeelt de commissie positief. De commissie vindt dat de Dutchbatters ‘grote inzet en compassie’ hebben getoond bij de begeleiding en bescherming van vluchtelingen. De verantwoordelijkheid voor het scheiden van mannen en vrouwen bij het wegvoeren van deze vluchtelingen lag bij de Bosnische Serviërs, en niet bij Dutchbat. Derix en Van Straaten menen dat het rapport voor Dutchbat ‘een verdere rehabilitatie betekent, die al eerder in gang was gezet in het NIOD-rapport.’ Het ‘duidelijke oordeel’ van de commissie dat de Franse Bernard Janvier verantwoordelijk is voor het uitblijven van de luchtsteun noemen zij ‘opmerkelijk.’ Het NIOD legt volgens hen ‘omstandig’ uit hoe het luchtwapen feitelijk machteloos was geworden, terwijl de commissie oordeelt dat Janvier verantwoordelijk is voor de late toekenning van luchtsteun.²⁰⁴ De commissie-Bakker heeft net als het NIOD geen aanwijzingen kunnen vinden dat het fotorolletje van Dutchbat-luitenant Rutten ‘met opzet’ zou zijn vernietigd.²⁰⁵

4.3.7 (On)veranderde visie door de jaren heen

In juni 2003 schrijft Floris van Straaten dat men in de Tweede Kamer acht jaar na de val van Srebrenica vrijwel louter lof heeft voor de rol van de Nederlandse soldaten. De Kamer ging volgens hem vrijwel zonder slag of stoot akkoord met de volledige rehabilitatie van Dutchbat en minister Kamp sprak zijn respect uit voor de militairen, Karremans en Franken. Van Straaten meent dat er sprake is van een ‘een verdamping van het trauma Srebrenica’, wat volgens hem blijkt uit het feit

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Steven Derix en Floris van Straaten, ‘Een doofpot bij de landmacht? Absoluut onjuist’, *NRC Handelsblad*, 19 november 2002.

²⁰² Steven Derix en Floris van Straaten, ‘Geen nieuwe feiten over de val van Srebrenica’, *NRC Handelsblad*, 27 januari 2003.

²⁰³ Zie voor het TCBU-rapport Hoofdstuk 2, paragraaf 2.5 Onderzoeken naar Srebrenica – een chronologisch overzicht.

²⁰⁴ Derix, Van Straaten, ‘Geen nieuwe feiten’, *NRC Handelsblad*, 27 januari 2003.

²⁰⁵ Ibid.

dat slechts weinig Kamerleden de moeite namen het debat over het rapport van de parlementaire enquête bij te wonen. Ook de publieke tribune bleef nagenoeg leeg.²⁰⁶

Van den Boogaard oordeelt in 2005, vlak voor de publicatie van zijn boek *Zilverstad*, scherper over Dutchbat dan in een artikel net na de verschijning van het NIOD-rapport. Schreef hij in 2002 nog dat ‘Nederlandse soldaten noch Nederlandse regering ten aanzien van de gebeurtenissen in juli 1995 blaam treft’, nu meent hij dat: ‘de lijdzame houding van de Nederlandse soldaten (...) dus wel degelijk een prijs [heeft] gehad.’²⁰⁷ De publicatie van *Zilverstad* brengt in de krant meerdere reacties teweeg. Zo reageert de bevelhebber der Landstrijdkrachten, die van mening is dat Van den Boogaard de ramp impliciet terugvoert op ‘de vermeende lafheid van de individuele soldaten van Dutchbat III’. Hij haalt de autoriteit van het NIOD erbij, die volgens hem niet voor niets na zeven jaar diepgaand onderzoek de leden van Dutchbat in bescherming heeft genomen.²⁰⁸

Ook de herdenking tien jaar nadat de enclave op 11 juli werd ingenomen is aanleiding tot de publicatie van verschillende artikelen in de krant. Hoewel wordt benadrukt dat de Bosnische Serven de moord op hun geweten hebben, wordt ook gezegd dat de Nederlandse soldaten, wegens hun geringe inzet, geen eremedaille verdienen.²⁰⁹

Na de arrestatie van de Servische oud-generaal Mladic eind mei 2011, verschijnen meerdere artikelen over Srebrenica, waarbij ook het NIOD-rapport wordt genoemd. Vooral de ‘mediagenieke zaken’ blijken een dankbaar onderwerp. De blunders als het fotorolletje, hossen in Zagreb, de woorden van Karremans ‘don’t shoot the piano player’, en de borrel die hij drinkt met Mladic komen wederom uitgebreid aan bod. Volgens het artikel met de veelzeggende titel ‘Nu hoorden wij bij de bad guys’ is de schaamte van Srebrenica ‘samen te vatten met twee glazen.’ Het ene glas staat voor de borrel die Karremans dronk met Mladic, het andere voor het pintje dat Karremans dronk met kroonprins Willem-Alexander en premier Kok, toen Dutchbat veilig in kamp Pleso was. De rol van Nederland wordt kritisch besproken: ‘En Nederland had toegekeken. Geholpen met de logistiek [van de wegvoering van moslimmannen]. De moordenaars achteraf geprezen.’ De conclusies van het NIOD worden vernietigend genoemd.²¹⁰ Een ander artikel dat dezelfde dag verschijnt, spreekt echter over milde conclusies van het NIOD-rapport.²¹¹ Hoewel de mediagenieke zaken dus wel degelijk naar voren komen, meent Frank Westerman dat in de berichtgeving na de arrestatie van Mladic de opluchting overheerst, en dat pijnlijke kanten uit het collectieve geheugen lijken te zijn gewist. Hij maakt een uitvoerige opsomming van verschillende gebeurtenissen die eerder in de Nederlandse media voor ophef hadden gezorgd. Zo is men volgens hem vergeten dat de Dutchbatters een ‘bloedhekel’ hadden aan de Moslims, en zelfs een zekere bewondering hadden

²⁰⁶ Floris van Straaten, ‘Nieuw in Den Haag: lof en eer voor Dutchbat’, *NRC Handelsblad*, 19 juni 2003.

²⁰⁷ Raymond van den Boogaard, ‘Schuld of boete’, *NRC Handelsblad*, 4 juni 2005.

²⁰⁸ M.L.M. Urlings, ‘Woede, onmacht, frustratie? Zeker. Maar geen lafheid’, *NRC Handelsblad*, 29 juni 2005.

²⁰⁹ ‘Schrijnend Srebrenica’, *NRC Handelsblad*, 11 juli 2005.

²¹⁰ ‘Nu hoorden we bij de bad guys’, *NRC Handelsblad*, 27 mei 2011.

²¹¹ ‘Val van Srebrenica is een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis’, *NRC Handelsblad*, 27 mei 2011.

voor de Bosnisch-Servische soldaten. Ook liet de zwaarbewapende bemanning van de ene na de andere observatiepost zich volgens hem zonder slag of stoot ‘krijgs’ maken. Daarnaast herhaalt Westerman, en ditmaal minder genuanceerd, het pantserwagen-incident. Zei hij in 2002 nog dat er geen sprake was van dood door schuld omdat de moslims zelf op de tanks probeerden te klimmen en in de chaos werden overreden²¹², nu schrijft hij slechts: ‘dat vluchtende Dutchbatters in paniek over eveneens vluchtende moslims zijn gereden. Met de brandslang hebben ze de vleesresten van de wielen moeten spuiten.’²¹³

Ook Blom reageert in de krant op de arrestatie van Mladic. Hij houdt Mladic weliswaar verantwoordelijk voor de genocide, maar hij vraagt zich na diens arrestatie af of ‘de schaamte hiermee voorbij is.’²¹⁴

4.3.8. Conclusie

In NRC Handelsblad wordt het NIOD-rapport uitgebreid behandeld, waarbij geregeld uit het rapport wordt geciteerd. Daarnaast wordt de volledige aanbiedingstoespraak van Blom in de krant afgedrukt. Van den Boogaard leest in het rapport de bevestiging dat zowel de regering als Dutchbat juist gehandeld hebben. Andere redacteurs, zoals Jansen en Heijne, zijn echter van mening dat de politiek met het uitzendbesluit een grote fout heeft gemaakt. Ook op Dutchbat en vooral op Karremans wordt kritiek geuit. Het NIOD-rapport zou hen, vooral in de conclusie van het rapport, vrijpleiten. Volgens Marlet, Klep en Michielsen zijn er in het rapport zelf echter meerdere kritische noten over Dutchbat en de legerleiding te vinden. Daarom wordt de conclusie als verrassend mild beschouwd. Er is dus duidelijk ruimte voor verschillende standpunten in de krant.

De vraag wie verantwoordelijk gehouden konden worden speelde ook een rol in de berichtgeving, waarbij de nadruk op de (Nederlandse) doofpotaffaire ligt. De personen ‘rondom de doofpot’ worden allen besproken. Volgens NRC Handelsblad heeft het NIOD-rapport een hard oordeel over het werk van Kemenade. De Grave zou moeten overwegen Van Baal te ontslaan wegens de onwil om minister Voorhoeve te informeren. Er wordt echter ook gezegd dat het NIOD-rapport meer in de richting van Couzy wees, dan naar Van Baal. De conclusie van het NIOD dat Kok te weinig regie zou hebben gevoerd wordt meerdere keren herhaald.

Na de verschijning van het rapport bespreekt NRC Handelsblad ook de zogenaamde ‘mediagenieke zaken’, zoals het feest in Zagreb, en het pantserwagen-incident. De opmerking van Karremans ‘no good guys, no bad guys’, en de borrel die hij dronk met – in zijn woorden – ‘groot strateg’ Mladic worden in meerdere artikelen genoemd. Volgens de politieke redactie staat het beeld waarop Karremans het glas heft symbool voor de vernedering van Karremans, Dutchbat en

²¹² Westerman, ‘In blikveld van Dutchbat geen genocide’, *NRC Handelsblad*, 13 april 2002.

²¹³ Frank Westerman, ‘De pijnlijkste kanten van Dutchbat zijn uit het geheugen gewist’, *NRC Handelsblad*, 28 mei 2011.

²¹⁴ ‘Verantwoordelijkheid zonder schuld - dat vinden we lastig’, *NRC Handelsblad*, 28 mei 2011.

de VN. De mediagenieke zaken worden echter niet ‘zomaar’ in de berichtgeving naar voren gebracht, maar ondersteund door de nieuwe conclusies van het NIOD hierover.

NRC Handelsblad neemt ook zijn eigen verslaggeving onder de loep en bespreekt de kritiek van Wieten in zijn studie *Srebrenica en de journalistiek*. De conclusies van Wieten worden grotendeels onderschreven. De parlementaire enquête is aanleiding voor een aantal nieuwe berichten waarin het NIOD-rapport voorkomt. Grote verschillen met het NIOD-rapport worden echter niet gevonden. De enquêtecommissie zou de rehabilitatie die al door het NIOD in gang was gezet, hebben voortgezet. Door de jaren heen publiceert NRC Handelsblad sporadisch over het NIOD-rapport en nieuwe inzichten komen hierbij niet naar voren. De arrestatie van Mladic blijkt echter aanleiding om kritiek te uiten op zowel de Nederlandse regering als op Dutchbat. Ook de mediagenieke zaken komen weer naar voren. Het beeld lijkt minder genuanceerd dan net na de verschijning van het NIOD-rapport. De conclusies van het NIOD worden vernietigend genoemd.

4.4 Het NIOD-rapport in De Telegraaf

4.4.1 Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?

In een interview met het Veteraneninstituut geeft Blom aan dat het hem bevreemdt dat het NIOD-rapport vaak werd gekenschetst als een milde beoordeling of rehabilitatie van Dutchbat en als een scherpe veroordeling van het uitzendbesluit.²¹⁵ In de Telegraaf is deze rehabilitatie van Dutchbat duidelijk aan de orde, maar over het uitzendbesluit wordt wisselend geoordeeld.

Al voor verschijning van het NIOD-rapport wordt er door Charles Sanders in de Telegraaf ingegaan op de moeilijke situatie waarin Dutchbat zich in Srebrenica bevond. Dutchbat kreeg, aldus Sanders, geen enkele steun van buitenaf. Het bataljon was ernstig verzwakt geraakt, mede doordat de Serven het 180 verlofgangers onmogelijk hadden gemaakt terug te keren naar de enclave. Ook was de militaire bewapening onvoldoende en was er een tekort aan munitie, brandstof, voedsel en drinkwater.²¹⁶ Na terugkomst in Nederland kwamen de Dutchbatters door alle kritiek van het thuisfront en de media opnieuw onder grote druk te staan: ‘Spanning ook die telkens weer een nieuw hoogtepunt bereikt als bepaalde media de Dutchbatters in het vizier hebben. Opgerakeld oud nieuws en soms aantoonbare onwaarheden die groot worden gebracht en die Jan Soldaat aan de schandpaal nagelen als zou hij persoonlijk de moslims die na 11 juli 1995 verdwenen de dood in hebben gejaagd.’²¹⁷ Ook citeert Sanders Wijnand van der Linden, voorzitter van de militaire vakbond ACOM. Van der Linden schat dat vijf à tien ex-Dutchbatters door zelfmoord om het leven zijn gekomen, en zegt te hopen dat het NIOD-rapport voor eerherstel zorgt, omdat anders nog meer soldaten naar een ‘vroegtijdig en onrechtvaardig einde’ zullen glijden.²¹⁸

²¹⁵ Interview met Hans Blom door het Veteraneninstituut

²¹⁶ Charles Sanders, ‘Dutchbatters in de goot; Oorlogsveteranen vrezen nieuw rapport over de val van Srebrenica’, *De Telegraaf*, 6 april 2002.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid.

Kees Lunshof noemt in zijn column van 9 april 2002 het boek van Mient Jan Faber over de val van Srebrenica ‘erg goedkoop en voortijdig.’ Dutchbat en Nederland wordt in dit boek, aldus Lunshof, gemakshalve de schuld van de dood van ruim 7000 Bosnische moslims in de schoenen geschoven. En ook bij de media en de intelligentsia heerst volgens hem een ‘wij-waren-fout’-syndroom. Hoewel Lunshof verwacht dat ook uit het rapport van het NIOD grove slordigheden en nalatigheden bij de aanpak van de toenmalige beleidsmakers zullen blijken, en ervan uitgaat dat ook Dutchbat fouten heeft gemaakt, is de val van de enclave volgens hem te wijten aan de beperkte internationale opdracht aan Dutchbat, de te lichte bewapening en de weigering van de VN om luchtsteun te bieden. Eventueel verzet van Dutchbat tegen de verovering van de enclave zou volgens Lunshof niet hebben geholpen: dit had slechts het leven van veel Nederlandse militairen gekost, zonder dat de Bosniërs hierdoor waren gered.²¹⁹ Lunshof pleit hiermee zowel Dutchbat als de politiek grotendeels vrij.

Ook Maarten Meurs blikkt vooruit op het rapport: ‘Na jaren van onderzoek en jaren van uitstel moet het Niod een oordeel vellen waar de politiek dat zelf niet durfde: wat valt Nederland en de Nederlandse blauwhelmen van Dutchbat te verwijten bij de massamoord op 7000 moslim-mannen door Bosnische Serviërs in juli 1995?’²²⁰ Om deze vraag te beantwoorden wordt in de hierop volgende artikelen vaak het NIOD-rapport aangehaald, echter zonder hierbij inhoudelijk op het rapport in te gaan of eruit te citeren. Aan fouten van Dutchbat, een onderwerp dat het NIOD-rapport (zoals Lunshof terecht vermoedde) niet uit de weg gaat, besteedt de Telegraaf nauwelijks aandacht.

Op 17 april 2002 schrijft Lunshof in het hoofdartikel van de krant dat het kabinet alle respect verdient voor het besluit om af te treden. Voor dit aftreden was volgens hem echter geen dwingende noodzaak, omdat het NIOD-rapport niet met harde nieuwe feiten is gekomen. Het (toenmalige) besluit om troepen ter beschikking te stellen blijft in zijn ogen gerechtvaardigd, ook al was de uitwerking hiervan door de VN slecht. Hij benadrukt dat niet Nederland, maar de wereldgemeenschap faalde in de beloofde bescherming van Bosniërs.²²¹ Sjuul Paradijs noemt het NIOD-rapport echter ‘kritisch’ en volgens hem waren ‘alle tekortkomingen van drie opeenvolgende kabinetten, zoals het sturen van Nederlandse militairen op een ‘mission impossible’, de rol van Nederland als lid van de internationale gemeenschap bij de val van Srebrenica en de misleidende informatie van de eigen militaire top’ voor Kok de aanleiding om zijn ontslag aan te bieden.²²² Hij velt dus wel een negatief oordeel over het uitzendbesluit, dat hij als ‘mission impossible’ omschrijft.

Wanneer Kok in juni 2002 een bezoek brengt aan Srebrenica, benadrukt de Telegraaf in het hoofdartikel opnieuw dat Nederland geen bijzondere verantwoordelijkheid draagt voor de val van de enclave, en dat er dus geen enkele reden is voor specifieke Nederlandse excuses aan de bevolking.²²³

²¹⁹ Kees Lunshof, ‘Kok nerveus over Srebrenica-rapport’, *De Telegraaf*, 9 april 2002.

²²⁰ Maarten van Meurs, ‘Dutchbat-rapport Niod vandaag uit’, *De Telegraaf*, 10 april 2002.

²²¹ Kees Lunshof, ‘Respect’, *De Telegraaf*, 17 april 2002.

²²² Sjuul Paradijs, ‘Kabinet Kok II valt’, *De Telegraaf*, 17 april 2002.

²²³ Kees Lunshof, ‘Geheime reis’, *De Telegraaf*, 12 juni 2002.

4.4.2 *Parlementaire enquête*

Naar aanleiding van de start van de verhoren van de parlementaire enquêtecommissie schrijft Charles Sanders opnieuw een uitgebreid artikel over de persoonlijke verhalen van de Dutchbatters en hun familie. De soldaten worden omschreven als slachtoffers ‘die na afloop van hun tot mislukken gedoemde missie zeven jaar lang werden neergesabeld door het thuisfront’. Sanders spreekt afkeurend over de ophanden zijnde verhoren van de parlementaire enquêtecommissie, waarin volgens hem ‘met geen woord zal worden gerept over de gebrekkige nazorg van de Dutchbatters.’²²⁴

Lunshof noemt het door de enquêtecommissie gepubliceerde onderzoek ‘overbodig’. Hij is van mening dat de informatie niets toevoegt aan hetgeen bekend is gemaakt in het NIOD-rapport. Dit kon volgens hem ook moeilijk anders na het gedegen werk van het NIOD. De hoofdlijnen van het NIOD-rapport staan dan ook nog overeind: ‘Nederland heeft bij het zenden van troepen naar dat gebied zich lichtvaardig in een wespennest gestoken, Dutchbat heeft gedaan wat het kon en bij de onderzoeken naar de val was de landmachttop weinig coöperatief. Terecht toont de commissie zich ongelukkig met het gedwongen ontslag van generaal Van Baal.’²²⁵ Eerder al benadrukte de Telegraaf dat Van Baal niets te verwijten viel, en dat ook het NIOD hem niet verantwoordelijk stelde. Ook De Grave wordt door de Telegraaf niets verweten, deze heeft binnen Defensie juist goed werk verricht.²²⁶ Wel wordt er kritiek geuit op landmachtbevelhebber generaal Couzy die zijn minister geen tijdige en volledige informatie heeft geven. Voorhoeve greep vervolgens echter ‘onvoldoende daadkrachtig in om Couzy op het goede spoor te zetten.’²²⁷ Na afloop van de parlementaire enquête concludeert Telegraafjournalist Joost Ruempol geheel overeenkomstig de eerdere berichtgeving in de krant dat ‘de enquêtecommissie (...) net zoals het Niod-rapport wederom duidelijk [maakt] dat de Dutchbatters weinig te verwijten valt’.²²⁸ Na behandeling in de Kamer van het rapport wordt het volgens de krant tijd dat ‘het politieke boek Srebrenica gesloten wordt’ omdat ‘de lessen zijn geleerd.’²²⁹ Inderdaad zal de Telegraaf vervolgens weinig aandacht meer aan het NIOD-rapport besteden. Het NIOD-rapport wordt nog wel eens genoemd, bijvoorbeeld wanneer Van Baal een nieuwe functie krijgt, maar inhoudelijk wordt het rapport niet meer besproken.

4.4.3 *(On)veranderde visie door de jaren heen*

Precies tien jaar na de val van de enclave, op 11 juli 2005, is de Telegraaf nog steeds van mening dat Dutchbat niets te verwijten valt: ‘De ondervoede, onderbezette en slecht bewapende

²²⁴ Charles Sanders, ‘Zelfmoord-drama Dutchbatter Robert’, *De Telegraaf*, 9 november 2002.

²²⁵ Kees Lunshof, ‘Srebrenica’, *De Telegraaf*, 28 januari 2003.

²²⁶ Kees Lunshof, ‘NIOD-Rapport Srebrenica - De Grave wellicht weg om Srebrenica’, *De Telegraaf*, 12 april 2002: ‘De huidige chef van de landmacht, generaal Van Baal, was indertijd weliswaar plaatsvervangend landmachtchef, maar het NIOD-rapport wijst nergens met de vinger naar hem. Ook volgens NIOD-directeur prof. Blom valt de generaal niets te verwijten.’ Zie ook Maarten van Meurs, ‘Van Baal neemt ontslag’, *De Telegraaf*, 18 april 2002: ‘Het NIOD heeft echter weinig aan te merken op Van Baal persoonlijk.’

²²⁷ Joost Ruempol, “‘Van Baal na val enclave onterecht leiding ontnomen””, *De Telegraaf*, 28 januari 2003.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Kees Lunshof, ‘Srebrenica’, *De Telegraaf*, 28 januari 2003.

Nederlandse VN-troepen konden, mede ook vanwege hun halfslachtige mandaat, niet die bescherming bieden die de wereldgemeenschap de Bosniërs had voorgehouden.’ De val van de enclave is volgens het artikel dan ook niet de schuld van Dutchbat of de Nederlandse politiek: ‘De wereld had ook hen in de steek gelaten. Het NIOD heeft dat overtuigend onderbouwd.’²³⁰ Opnieuw wordt de ‘autoriteit’ van het NIOD gebruikt om de soldaten en de politiek vrij te pleiten.

In een artikel dat verschijnt in 2006 naar aanleiding van het insigne dat wordt aangeboden aan ‘het verdoemde bataljon dat tevergeefs probeerde Srebrenica te beschermen’, wordt opnieuw ingegaan op de zware omstandigheden in Srebrenica en de moeilijkheden die de Dutchbatters bij thuiskomst ondervonden. De Telegraaf laat ACOM-voorzitter Kleian aan het woord, die blij is dat het insigne alsnog wordt toegekend. Hij is echter niet te spreken over de manier waarop de soldaten in Nederland zijn behandeld: ‘De Dutchbatter is de Vietnamveteraan van de lage landen. Deze mensen zijn voor rotte vis uitgemaakt, zouden die moslims willens en wetens de dood hebben ingestuurd. De werkelijkheid is heel anders, zoals duidelijk werd na onderzoeken van het NIOD en de Tweede Kamer. Maar ook nu weer willen allerlei figuren en clubs, bijvoorbeeld het IKV, deze jongens neersabelen, hun die medaille onthouden. Misselijkmakend en beschamend.’²³¹

In 2010 wordt een artikel gewijd aan de aanklacht van voormalig Dutchbat-tolk Hasan Nuhanovic en de nabestaanden van Rizo Mustafic, elektricien in dienst van Dutchbat, die zij indienden tegen de Nederlandse Staat omdat de Nederlandse militairen in juli 1995 hun familieleden overdroegen aan de Bosnische Serviërs. Ook in dit artikel wordt het onderzoek van het NIOD aangehaald om de Dutchbatters vrij te pleiten: ‘Uitgebreid onderzoek van gezaghebbende instanties zoals het NIOD heeft de Dutchbatters meermaals vrijgepleit. Eerdere claims van familieleden van vermoorde moslimmannen, onder andere tegen de Staat der Nederlanden, leden steevast schipbreuk.’²³²

Waar de rehabilitatie van Dutchbat een constante factor is in de berichtgeving van de Telegraaf door de jaren heen, blijkt de mening over de rol van de Nederlandse politiek enigszins aan verandering onderhevig. Op 28 mei 2011, na de arrestatie van de Servische generaal Ratko Mladic, besteedt de krant opnieuw aandacht aan het drama-Srebrenica. Terwijl voorheen steeds benadrukt werd dat de schuld voor de massamoord bij de Bosnische Serven lag, noemt de krant nu Nederlandse gezagsdragers medeverantwoordelijk voor de moorden: ‘Er zijn tientallen, vooral ook Nederlandse, gezagsdragers medeverantwoordelijk voor de moorden die er in juli 1995 in en rondom de plaats Srebrenica zijn gepleegd. Wie de berichtgeving over het voormalige Joegoslavië heeft bijgehouden, ontkomt niet aan de verbijstering over zó veel onbenul, lafheid, politieke intriges en gebrek aan karakter bij de Nederlandse hoofdrolspelers.’ Maar wie de berichtgeving in de Telegraaf heeft bijgehouden, heeft juist herhaaldelijk kunnen lezen dat niet de Nederlandse politiek, maar de

²³⁰ ‘Srebrenica’, *De Telegraaf*, 11 juli 2005.

²³¹ “‘Veel te laat’”, *De Telegraaf*, 7 november 2006.

²³² ‘Weer aanklacht om Srebrenica; Nabestaanden wenden zich tot rechter in Arnhem’, *De Telegraaf*, 9 juli 2010.

wereldgemeenschap faalde. Niet eerder werd er in de Telegraaf zo hard geoordeeld over de Nederlandse rol. Om het nieuwe, kritische oordeel kracht bij te zetten, wordt ook verwezen naar het NIOD-rapport. Volgens het artikel was de belangrijkste conclusie van het NIOD dat ‘de zogenaamde vredesmissie van onze krijgsmacht in het voormalige Joegoslavië een uiterst ondoordachte en ook onuitvoerbare taak was geweest.’ In 2002 concludeerde de Telegraaf echter nog dat het NIOD-rapport had bevestigd dat ‘Nederland (...) indertijd goed bedoeld maar onbezonnen aan het avontuur [was] begonnen en de val van de enclave en de moord op ruim zeventuizend Bosnische moslims was totaal niet aan Dutchbat te wijten, maar aan de Serviërs.’²³³

4.4.4 Journalistiek scoren

Ook het kwijtgeraakte fotorolletje wordt in 2011 besproken: ‘Toen een Nederlandse militair kans had gezien de moordpartij te fotograferen, werd het volle filmrolletje door een militaire ontwikkelcentrale vakkundig zoekgemaakt. Het is nooit meer boven water gekomen. Vrij zeker was de overheid bang voor de politieke consequenties van de weerzinwekkende fotografische beelden.’²³⁴ De opvatting dat het rolletje opzettelijk zou zijn zoekgemaakt, is een nieuw element in de Telegraaf-berichtgeving na de publicatie van het NIOD-rapport. In deze periode wijdde de krant slechts eenmaal eerder, in 2003, enkele woorden aan het fotorolletje; toen werd alleen (naar waarheid) opgemerkt dat zowel de parlementaire enquêtecommissie als het NIOD had geconcludeerd dat voor opzettelijke vernietiging geen enkel bewijs was. Uit de gekozen bewoordingen valt niet op te maken dat de Telegraaf deze conclusie destijds in twijfel trok.²³⁵ Ook wordt in het artikel gesproken over het hossen in Zagreb terwijl de etnische zuiveringen nog doorgingen, en waarbij premier Kok en prins Willem-Alexander aanwezig waren. Overigens waren de soldaten volgens het NIOD-rapport op dat moment niet op de hoogte van de massamoord, maar deze NIOD-conclusie wordt niet genoemd. Hoewel dit artikel van de Telegraaf in vergelijking met de eerdere berichtgeving kritischer is, blijft de krant wel consistent in het vrijpleiten van de militairen. Deze hadden geen kans gekregen de aan hen toevertrouwde vluchtelingen te beschermen tegen de moordzucht van de Serven.²³⁶ Eerder besteedde de Telegraaf aan dit voorval geen aandacht, wellicht omdat het de soldaten in een kwaad daglicht zou kunnen plaatsen.

4.4.5 Conclusie

In de Telegraaf is de rehabilitatie van Dutchbat duidelijk aan de orde. De moeilijke omstandigheden in Srebrenica worden al voor de verschijning van het rapport benadrukt. Ook na de publicatie van het

²³³ Kees Lunshof, ‘Srebrenica’, *De Telegraaf*, 3 december 2002.

²³⁴ ‘Wit als rouwkleur’, *De Telegraaf*, 28 mei 2011.

²³⁵ Maarten van Meurs, ‘Generaal Couzy onprofessioneel’, *De Telegraaf*, 28 januari 2003. ‘Over het beruchte mislukte fotorolletje zegt de commissie dat er geen enkel bewijs is dat het met opzet is vernietigd. Eerder kwam het Niod al tot dezelfde conclusie.’

²³⁶ ‘Wit als rouwkleur’, *De Telegraaf*, 28 mei 2011.

rapport wordt herhaaldelijk gezegd dat Dutchbat, ook volgens het NIOD, niets te verwijten valt. Voorbeelden of citaten die deze bewering – dat het NIOD Dutchbat niets verwijt – ondersteunen worden echter niet gegeven. Er wordt dus niet inhoudelijk op de conclusies van het NIOD-rapport ingegaan. Wel wordt er waardering voor het rapport uitgesproken, zo wordt het rapport ‘gedegen’ en ‘gedetailleerd’ genoemd, en wordt er over ‘uitgebreid onderzoek van gezaghebbende instanties zoals het NIOD’ gesproken. De ‘fouten’ van Dutchbat die volgens Lunshof ongetwijfeld uit het rapport naar voren zouden komen, worden nergens genoemd. Ook wordt er ruim aandacht besteed aan de persoonlijke verhalen van de Dutchbatters. Terug in Nederland kregen de soldaten volgens de Telegraaf veel onterechte kritiek te verwerken, wat hen erg heeft geschaad, en onder hen zelfs tot zelfmoorden heeft geleid. De Telegraaf ziet de Dutchbatters dus als slachtoffers, en komt voor hen op.

Over het uitzendbesluit van de missie wordt in de Telegraaf wisselend geoordeeld. De rode lijn in de Telegraaf is dat Nederland (en Dutchbat) niets te verwijten valt, omdat zij door de wereldgemeenschap in de steek zijn gelaten. Enkele artikelen laten een kritischer geluid horen, als er wordt gesproken over ‘een mission impossible’ en een ‘goed bedoelde maar onbezonnen’ missie. Schuldigen in de politiek worden niet expliciet aangewezen. Over de vermeende doofpot wordt in de Telegraaf niet uitgebreid geschreven. Wel wordt benadrukt dat De Grave en Van Baal niets hoeft te worden verweten.

In het artikel van 2011 wordt het hardst geoordeeld over het uitzendbesluit. Werd in eerdere artikelen benadrukt dat de Bosnische Serviërs de moordenaars waren, in dit artikel wordt gezegd dat ook Nederlandse gezagsdragers medeverantwoordelijk zijn voor de moorden die in juli 1995 in Srebrenica hebben plaatsgevonden. Ook de mediagenieke zaken, zoals het fotorolletje en het hossen in Zagreb, komen in dit artikel ineens naar voren. Eerder besteedde de Telegraaf hier amper aandacht aan. Hoe deze plotselinge omslag te verklaren is, is niet duidelijk.

4.5 Het NIOD-rapport in de Volkskrant

4.5.1 Voorafgaand aan de verschijning van het NIOD-rapport

Volgens Erna Rijdsdijk, die aan de Universiteit van Newcastle onderzoek doet naar Srebrenica, gebruiken politici het NIOD-onderzoek om geen vragen te hoeven beantwoorden. De NIOD-onderzoekers vervullen volgens haar daarmee de rol van peacekeepers, ingezet als schild tussen de verantwoordelijke politici en critici.²³⁷

Hasan Nuhanovic, de voormalige tolk van Dutchbat, heeft weinig vertrouwen in het te verschijnen rapport, waarin hijzelf en andere Bosnische ooggetuigen niet aan het woord komen. Ook de Dutchbatters bekritiseert hij. Volgens Nuhanovic vervulden de Nederlandse militairen geen passieve, maar een actieve rol toen de moslims werden gedeporteerd. ‘De soldaten leverden de Moslims uit aan de Serviërs. Daarmee waren zij op zijn minst medeplichtig aan oorlogsmisdaden.’²³⁸

Verslaggever Erik Arends heeft een bezoek gebracht aan het mortuarium van het Instituut voor Vermiste Personen in Tuzla. Hij beschrijft de kledingstukken die aan wasrekjes hangen, en die moeten helpen mensen te identificeren, omdat van de lichamen zelf vaak alleen nog maar de botten over zijn. Dat is waar het volgens hem op de dag van publicatie van het NIOD-rapport om draait: ‘De duizenden pagina’s die het Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie (NIOD) vanmiddag officieel vrijgeeft over de val van de VN-enclave Srebrenica, liggen rechtstreeks in het verlengde van de volle wasrekjes in Tuzla. Zeven- tot achtduizend mensen uit Srebrenica, meest Moslimmannen, raakten vanaf 11 juli 1995 in recordtempo zoek. Ongeveer drieduizend van hen hadden zich even daarvoor vergeefs bij de Nederlandse VN-soldaten gemeld voor bescherming tegen het oprukkende Bosnisch-Servische leger. De Serviërs voerden de mannen weg in bussen die nooit zijn aangekomen in Moslimgebied. Anderen liepen in de val op de vluchtroute naar Tuzla.’²³⁹

Waar de verslaggeving in de Volkskrant na de publicatie van het NIOD-rapport vooral op ingaat, zal blijken uit de volgende paragrafen.

4.5.2 Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?

Volgens de Volkskrant oordeelt het NIOD hard over het besluit van het derde kabinet-Lubbers om Dutchbat naar Srebrenica te sturen. Het artikel vat het uitzendbesluit als volgt samen: ‘Nederland wist nergens van, maar werd gedreven door enerzijds ambitie om internationaal een rol te spelen en anderzijds compassie met de Moslims in Bosnië.’ En waar de beschuldigende vinger jarenlang in de richting van de Dutchbatters zou hebben gewezen, zorgt het NIOD nu voor ‘eerherstel’. In het rapport wordt erkend dat het mandaat tekortschoot, dat Dutchbat door de Verenigde Naties in de steek is gelaten, en dat de val van de enclave noch de massamoord voorkomen hadden kunnen

²³⁷ Annieke Kranenberg, “‘NIOD eist te grote rol in visie Srebrenica’”, *de Volkskrant*, 5 april 2002.

²³⁸ Annieke Kranenberg, “‘Ik kan niet anders dan alle Dutchbatters haten’”, *de Volkskrant*, 9 april 2002.

²³⁹ Eric Arends, ‘Hier gaat het om: 4428 lijkenzakken’, *de Volkskrant*, 10 april 2002.

worden. Hier wordt echter wel aan toegevoegd dat Blom niet spreekt van rehabilitatie.²⁴⁰ De verslaggever die aanwezig was in de militaire kazerne in Assen, waar Dutchbatters bij elkaar gekomen waren om naar de toespraak van Blom te luisteren, spreekt van ‘de dag waarop Dutchbat genoegdoening kreeg.’ Volgens hem hoorden de Dutchbatters en Karremans ‘muisstil maar bloednerveus aan hoe mild het NIOD oordeelde over hun betrokkenheid bij Europa’s grootste oorlogsmisdaad sinds de Tweede Wereldoorlog.’²⁴¹ De in de krant gedeeltelijk afgedrukte toespraak van Hans Blom bij de aanbieding van het NIOD-rapport wordt samengevat onder de titel ‘Dutchbat maakte geen schijn van kans; Politiek wilde niet luisteren naar kritische geluiden.’²⁴² Ook in een Forum-artikel (de opiniepagina van de Volkskrant) van 11 april worden vergelijkbare conclusies getrokken aan de hand van het NIOD-rapport. Het NIOD is volgens de auteur scherp in zijn conclusies over het besluit om aan de missie in Bosnië te beginnen en zou dit vooral premier Lubbers, en de ministers Van den Broek en diens opvolger Kooijmans (Buitenlandse Zaken) aanrekenen. Dutchbat, en ook commandanten Karremans en Franken komen er volgens dit artikel genadiger vanaf in het rapport. Zij waren met een onmogelijk opdracht op pad gestuurd, maar deden hun best er nog iets van te maken. De massamoord op de moslims hadden zij niet kunnen voorkomen. Maar, aldus het artikel, ook voor ‘allerlei vormen van wangedrag van Dutchbatters toont het NIOD overmatig begrip.’²⁴³

René Didde komt in zijn artikel ‘Ziek van vredesmissies’ juist op voor de Dutchbatters. Het NIOD-rapport legt volgens Didde de schuld ‘meer dan ooit bij de legerleiding en de politiek’, al vraagt hij zich af of dat ‘voor de vele jonge veteranen voldoende genoegdoening is.’ Volgens hem zijn de militairen door de media ‘keer op keer verguisd’. Volgens een promotieonderzoek van Anja Dirkzwager lijdt 8 procent van de Joegoslavië-militairen aan het post-traumatisch stress-syndroom.²⁴⁴

Ook in artikelen naar aanleiding van het eventuele aftreden van Kok, wordt het harde oordeel van het NIOD over het uitzendbesluit benadrukt. Het zou volgens de artikelen niet verbazingwekkend zijn als Kok zou opstappen: ‘De harde conclusies van het NIOD over het sturen van een vredesmissie naar Srebrenica in 1993, kunnen Paars wel eens fataal worden.’²⁴⁵ En ‘dat er politieke conclusies aan het NIOD-onderzoek moeten worden verbonden, lijkt geen twijfel. De aanleiding is er serieus genoeg voor: de grootste massamoord in Europa na de Tweede Wereldoorlog en de rol van Nederland bij die gebeurtenis. Het NIOD mag dan mild zijn geweest over de rol van Dutchbat en zijn leidinggevendenden, het laat geen spaan heel van de politieke besluitvorming door het kabinet-Lubbers in 1993.’²⁴⁶

²⁴⁰ ‘Kok geeft tekortschieten Nederland toe’, *de Volkskrant*, 11 april 2002.

²⁴¹ ‘Dutchbat hoort mild oordeel stil aan’, *de Volkskrant*, 11 april 2002.

²⁴² ‘Dutchbat maakte geen schijn van kans; Politiek wilde niet luisteren naar kritische geluiden’, *de Volkskrant*, 11 april 2002.

²⁴³ [Geen titel], *de Volkskrant*, 11 april 2002.

²⁴⁴ René Didde, ‘Ziek van vredesmissies’, *de Volkskrant*, 13 april 2002.

²⁴⁵ ‘Kabinet valt als ministers rapport NIOD overnemen’, *de Volkskrant*, 15 april 2002.

²⁴⁶ ‘Srebrenica-crisis’, *de Volkskrant*, 16 april 2002.

4.5.3 De doofpot en 'de schuldigen'?

De dag na de presentatie van het rapport bespreekt de Volkskrant welke namen er door NIOD-directeur Blom zijn genoemd. De landmachttop zou minister Voorhoeve te laat, onvoldoende of helemaal niet hebben geïnformeerd. Voorhoeve zou niet bij machte geweest zijn om bevelhebber Couzy en diens plaatsvervanger Van Baal tot een andere handelwijze te brengen. Blom zei weinig over Kok, behalve dat hij een 'geringe sturende rol' had. Het oordeel over het kabinet-Lubbers III is daarentegen uiterst kritisch.²⁴⁷ Volgens een Forumartikel dat 11 april verschijnt, krijgt de top van de landmacht, destijds bestaande uit generaals Couzy en Van Baal, 'ervan langs'. Het ministerschap van Voorhoeve zal 'als mislukt de geschiedenisboeken ingaan', omdat hij tijdens en na de val van Srebrenica 'achter de feiten aanliep'. Volgens dit artikel houdt het NIOD zich echter op de vlakte over de Nederlandse regering als geheel. Over Kok wordt slechts gezegd dat hij geen regie voerde, wat wordt opgevat als 'geen gering verwijt aan een minister-president'.²⁴⁸ Ook De Grave wordt door het NIOD in gebreke gesteld, wegens het onderzoek van de door hem aangestelde Van Kemenade. Van Kemenade had geconcludeerd dat er sprake was van 'onkunde' bij de landmachttop om de minister te informeren, het NIOD komt tot de conclusie dat er sprake was van 'onwil'. In het rapport wordt met name voormalige bevelhebber Couzy ervan beticht de politieke leiding op het verkeerde been te zetten. Van Baal komt er beter vanaf, maar hield ook informatie achter.²⁴⁹

Zoals in de paragraaf 4.6.2. *Milde beoordeling Dutchbat, scherpe veroordeling uitzendbesluit?* wordt gesteld, zou het de krant niet verbazen als Kok zou opstappen naar aanleiding van de harde conclusies van het NIOD. Na zijn ontslag verschijnt er echter een artikel dat stelt dat het aftreden van Kok zou neigen naar 'politiek opportunisme.' De dagen van Paars II waren geteld, en op deze manier zou worden geprobeerd de schade te beperken. Als ze niet waren afgetreden, hadden de oppositiepartijen hen bovendien kunnen pakken op 'een vernietigend onderzoeksrapport'. Verder valt volgens het artikel te hopen dat er op het NIOD-rapport nog een discussie op niveau tussen parlement en regering volgt, ook al is deze laatste al demissionair.²⁵⁰ In de Kamer wordt het aftreden van het kabinet-Kok volgens de krant met 'respect' ontvangen. Geen enkele partij zou het Kok kwalijk nemen dat hij aftreedt zonder eerst over het NIOD-rapport te hebben gedebatteerd.²⁵¹

4.5.4 Journalistiek scoren

De zogenaamde 'mediagenieke zaken' komen in de Volkskrant amper naar voren. Verslaggever Theo Koele somt in een overzicht van onderzoeken die aan het NIOD-rapport vooraf gingen wel een aantal

²⁴⁷ 'Kok geeft tekortschieten Nederland toe', *de Volkskrant*, 11 april 2002.

²⁴⁸ 'Srebrenica', *de Volkskrant*, 11 april 2002.

²⁴⁹ 'De Grave denkt aan opstappen', *de Volkskrant*, 12 april 2002.

²⁵⁰ 'De val van Paars', *de Volkskrant*, 17 april 2002.

²⁵¹ 'In de Kamer overheerst het respect', *de Volkskrant*, 17 april 2002.

‘ophefmakende incidenten’ op, zoals hij deze omschrijft. Hij noemt in dit verband het fotorolletje, waar Van Kemenade onderzoek naar deed. Ook het onderzoek van het Openbaar Ministerie in Arnhem naar aanleiding van verhalen over Dutchbatters die met pantservoertuigen moslims zouden hebben overreden, komt in zijn opsomming naar voren.²⁵² Conclusies van het NIOD met betrekking tot deze onderwerpen worden echter niet genoemd.

4.5.5 Kritiek uit verschillende hoeken op het NIOD-rapport

In de Volkskrant wordt ook kritiek op het NIOD-rapport besproken en geleverd. Volgens historicus M.C. Brands is het rapport ‘gedegen’, maar laat de ‘zeer gedetailleerde beschrijving te weinig ruimte voor analyse’. Ook gaat het onderscheid tussen hoofd- en bijzaken volgens hem verloren. Bovendien wordt te veel als ‘onvermijdelijk’ voorgesteld, waarmee de NIOD-onderzoekers zijn terechtgekomen in de rol van ‘vrijpleiter’.²⁵³ Ook Anet Bleich is deze mening toegedaan, en vindt dat het NIOD de val van Srebrenica omschrijft als een klassieke tragedie. Nadat de fatale fout was gemaakt het bataljon op pad te sturen, kwam het terecht in het ‘doormodderscenario’ van de VN, en was er geen ontkomen meer aan. Maar volgens Bleich waren er in het kader van het VN-mandaat wel degelijk alternatieven mogelijk.²⁵⁴ Ook historicus en directeur van het Duitsland Instituut T. Nijhuis is van mening dat er genoeg gelegenheid was tot ‘bijsturen’, maar dat het NIOD de gebeurtenissen vanaf de beslissing in 1993 om het bataljon beschikbaar te stellen, omschrijft als een ‘eenrichtingsweg zonder afslagen.’ Nijhuis heeft ook aanmerkingen op de conclusie van het NIOD dat de massamoord zich niet onder de ogen van Dutchbat heeft afgespeeld. Hij merkt op dat het NIOD zich niet de vraag stelt of Dutchbat *moeite* gedaan heeft om de genocide onder ogen te krijgen. Als sprake is geweest van ‘niet-handelen’, zouden de onderzoekers dat volgens hem ook moeten analyseren.²⁵⁵ S. de Hoop, werkzaam voor de Rijksuniversiteit Groningen, vindt dat het NIOD-rapport te veel begrip toont voor de Dutchbatleiding. Ook vraagt hij zich af waarop het NIOD de conclusie baseert dat de door hen gesignaleerde anti-moslimhouding onder de Dutchbatters geen effect zou hebben gehad tijdens de val van enclave.²⁵⁶

Ook is er ruimte in de krant voor kritiek van Bosnische zijde. De vrouwen van Srebrenica lieten duidelijk merken het niet eens te zijn met de conclusies van het rapport, door tijdens de toespraak van Blom de zaal te verlaten. De vrouwen waren kwaad omdat Blom tijdens de presentatie zei dat het grootste deel van de vermoorde moslims uit militairen van het Bosnische leger bestond. Hiermee werd de indruk gewekt dat het om strijdbare mannen ging, terwijl het

²⁵² Theo Koele, ‘Slepend naar een enquête; Voorhoeve wilde niet graag dat ‘zijn jongens’ nog eens aan een verhoor zouden worden onderworpen’, *de Volkskrant*, 13 april 2002.

²⁵³ ‘NIOD-rapport is te vergoelijkend’, *de Volkskrant*, 19 april 2002.

²⁵⁴ Anet Bleich, ‘Val van Srebrenica was meer dan een klassieke tragedie’, *de Volkskrant*, 22 april 2002.

²⁵⁵ ‘NIOD-rapport is te vergoelijkend’, *de Volkskrant*, 19 april 2002.

²⁵⁶ Ibid.

grootste deel burgers waren. Deze fout is inmiddels aangepast in de samenvatting. Een van de vrouwen, Sehida Abdurahmanovic, vindt het rapport zeer onbevredigend: ‘Zeven jaar geleden is er niets gedaan om onze levens te redden; nu, zeven jaar later, is er ook niets gedaan om ons de waarheid te vertellen.’²⁵⁷

Volgens Erna Rijdsdijk, die eerder aan het woord kwam in een vooruitblik op het NIOD-rapport, bedrijft het NIOD politiek door de term genocide te vermijden. Dit maakt dat het kabinet volgens haar ‘te laat is gestruikeld over de verkeerde steen.’ In de Genocide Conventie, die ook door Nederland is onderschreven, staat dat men de plicht heeft genocide te voorkomen en te bestraffen, zelfs wanneer nog slechts het vermoeden bestaat. Maar doordat het NIOD het niet als genocide benoemt, kan ‘het zenden van de peacekeepers op ‘neutrale humanitaire’ basis (...) daardoor [door het kabinet] onterecht uitgelegd worden als een falend beleid van ‘goede bedoelingen’.²⁵⁸

Ook historicus Baud, wiens mening in hoofdstuk 3 al uitgebreid aan bod is gekomen, reageert in de krant op het NIOD-rapport. Hij is van mening dat het rapport ‘te Nederlands is, omdat het niet in debat gaat met eerdere (buitenlandse) onderzoekers, en omdat het nalaat het gezichtspunt van de Moslimbevolking op de val van de enclave te bespreken.’²⁵⁹

4.5.6 Zelfreflectie

Volgens Pieter Hilhorst heeft de politiek nog geen lering getrokken uit Srebrenica. Dit blijkt volgens hem uit de uitspraak van premier Kok: ‘Niets doen was geen optie’ na de presentatie van het rapport. Ook de opmerking van Hans van den Broek (minister van Buitenlandse Zaken ten tijde van het besluit tot uitzending van Dutchbat) getuigt hiervan: ‘Het toenmalige kabinet wordt een zeker activisme en een morele gedrevenheid verweten. Dat ervaar ik als een compliment. We konden de onmenselijke situatie van de burgerbevolking in Bosnië niet laten voortbestaan.’ Volgens Hilhorst ziet de politiek nog steeds niet in dat ‘goede bedoelingen’ ook averechts kunnen werken. De intentie om iets aan de oorlog in Joegoslavië te doen viel weliswaar te prijzen, maar dat wil niet zeggen dat ingrijpen daarmee ook moreel wenselijk wordt. Hij haalt in dit verband filosoof Hans Achterhuis aan: ‘Wie de slachtoffers centraal stelt zonder naar de politieke context te kijken, kan wel eens meer slachtoffers maken dan helpen.’ Overigens heeft niet alleen de politiek zich volgens Hilhorst schuldig gemaakt aan ‘deze van machtsrealisme losgezongen morele bevlogenheid’; ook de media kan dit verwijt gemaakt worden. De commentaren van de hoofdredactie van de Volkskrant lieten een sterke voorkeur vóór ingrijpen blijken. En de

²⁵⁷ “‘Ik wilde laten zien dat ik nog leef’”; Vrouwen ontdaan over gezond uiterlijk Milosevic’, *de Volkskrant*, 12 april 2002.

²⁵⁸ Erna Rijdsdijk, ‘NIOD bedrijft politiek met vermijden ‘g-woord’’, *de Volkskrant*, 22 april 2002.

²⁵⁹ ‘Baud: alleen gegevens verzamelen is naïef’, *de Volkskrant*, 24 mei 2002.

actualiteitenrubriek 'Hier en nu' sloot al haar uitzendingen af met het zinnetje 'En nog steeds wordt er niet ingegrepen.'²⁶⁰

Volgens het NIOD typeert dat zinnetje de stemming die begin jaren negentig in de media heerste ten aanzien van interventie. In de NIOD-studie van Jan Wieten is gezegd dat er sprake was van 'te veel moraal' en 'te weinig feiten, te veel standpunten, te weinig analyse, te veel emotie.' Praktische, 'realpolitieke' bezwaren werden te gemakkelijk van tafel geveegd; nadelen van interventie, die wel werden genoemd, kwamen daardoor onvoldoende uit de verf.²⁶¹ In de Volkskrant wordt het commentaar van Wieten besproken en becommentarieerd.

Volgens toenmalig Volkskrant-commentator en buitenlandredacteur Anet Bleich wordt 'daarmee voorbijgegaan aan het feit dat daar genocide werd gepleegd. En er dus wel degelijk reden was om in te grijpen.' En Bart Rijs meent dat het juist de taak van de media (-commentatoren) is om 'te pleiten voor moreel-superieure oplossingen.' Ook was er volgens Rijs wel degelijk een verschil tussen de 'good guys' en de 'bad guys'. Hij heeft dan ook altijd gepleit voor krachtig ingrijpen. Ook NOVA-verslaggever Willem Lust geeft aan dat hij voor interventie was en dat dit uiteindelijk ook tot het einde van de oorlog heeft geleid. Weliswaar niet onder Dutchbat, maar dat was volgens hem ook geen interventie te noemen. Wel menen de meeste journalisten achteraf dat ze de nadelen van een interventie door een lichtbepand Dutchbat te weinig hebben beschreven. De kritiek van het NIOD dat er bij de val van de enclave geen Nederlandse journalisten aanwezig waren wordt onderschreven: "“Netwerk en NOVA zouden samen moeten werken”, zegt Lust, “want hoe is het in godsnaam mogelijk dat er geen vaste correspondent voor de publieke omroep in Joegoslavië zat? Zoiets zou ons nooit meer mogen gebeuren.”” Volgens Rijs zouden er bovendien journalisten moeten komen die in crisisverslaggeving zijn gespecialiseerd.²⁶²

Ook Pieter Broertjes, Volkskrant-hoofdredacteur en voorzitter van het genootschap van Hoofdredacteurs, neemt de kritiek van het NIOD serieus. Tijdens een jaarvergadering van het genootschap zei hij dat het drama van Srebrenica niet alleen voor de politiek, maar ook voor de journalistiek een trauma is geworden. Hij is van mening dat de media zich de komende tijd openlijk en kritisch aan zelfreflectie zouden moeten onderwerpen.²⁶³ In november verschijnt daarom, in opdracht van Broertjes, het rapport *Srebrenica in De Volkskrant 1991-1995* waarin de berichtgeving door voormalig ombudsman Theo Klein en diens opvolger Jos Klaassen onder de loep wordt genomen.²⁶⁴ Zij gaan in op de stelling van het NIOD dat 'journalisten vooringenomen waren, de werkelijkheid versimpelden of vertekenden en zich te veel bezig hielden met emoties en te weinig met feiten'. Dit behoeft volgens Klein en Klaassen echter enige nuancering. Hoewel in de Volkskrant na 1992 in de commentaren duidelijk de stelling werd ingenomen dat de Serviërs de

²⁶⁰ Pieter Hilhorst, 'Het gevaar van het grote gebaar', *de Volkskrant*, 13 april 2002.

²⁶¹ Maud Effting, 'Moralistische media', *de Volkskrant*, 20 april 2002.

²⁶² Ibid.

²⁶³ "“Journalistiek moet rol rond Srebrenica nader bezien”", *de Volkskrant*, 20 april 2002.

²⁶⁴ Jos Klaassen en Theo Klein, 'Volkskrant pakte Balkan-oorlog verkeerd aan', *de Volkskrant*, 9 november 2002

boosdoeners waren, en de moslimbevolking de slachtoffers, maakte dit niet dat andere standpunten werden genegeerd. Volgens het rapport is de bewering van het NIOD dat ‘de eenzijdige kijk op het conflict in een latere fase leidde tot een vertekend beeld van de situatie in en rond Srebrenica’ gedeeltelijk waar. De verslaggevers geven toe dat zij destijds niet hebben ingezien hoe de Bosnische regering probeerde de beeldvorming te manipuleren. Ook concluderen Klein en Klaassen dat de Volkskrant na de val van de enclave maar zeer weinig heeft bericht over de dood van de duizenden moslimstrijders. De Volkskrant-ombudsmannen zijn van mening dat de berichtgeving in de krant behoorlijke hiaten heeft vertoond. De oorzaak hiervan is ‘niet dat bij de redactie een vooropgezet plan zou hebben bestaan om anti-moslimverhalen uit de krant te houden. Wel was op de redactie sprake van een gebrek aan belangstelling voor zelfstandig onderzoek naar de feiten.’ De Volkskrant had maar voor beperkte tijd een vaste verslaggever in Joegoslavië, en liet het werk verder over aan de jonge freelancers Frank Westerman en Bart Rijs. Door hen zou de berichtgeving in de Volkskrant op peil zijn gebleven. Westerman wist als een van de weinige journalisten tweemaal het afgegrendelde Srebrenica te bereiken. Rijs behoorde tot de eerste verslaggevers die na de val van Srebrenica op basis van verklaringen van vluchtelingen melding maakten over mogelijke massale executies van moslimmannen. Desondanks waren het de buitenlandse journalisten die de waarheid over de massamoorden en de rol van Dutchbat III bij de val van Srebrenica aan het licht brachten. In de periode na de val van Srebrenica kwam de Volkskrant met weinig onthullingen, maar leunde de krant zwaar op de voorlichting van Defensie. Het waren vooral NOVA en NRC Handelsblad die met opvallende onthullingen over Dutchbat kwamen.²⁶⁵

4.5.7 Parlementaire enquête

Voorafgaand aan de parlementaire enquête zijn de meningen over het nut hiervan verdeeld. Valt in het ene artikel te lezen dat het ‘verheugend is dat in de Tweede Kamer zich inmiddels een duidelijke meerderheid aftekent ten faveure van zo’n enquête’²⁶⁶, in een ander artikel schrijft Koele: ‘daarmee is de Kamer terug bij af, terug in de zomermaanden van 1995.’²⁶⁷ Ook Marcel van Dam spreekt over ‘zinloosheid’ van de enquête, nu de politieke verantwoordelijkheid al genomen is.²⁶⁸ Columniste Anet Bleich beseft dat een parlementaire enquête voor sommigen als mosterd na de maaltijd komt, maar is na de eerste dag van de openbare verhoren van mening dat de enquête wel degelijk zin heeft. Volgens haar werden de moeilijke dilemma’s voor de Dutchbatters nog nooit ‘zo helder en dramatisch zichtbaar.’²⁶⁹ Uit de verhoren van luitenant Rutten en luitenant van Duijn komen de moeilijke keuzes volgens Bleich messcherp naar voren. Rutten had sterk het

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ ‘Srebrenica’, *de Volkskrant*, 11 april 2002.

²⁶⁷ Koele, ‘Slepend naar een enquête’, *de Volkskrant*, 13 april 2002.

²⁶⁸ Marcel van Dam, ‘Overbodige enquête’, *de Volkskrant*, 18 april 2002

²⁶⁹ Anet Bleich, ‘Niets doen was geen optie’, *de Volkskrant*, 13 november 2002.

vermoeden dat de mannen die door de Bosnische Serviërs uit de menigte werden geplukt een verschrikkelijk lot wachtte. Hij wilde daarom dat Dutchbat niet zou meewerken aan het inladen van de bussen, waarbij de mannen van de vrouwen en kinderen gescheiden zouden worden. Een andere mogelijkheid om de mannen te redden had hij echter niet. Hij probeerde wel zoveel mogelijk op beeld vast te leggen voor de buitenwereld. Zijn opnamen zouden echter bij de ontwikkeling verloren gaan. Luitenant Van Duijn was van mening dat de vluchtelingen hoe dan ook in de bussen geladen zouden worden, en onder Dutchbat-begeleiding zou dit in ieder geval ‘zo humaan mogelijk’ gebeuren. Ook kon hij op deze manier zo af en toe proberen een jongetje of oude man te sparen. Volgens Bleich is partij kiezen tussen Rutten of Van Duijn onmogelijk: ‘Hen valt niets te verwijten.’ De vraag wie dan wel iets te verwijten valt kan Bleich niet beantwoorden. Ze concludeert: ‘Het internationale ingrijpen in Bosnië had anders en krachtiger gemoeten en dat is na Srebrenica ook eindelijk gebeurd. Maar niets doen was destijds terecht geen optie.’²⁷⁰ Hiermee gaat zij dus in tegen de conclusie van het NIOD, dat de politiek een verkeerd besluit heeft genomen door Dutchbat uit te zenden.

Ook aan andere verhoren, zoals met Van Baal, Couzy, Blom of Karremans, besteedt de Volkskrant aandacht. De uiteindelijke conclusies van de enquêtecommissie wijken slechts op enkele punten af van die van het NIOD. Het rapport van de commissie wordt evenwichtig en toegankelijk genoemd: ‘De verantwoordelijkheden van de betrokkenen in de diverse fasen van voorbereiding, uitzending, operatie en nasleep, worden helder uiteengezet. Hierin ligt de meerwaarde van het enquêterapport ten opzichte van het wijdlopijge en hier en daar speculatieve NIOD-rapport van dit voorjaar.’²⁷¹ De termen ‘onwil’ en ‘landmachttop’ worden door de commissie niet overgenomen, omdat deze te vaag werden bevonden. Waar het NIOD volgens Theo Koele en Annieke Kranenberg de val van Srebrenica nog ‘onvermijdelijk’ noemde, is de parlementaire enquêtecommissie minder ‘stellig’. Voorzitter Bert Bakker: ‘In de besluitvorming lag de fatale afloop niet besloten.’²⁷²

4.5.8 (On) veranderde visie door de jaren heen

In de jaren na de verschijning van het NIOD-rapport wordt er meerdere keren aandacht besteed aan de rechtszaak die door Bosnische slachtoffers tegen de Staat der Nederlanden is aangespannen. Advocate Liesbeth Zegveld verdedigt Dutchbattolk Hasan Nuhanovic en de familie van de vermiste elektricien Rizo Mustafic. Nuhanovic had bij de Dutchbatleiding gesmeekt om ook zijn broer een VN-pasje te geven, zodat hij niet door de Serviërs zou worden afgevoerd, maar zijn verzoek werd niet verhoord. Rizo Mustafic was elektricien voor Dutchbat, maar kreeg desondanks geen VN-pasje en werd van de enclave weggestuurd. Volgens landsadvocaat Bert Jan Houtzagers

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ ‘Helder rapport’, *de Volkskrant*, 28 januari 2003.

²⁷² Theo Koele en Annieke Kranenberg, “Landmacht hield informatie achter”, *de Volkskrant*, 28 januari 2003.

is Nederland echter niet verantwoordelijk. Als er een instantie blaam treft is dit volgens de advocaat de VN.²⁷³ Volgens advocate Zegveld trad Dutchbat in Srebrenica echter niet passief op, maar hebben ze de familie van haar cliënten aan de vijand overgedragen, die ze vervolgens heeft vermoord.²⁷⁴

Het lintje dat minister Kamp van Defensie eind 2006 aan de Dutchbatters wil uitreiken is opnieuw aanleiding tot een aantal artikelen waarin ook het NIOD-rapport wordt genoemd. Volgens Selma Leydesdorff, die werkt aan een boek over de verhalen van overlevenden over Srebrenica, ‘past Dutchbat geen lintje’. Volgens haar ‘beroept’ de regering zich ‘krampachtig op het NIOD-rapport en de parlementaire enquête. Daaruit zou blijken dat de militairen geen blaam treft.’ Het zou volgens haar beter zijn als de regering erkent te hebben gefaald. Ze vindt dat door de militairen een lintje te verstrekken opnieuw wordt bewezen ‘dat de rol van en het oordeel over Nederlandse militairen zwaarder wegen dan het mededogen met de slachtoffers.’ Ze roept de soldaten op het lintje niet in ontvangst te nemen.²⁷⁵ In een ander artikel haalt Noël van Bommel de conclusie van het NIOD en de enquêtecommissie aan: ‘Maar die massamoord kan deze soldaten niet worden verweten, concludeerden zowel het NIOD als een parlementaire enquêtecommissie. De schuld ligt volgens die onderzoekers op een veel hoger niveau.’ Volgens Van Bommel hopen veel militairen een pijnlijke periode af te sluiten ‘waarin zij als zondebok dienden, en in cafés werden nagewezen als lafaard van ‘Vluchtbat III’.²⁷⁶ Een derde artikel, in de Forum sectie van de krant, laat meer een middenweg zien. Volgens dit artikel zijn de frustraties van de Nederlandse militairen ‘invoelbaar’. De meesten zullen hun taak, zoals minister Kamp het bij de uitreiking van het lintje verwoordde, naar eer en geweten en zo goed mogelijk geprobeerd hebben uit te voeren. De vraag van de demonstrerende overlevenden en familieleden van slachtoffers, die zich afvroegen hoe het mogelijk was dat ‘militairen die werkeloos toekeken hoe achtduizend moslimmannen werden weggevoerd en vermoord’ nu een onderscheiding krijgen, noemt het artikel echter ook terecht. Hoewel de parlementaire enquête volgens dit artikel concludeerde dat ‘falen van hogerhand niet op de militairen mocht worden afgewenteld’, blijft het ‘de prangende vraag of de Nederlandse militairen desondanks niet op zijn minst hadden moeten proberen de bevolking te beschermen.’ Deze vraag blijft echter volgens het artikel ook na het NIOD-onderzoek en de parlementaire enquête moeilijk te beantwoorden.²⁷⁷ De artikelen lijken het er wel over eens dat het NIOD de militairen vrijpleit.

Pieter Giessen opent na de arrestatie van Mladic zijn artikel met: ‘Na zestien jaar zijn de beelden nog altijd pijnlijk om te zien. De brute Serviër Ratko Mladic vernedert de schutterende

²⁷³ Theo Koele, ‘Nabestaanden zijn nog nergens gehoord’, *de Volkskrant*, 31 oktober 2003. En ook: Charlotte Huisman, ‘Na moord op 7000 mensen worden alle wegen bewandeld’, *de Volkskrant*, 30 juni 2005. En ook: Leen Vervaeke, ‘Hartverscheurend, en niet te volgen’, *de Volkskrant*, 17 juni 2008.

²⁷⁴ ‘Rotzooi veroorzaken is één. Maar ruim het op’, *de Volkskrant*, 3 november 2010.

²⁷⁵ Selma Leydesdorff, ‘Dutchbatter past geen lintje’, *de Volkskrant*, 13 november 2006.

²⁷⁶ Noël van Bommel, [Geen titel], *de Volkskrant*, 4 december 2006.

²⁷⁷ [Geen titel], *de Volkskrant*, 6 december 2006.

Nederlander Thom Karremans.’ ‘De toast van Mladic en Karremans groeide tot een traumatisch symbool van Nederlandse lafheid’, aldus Giessen. Hij haalt de conclusie van het NIOD aan dat Dutchbat zich in een onmogelijk positie bevond, maar volgens hem zijn de twijfels altijd gebleven. Het blijft volgens hem een vreselijke wetenschap dat Nederland zich niet heeft verzet tegen de massamoord.²⁷⁸ Een interview met Blom doet een nieuwe discussie in de krant ontstaan. In het interview zegt Blom dat

onder Mladic en zijn mannen een sfeer van triomfalisme [ontstond] toen ze Srebrenica heel gemakkelijk konden innemen. Mladic wilde door naar de volgende enclave. Maar eerst wilde hij de mannen van Srebrenica krijgsgevangen nemen om te kijken of er Moslimstrijders tussen zaten. Toen ontdekten Mladic en zijn troepen dat de meeste mannen al waren gevlucht, door de bossen op weg naar Tuzla. Ze ontstaken in woede, gingen erachteraan, namen ze gevangen en hebben ze geëxecuteerd.²⁷⁹

Daarnaast benadrukt Blom opnieuw dat de massamoord zich niet onder de ogen van Dutchbat heeft afgespeeld. Volgens Blom leek dit in de media soms wel het geval, omdat de beelden van de Dutchbatters die hielpen bij het scheiden van mannen en vrouwen direct werden gekoppeld aan de massamoord. Van de massamoord bestaan echter geen beelden, omdat de moorden buiten de enclave plaatsvonden.²⁸⁰ Op het interview met Blom wordt gereageerd door Erna Rijsdijk die onderzoek doet naar Srebrenica. Volgens haar betoogt Blom, net als in het NIOD-rapport, dat Mladic geen massamoordplannen in Srebrenica had. Blom zou Mladic neerzetten als een onvoorspelbaar iemand. Volgens Rijsdijk trekt Blom het gedrag van Mladic echter uit zijn verband. In de context van eerdere uitspraken was het gedrag van Mladic namelijk helemaal niet zo onvoorspelbaar.²⁸¹ Blom reageert op Rijsdijk met de woorden: ‘Wie zegt dat de massamoord bij Srebrenica te voorzien was, miskent de dynamiek van de gebeurtenissen.’²⁸² De arrestatie van Mladic resulteert dus in nieuwe kritiek op Blom en op het NIOD-rapport, waarin hetzelfde wordt gezegd.

4.5.9 Conclusie

In de Volkskrant wordt het NIOD-rapport duidelijk gelezen als een scherpe veroordeling van het uitzendbesluit, en als een milde beoordeling van Dutchbat. De Volkskrant lijkt zich in deze (door hen zo opgevatte) conclusies van het NIOD te kunnen vinden. Het aftreden van het kabinet-Kok na de

²⁷⁸ Peter Giesen, ‘Door Mladic is Nederland veranderd; analyse Servische generaal legde de morele zelfgenoegzaamheid ongenadig bloot’, *de Volkskrant*, 27 mei 2001.

²⁷⁹ Peter Giesen, “‘Tv heeft ons beeld van Srebrenica bepaald’”; interview Hans Blom, oud-directeur van het NIOD’, *de Volkskrant*, 28 mei 2011.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Erna Rijsdijk, ‘Mladic was helemaal niet onvoorspelbaar’, *de Volkskrant*, 31 mei 2011.

²⁸² Hans Blom, ‘Mladic volgde geen script in Srebrenica’, *de Volkskrant*, 1 juni 2011.

harde conclusies van het NIOD-rapport wordt door de krant als een logische stap gezien. Ook heeft het NIOD volgens de krant laten zien dat Dutchbat de massamoord niet kon voorkomen, wat zorgde voor genoegdoening voor de militairen. Wel wordt er kritiek geuit op het rapport omdat het te veel als ‘onvermijdelijk’ zou voorstellen. Volgens de critici viel er, ook nadat het besluit tot uitzending was genomen, meer te kiezen dan het NIOD doet voorkomen. De Volkskrant besteedt ook aandacht aan zelfreflectie. In het artikel van ombudsmannen Klein en Klaassen komen de bevindingen van het NIOD over de verslaggeving betreffende de oorlog in Joegoslavië uitgebreid aan bod. Zij kunnen zich grotendeels in de kritiek vinden, maar zijn van mening dat deze wel enige nuancering behoeft. Hoewel in de commentaren de nadruk werd gelegd op de Serviërs als boosdoeners en de moslims als slachtoffers, liet de krant wel ruimte voor andere standpunten die bijvoorbeeld de nadelen van interventie lieten zien. Opvallend is dat ‘de mediagenieke zaken’ in de Volkskrant nagenoeg geen rol spelen.

Door de jaren heen wordt er in de krant aandacht besteed aan de rechtszaak die door advocate Zegveld tegen de Staat is aangespannen. De Volkskrant belicht hiermee ook de kant van de slachtoffers. Dit blijkt ook uit de opiniestukken die in de krant verschijnen wanneer de Dutchbatters een lintje krijgen.

De arrestatie van Mladic leidt in de krant tot een discussie over de uitspraak van Blom dat de massamoord op de enclave niet viel te voorspellen; een opvatting die in het NIOD-rapport uiteengezet werd en door Blom in een interview werd herhaald. De discussie vormt een nieuw element in de Volkskrant-berichtgeving over het NIOD-rapport. Deze inhoudelijke kritiek kwam niet eerder naar voren.

4.6 Conclusie: NRC Handelsblad, De Telegraaf en de Volkskrant vergeleken

In de totale onderzoeksperiode heeft De Telegraaf 67 artikelen gepubliceerd, de Volkskrant 229 en NRC Handelsblad 253. Qua aantallen artikelen ontlopen de kwaliteitskranten NRC Handelsblad en de Volkskrant elkaar dus niet veel, terwijl De Telegraaf, een populaire krant, veel minder aandacht aan het onderwerp besteedt. Dit blijkt ook uit grafiek 2, waarin het aantal artikelen per krant per jaar t.o.v. het totale aantal artikelen te zien is. Zowel NRC Handelsblad, De Telegraaf als de Volkskrant besteden kort na de verschijning van het NIOD-rapport ruim aandacht aan het rapport. Het rapport, dat op 10 april 2002 wordt gepubliceerd, leidt in die maand tot 30 artikelen in De Telegraaf, 106 in de Volkskrant en 122 in NRC Handelsblad. De verdeling van de artikelen over de maand april is te zien in grafiek 4. In deze conclusie zullen echter vooral de inhoudelijke verschillen tussen de kranten aan bod komen.

Volgens Blom werd het NIOD-rapport vaak gelezen als een milde beoordeling of rehabilitatie van Dutchbat en als een scherpe veroordeling van het uitzendbesluit. In De Telegraaf wordt Dutchbat duidelijk vrijgepleit en volgens deze krant blijkt ook uit het NIOD-rapport dat Dutchbat geen blaam treft. De Telegraaf besteedt in vergelijking tot de beide andere kranten veel aandacht aan de

Dutchbatters en de moeilijke situatie waarin zij zowel in de enclave als na terugkomst in Nederland verkeerden. De media zouden veel kritiek op de Dutchbatters hebben geuit, het NIOD zou dit nu rechtzetten. Over het uitzendbesluit oordeelt De Telegraaf wisselend. In sommige artikelen worden de politici, als ideologen van de onderneming, verantwoordelijk gehouden voor de ‘mission impossible’. In andere artikelen wordt de internationale gemeenschap of de VN als boosdoener aangewezen. Volgens de Volkskrant oordeelt het NIOD hard over het uitzendbesluit van het kabinet-Lubbers in 1993, maar wordt over Dutchbat en diens leidinggevendenden mild geoordeeld. De Volkskrant levert hierop nagenoeg geen commentaar en lijkt zich dus te kunnen vinden in de (door hen geconstateerde) zienswijze van het NIOD. Journalisten in NRC Handelsblad zijn kritischer over Dutchbat en vooral over Karremans. Ook leest NRC Handelsblad in het NIOD-rapport in sommige passages kritiek op Dutchbat en de bataljonsleiding. Deze kritiek zou echter volgens deze krant niet uit de conclusie van het rapport naar voren komen. Het NIOD zou in de conclusie te mild oordelen over het (niet) optreden van de militairen. Het NIOD-rapport wordt dus niet altijd gelezen als een scherpe veroordeling van het uitzendbesluit en een milde beoordeling van Dutchbat. In de Telegraaf wordt soms ook de regering vrijgepleit en wordt gesteld dat de VN Nederland en Dutchbat in de steek zou hebben gelaten. Journalisten Marlet en Michielsen en militair-historicus Klep, die in NRC Handelsblad aan het woord komen, lezen bovendien wel degelijk kritiek op Dutchbat en vooral de bataljonsleiding in het NIOD-rapport, al wordt ook volgens hen in de conclusie van het rapport mild geoordeeld over de Dutchbatters.

Een andere vraag die ik met behulp van dit hoofdstuk heb willen beantwoorden, is of de ‘mediagenieke zaken’ die vóór de presentatie van het rapport het gezicht van de nasleep hadden bepaald, weer terugkeerden. Klep verstond hieronder het gewiste fotorolletje, de rol van Van Kemenade en de vermeende doofpotpraktijken. Maar ook ‘het hossen in Zagreb’, de uitspraak van Karremans dat er ‘no good guys, no bad guys’ waren, en de borrel die hij dronk met Mladic, waren onderwerpen die na de val van Srebrenica breed in het nieuws zijn uitgemeten. Ook deze zaken vallen daarom in mijn ogen onder de noemer ‘mediageniek’. Inderdaad besteden alle drie de kranten aandacht aan de doofpotaffaire en het rapport van Van Kemenade, al doet De Telegraaf dit niet erg uitgebreid. Ook de rol van politici, zoals Kok en De Grave, en die van landmachtbevelhebber Van Baal wordt besproken. De kranten lezen echter geen directe veroordeling van Van Baal in het NIOD-rapport. Alleen NRC Handelsblad gaat in op het fotorolletje, het ‘hossen in Zagreb’, de uitspraken van Karremans en bijvoorbeeld het pantserwagenincident. Hierbij wordt steeds de conclusie van het NIOD genoemd. Het is niet verbazingwekkend dat NRC Handelsblad aandacht aan deze kwesties besteedt. Het ging immers om gebeurtenissen waarover vragen leefden bij het publiek; vragen waarop de krant dankzij het NIOD-rapport een goed onderbouwd antwoord kon geven. Dat de Telegraaf niet uitgebreid op deze onderwerpen ingaat, zou kunnen komen omdat deze krant Dutchbat niet af wilde vallen. Dat maakt het logisch dat de Telegraaf onderwerpen als het pantserwagenincident en de borrel van Karremans met Mladic (die als vernedering werd gezien) niet aanhaalt. Iets dergelijks zou ook kunnen

gelden voor de Volkskrant. Al in 1998 schreef Volkskrant-journalist Bart Rijs in een analyse van de Nederlandse journalistieke berichtgeving, inclusief zijn eigen artikelen: ‘Na de regering jarenlang te hebben aangespoord in Bosnië te interveniëren, ontladen de media nu hun gram op Dutchbat.’²⁸³ Wellicht wil de krant Dutchbat niet opnieuw afvallen. Ook waren het destijds vooral NRC Handelsblad en NOVA die met onthullingen rondom Dutchbat kwamen.²⁸⁴ Dit verklaart dat NRC Handelsblad na publicatie van het NIOD-rapport opnieuw uitgebreider ingaat op de mediagenieke zaken dan de Volkskrant (het zou dan immers ‘eigen’ onthullingen betreffen waar nu een antwoord op komt). Ook het NIOD zelf geeft aan dat het veel aandacht heeft besteed aan deze zaken, om antwoord te kunnen geven op de vragen die in de samenleving leefden. Naar mijn mening lijken de kranten er dus niet slechts op uit om ‘journalistiek te scoren’, zoals Klep het uitdrukt.

Vanuit het NIOD is er kritiek geleverd op de berichtgeving in de kranten. In de deelstudie van Wieten werd geconcludeerd dat de berichtgeving zich kenmerkte door ‘te veel moraal, te weinig feiten, te veel standpunten, te weinig analyse en te veel emotie’.²⁸⁵ De Telegraaf besteedt geen aandacht aan de kritiek die door het NIOD werd geleverd, maar NRC Handelsblad en vooral de Volkskrant doen wel aan zelfreflectie. NRC Handelsblad-journalist Van den Boogaard kan zich grotendeels vinden in de kritiek van het NIOD en J. van der Vaart, die deel uitmaakte van de hoofdredactie van NRC Handelsblad, noemt de studie ‘verplichte kost voor elke journalist’. Ook ombudsmannen Klaassen en Klein van de Volkskrant nemen de eigen verslaggeving onder de loep en wijden hier een korte publicatie aan.²⁸⁶ Hoewel ook zij zich kunnen vinden in het commentaar van het NIOD, brengen ze enige nuancering aan. Ze betogen dat, hoewel de commentaren in de Volkskrant duidelijk het standpunt innamen dat de Serviërs de boosdoeners waren, andere standpunten niet werden genegeerd. Anet Bleich, toenmalig Volkskrant-commentator en buitenlandredacteur, reageert op Wietens kritiek dat in de media te veel voor interventie werd gepleit zonder de nadelen hiervan voldoende te bespreken. Zij meent dat dit Wieten voorbijgaat aan het feit dat in Srebrenica genocide werd gepleegd. Er was volgens haar dus wel degelijk reden om in te grijpen.²⁸⁷ Ze verdedigt dus de visie van de Volkskrant die destijds in de commentaren pleitte voor actief ingrijpen, ondanks de kritiek die het NIOD daar op levert.

De Volkskrant en NRC Handelsblad reageren niet alleen op de kritiek vanuit het NIOD op de eigen berichtgeving, maar maken ook zelf aanmerkingen op het NIOD-rapport. De kritiek die in NRC

²⁸³ Bart Rijs, ‘Journalist leek meer op Dutchbatter dan hij wil toegeven’, *de Volkskrant*, 22 augustus 1998 geciteerd in Wieten, 100.

²⁸⁴ ‘Nova besloot kort na ‘Zagreb’ dat Srebrenica een speerpunt moest worden. Hoofdredacteur Ad van Liempt over die beslissing: ‘Srebrenica is een open zenuw in de Nederlandse samenleving. Ook al zijn kijkers moe over de berichtgeving, wij vinden het zó belangrijk dat we het moesten uitzenden. Niet overal kreeg Srebrenica die status. Bij *NRC-Handelsblad* kreeg Frank Westerman de ruimte om onderzoek te doen, maar bijvoorbeeld bij de *Volkskrant* kreeg het thema een lagere prioriteit.’ in Wieten, *Srebrenica en de journalistiek*, 97.

²⁸⁵ Wieten, *Srebrenica en de journalistiek*, 100.

²⁸⁶ Jos Klaassen en Theo Klein, *Srebrenica in de Volkskrant: 1991-1995*, een uitgave van 59 pagina’s waarvan de auteurs een samenvatting geven in de krant. De publicatie werd beschikbaar gesteld aan alle Volkskrantmedewerkers.

²⁸⁷ Effting, ‘Moralistische media’, *de Volkskrant*, 20 april 2002.

Handelsblad te lezen valt richt zich vooral op de milde beoordeling van de Dutchbatters en Karremans in de conclusie van het rapport. In de Volkskrant is te lezen dat het NIOD te veel als onvermijdelijk doet voorkomen. De Telegraaf heeft geen kritiek op het NIOD-rapport, maar haalt het rapport slechts aan om de eigen visie te ondersteunen.

De parlementaire enquête wordt in alle drie de kranten besproken en leidt tot meerdere artikelen waarin ook het NIOD wordt genoemd. In november 2002, als de parlementaire enquête wordt gestart, is een piek in de berichtgeving te zien (zie grafiek 3, artikelen per maand april t/m december 2002). Ook in januari 2003, wanneer het rapport van de parlementaire enquête wordt gepubliceerd, is er opnieuw aandacht voor het NIOD-rapport, wat resulteert in acht artikelen in zowel NRC Handelsblad als de Volkskrant en drie artikelen in De Telegraaf. De conclusie van alle kranten is dat de parlementaire enquête weinig verschillen toont ten opzichte van het NIOD-rapport. Inhoudelijk wordt er niet meer uitgebreid op het NIOD ingegaan.

In grafieken 5 t/m7 is te zien dat de aandacht voor het NIOD-rapport na 2002, waarin De Telegraaf, NRC Handelsblad en de Volkskrant respectievelijk 72, 68 en 70 procent van hun ‘totale aandacht’ aan het NIOD-rapport hebben besteed, snel afneemt. Een kleine toename is waar te nemen in 2005, vooral bij NRC Handelsblad. Dit concentreert zich rond de maanden juni, waarin Van den Boogaard zijn boek *Zilverstad* publiceert, en juli, waarin het precies tien jaar geleden is dat de enclave viel. Ook publiceert NRC Handelsblad rond de arrestatie van Mladic in mei 2011 iets meer artikelen waarin de termen ‘NIOD’ en ‘Srebrenica’ vallen dan in voorgaande jaren. Zo werden er in 2010 vijf artikelen gepubliceerd en in de maand van Mladic’ arrestatie tien. Bij de Volkskrant en de Telegraaf is dit ‘Mladic-effect’ minder duidelijk. De berichtgeving over het NIOD-rapport na de arrestatie van Mladic wijkt af van eerdere berichtgeving. Zo oordeelt een artikel in De Telegraaf zeer hard over het uitzendbesluit. Werd in eerdere artikelen benadrukt dat de Bosnische Serviërs de moordenaars waren, in dit artikel wordt gezegd dat Nederlandse gezagsdragers medeverantwoordelijk zijn voor de moorden die in juli 1995 in Srebrenica hebben plaatsgevonden. Ook laat de Telegraaf zich, anders dan in eerdere berichtgeving, kritisch uit over het ‘bierfeest in Zagreb’ en durft de krant de stelling aan dat het verdwenen fotorolletje met beelden uit Srebrenica met opzet is zoekgemaakt.

Ook NRC Handelsblad lijkt meer gericht op ‘journalistiek scoren’ dan eerst. Het is duidelijk dat arrestatie van Mladic de associatie oproept van de borrel die de oorlogsmisdadiger dronk met Karremans. In diverse artikelen wordt aandacht aan dit incident besteed. Ook de Volkskrant haalt de toast aan, die volgens Giessen uitgroeide tot een traumatisch symbool van Nederlandse lafheid.²⁸⁸ Waar het ‘journalistiek scoren’ net na publicatie van het NIOD-rapport geen grote rol speelde, lijkt het bijna 10 jaar later, aangewakkerd door de arrestatie van Mladic en de beelden van de borrel met Karremans die dit oproept, toch de overhand te krijgen.

²⁸⁸ Giesen, ‘Door Mladic is Nederland veranderd’, *de Volkskrant*, 27 mei 2011.

Hoofdstuk 5 De politieke reactie op het NIOD-rapport

5.1 Inleiding

In augustus 1996 werd het NIOD (toen nog RIOD geheten) door het eerste kabinet-Kok benaderd met de vraag of het instituut een onderzoek wilde instellen naar de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van de enclave Srebrenica. Volgens Blom was het ‘van meet af aan (...) duidelijk dat het hier ging om een onderzoek met een zeer sterke politieke lading dat zich, op het snijvlak van politiek en wetenschap, onder blijvende media-attention zou voltrekken.’²⁸⁹ Omdat het bestuur van het NIOD de overtuiging had dat er in de samenleving behoefte bestond aan een onafhankelijk onderzoek – er zou sprake zijn van ‘een wil om te weten’ – reageerde het NIOD positief op het verzoek vanuit de politiek. Aan de voorwaarden met betrekking tot onafhankelijkheid, de toegang tot bronnen en financiering werd volgens het NIOD voldaan. Er werd benadrukt dat zorgvuldig en degelijk onderzoek tijd vergt en dat de vele dimensies van het onderzoek op dat moment nog niet waren te overzien, wat het onmogelijk maakte te zeggen hoe lang het precies zou duren. Er werd dan ook geen einddatum vastgesteld. Toch nam volgens Blom naarmate de tijd verstreek het ongeduld toe.²⁹⁰ De vondst van nieuwe bronnen, maar ook tegenslagen in bijvoorbeeld de kwaliteit van de geproduceerde teksten maakten dat de geschatte publicatiedatum meermaals werd bijgesteld, wat leidde tot ergernis bij de politiek en media. Zo opende een Volkskrant-artikel, nadat bekend was geworden dat het NIOD de geplande datum van 29 november 2001 niet zou halen, als volgt: ‘Premier Kok is ‘zeer onaangenaam verrast’ door het zoveelste uitstel in het onderzoek naar het Srebrenica-drama.’²⁹¹ De daaropvolgende haalbaar geachte datum lag in april 2002, vlak voordat er nieuwe verkiezingen zouden plaatsvinden. Blom was hier niet erg gelukkig mee en gaf aan dat hij hoopte dat de inhoud van het rapport niet verloren zou gaan in de verkiezingsstrijd, of daarvan juist inzet zou worden.²⁹² Een datum ná de verkiezingen was echter geen alternatief. Het uitstellen van de publicatie zou het kabinet de verdenking kunnen hebben opgeleverd dat Kok de zaak manipuleerde en de publicatie over de verkiezingen heen wilde tillen. Er werd daarom besloten te streven naar de vroegst mogelijke datum. Achteraf verklaarde Blom dat de situatie dwong ‘tot het negeren van deze tactisch-publicitaire overwegingen. Wat praktisch haalbaar leek, moest worden nagestreefd.’²⁹³

Op 16 april 2002, zes dagen na verschijning van het rapport, bood minister-president Kok zijn ontslag aan de koningin aan. Onder toeziend oog van vele camera’s legde hij vervolgens een verklaring af in de Tweede Kamer. Dit was de eerste keer dat een kabinet aftrad zonder dat daaraan een meningsverschil binnen het kabinet of met de Kamer voorafging. In de media werd wel

²⁸⁹ Blom, ‘Politiek versus historie’.

²⁹⁰ Ibid.

²⁹¹ <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/591750/2001/09/11/Uitstel-studie-Srebrenica-schokt-Kok.dhtml> (geraadpleegd 31-07-2012)

²⁹² Ibid.

²⁹³ Blom, ‘Politiek versus historie’.

geschreven dat het aftreden van Kok was veroorzaakt door het NIOD-rapport. Door Blom werd echter benadrukt dat het NIOD-rapport slechts mocht worden gezien als een aanleiding voor, maar niet als de oorzaak van het opstappen van het kabinet. De oorzaken die aan het aftreden ten grondslag lagen, moeten volgens hem gevonden worden in de dramatische gebeurtenissen in juli 1995 en de nasleep in Nederland, die in het NIOD-rapport zijn beschreven. Ook gaf Blom aan het te betreuren dat het kabinet zo snel de beslissing had genomen om af te treden, omdat hij het onmogelijk achtte dat het rapport in de tussentijd nauwkeurig was bestudeerd. Hij had liever niet gezien dat er zo'n direct verband werd gelegd tussen historisch onderzoek en een politieke beslissing.²⁹⁴ Hoe de Kamer reageerde op de beslissing van Kok om af te treden, zal in onderstaande analyse worden meegenomen.

Het laatste debat voor het (verkiezings-)reces, op 25 april 2002, werd gewijd aan de bespreking van het NIOD-rapport op hoofdlijnen. Bijna direct na Koks aftreden klonk in de Kamer de roep om een parlementaire enquête, om de waarheidsvinding te bevorderen. De Kamer achtte het niet mogelijk om uitsluitend op basis van de gegevens in het NIOD-rapport tot een politieke afronding te komen. Het instellen van een parlementaire enquête kan als reactie op het NIOD-rapport worden beschouwd. De bevindingen van de parlementaire enquête zelf en de reactie vanuit de Kamer en het kabinet op het rapport *Missie zonder vrede* van de enquêtecommissie, zullen in dit hoofdstuk niet worden besproken. In de eerste plaats omdat ik me in dit hoofdstuk als doel gesteld heb de (primaire) politieke reacties op het NIOD-rapport in kaart te brengen. De reacties vanuit de politiek op de parlementaire enquête zie ik niet als een primaire reactie op NIOD-rapport. Daarbij ga ik er vanuit dat tijdens het debat op 25 april, dat gericht is op de bespreking van het NIOD-rapport, de belangrijkste conclusies van zowel de fracties als het kabinet over het NIOD-rapport aan bod zullen komen en dat deze niet pas verwoord zullen worden wanneer over het rapport van de parlementaire enquêtecommissie gediscussieerd wordt. In de tweede plaats spelen praktische overwegingen mee: het inhoudelijk bespreken van de parlementaire enquête en de politieke reacties hierop zou eigenlijk een heel nieuw onderwerp aansnijden, wat weliswaar interessant is, maar te uitgebreid voor deze masterscriptie. Wel zal uitgebreid worden besproken hoe de Kamer tot het instellen van een parlementaire enquête kwam.

Ook Klep besteedt aandacht aan de wijze waarop de regering en meerderheidspartijen omgingen met de eindrapporten, waaronder hij zowel het NIOD-rapport als het rapport van de parlementaire enquêtecommissie verstaat. Volgens hem hanteerden regering en meerderheidspartijen een drietal aanvallende tactieken om de rapporten, voor zover nog nodig, 'onschadelijk' te maken. De eerste tactiek was het in twijfel trekken van de rapporten. Dit werd gecombineerd met een positieve inschatting: de rapporten waren wel degelijk van belang geweest. Ten derde claimde de regering de rapporten als het ware al te hebben ingehaald. De lessen waren al geleerd waarmee de rapporten in

²⁹⁴ Interview met Hans Blom door het Veteraneninstituut.

feite overbodig waren geworden.²⁹⁵ Of ik deze tactieken kan terugvinden tijdens het lezen van de Kamerstukken zal in dit hoofdstuk aan bod komen.

5.2 Dataverzameling en analysemethode

5.2.1 Periode

De onderzoeksperiode begint op 1 april 2002, een aantal dagen vóór de verschijning van het NIOD-rapport, en eindigt op 27 januari 2003, de dag waarop het rapport van de parlementaire enquêtecommissie wordt gepubliceerd. Vanaf dat moment wordt er in de Kamer niet meer uitsluitend over conclusies van het NIOD-rapport, maar (ook) over die van de parlementaire enquête gedebatteerd. Evenals bij de krantenanalyse in het voorgaande hoofdstuk wordt niet de dag van verschijning van het NIOD-rapport (10 april 2002) als begindatum gehanteerd, maar een iets eerdere datum. Hier is voor gekozen om ook eventuele vooruitblikken van politici op de verschijning van het rapport te kunnen meenemen in de analyse.

Bij lezing van de relevante stukken heb ik dergelijke vooruitblikken echter niet aangetroffen. Het blijkt dat politici zich, voorafgaand aan de verschijning van het rapport, nauwelijks uitlieten over het onderwerp ‘Srebrenica’. Het kabinet had het NIOD gevraagd een onderzoek in te stellen naar de gebeurtenissen en vragen omtrent Srebrenica, met de bedoeling hier vervolgens zorgvuldig en onderbouwd op te reageren. Vrijwel alle politici wachtten daarom bewust op de onderzoeksresultaten en het oordeel van het onafhankelijke NIOD alvorens politieke uitspraken te doen. Alleen minister Pronk doorbrak dit zwijgen, door op 28 maart 2002 in een NOVA-interview met Twan Huys de volgende uitspraak te doen: ‘Ik heb gefaald. De politiek heeft gefaald. Van dat falen zijn anderen slachtoffer geworden’.²⁹⁶ Pronk betrok het NIOD-rapport niet bij zijn uitspraak; hij sprak niet de hoop of verwachting uit dat het NIOD tot dezelfde conclusie zou komen als hijzelf. Een vooruitblik op het NIOD-rapport kan men de uitlating van Pronk dan ook niet noemen. Tijdens het mondelinge vragenuur van de Tweede Kamer op 3 april 2002 vroegen verschillende Kamerleden premier Kok om een reactie op Pronks optreden bij NOVA. Kok antwoordde echter dat hij pas een reactie zou geven wanneer het NIOD-rapport zou zijn verschenen.²⁹⁷ Speculaties over de verwachte inhoud van het NIOD-rapport bleven tijdens het vragenuur achterwege. Van werkelijke politieke reacties op het NIOD-rapport is pas sprake vanaf het moment van publicatie.

5.2.2 Aanpak en deelvragen

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe er door de politiek gereageerd is op het NIOD-rapport en welke consequenties hieraan zijn verbonden. Onder de politiek wordt zowel het kabinet als de Kamer verstaan. Om deze vraag te beantwoorden heb ik alle relevante Kamerstukken en andere publicaties

²⁹⁵ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 161,162.

²⁹⁶ NOVA, 28 maart 2002.

²⁹⁷ Vragen aan de minister-president over uitlating van de minister van VROM, Handelingen (H) Tweede Kamer (TK) 2001-2002, 3 april 2002, 63-4245- 4247.

van de Eerste en Tweede Kamer gelezen. Deze zijn terug te vinden via de website <https://zoek.officiëlebekendmakingen.nl>. Er is gezocht op ‘alle publicaties’, te weten: Agenda’s, Handelingen, Kamerstukken, Kamervragen met antwoord (Aanhangsels), Kamervragen zonder antwoord, Niet-dossierstukken en Bijlagen. In het vervolg gebruik ik de term ‘Kamerstukken’ als algemene term voor alles wat er in de Kamer is besproken. Om te onderzoeken hoe er in de politiek op het NIOD-rapport is gereageerd, heb ik gezocht naar alle Kamerstukken uit de zojuist toegelichte periode, 01-04-2002 tot 27-01-2003, die zowel de term ‘NIOD’ als de term ‘Srebrenica’ bevatten. Dit leverde 43 treffers op. Bij het bestuderen van deze stukken is steeds gelet op wat het kabinet en de verschillende fracties in de Kamer over het NIOD-rapport zeggen.

Direct na het aftreden van Kok werd door het lid Melkert een motie ingediend, die door alle fracties werd ondertekend. Deze motie had betrekking op het instellen van een tijdelijke commissie, die zou moeten rapporteren over onderwerpen voor een mogelijk parlementair onderzoek van korte duur. Over het rapport en bevindingen van de ‘Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport’ werd op 25 april, de laatste dag voor het verkiezingsreces, in de Kamer gedebatteerd. Hierna werd in de Kamer ‘het debat op hoofdlijnen over het NIOD-rapport’ gehouden. Tijdens dit debat konden de fracties reageren op het NIOD-rapport en vragen stellen aan het kabinet. Het kabinet was gevraagd ten behoeve van dit debat zijn standpunt over het NIOD-rapport, dat tot dan toe bestond uit het onderschrijven van de conclusies van het rapport op hoofdlijnen, verder uit te breiden. In dit hoofdstuk zal uitgebreid op dit debat worden ingegaan.

Het volgende belangrijke moment is de instelling van de parlementaire enquêtecommissie. Waarom wilde de Kamer nog een parlementaire enquête? Welke vragen konden met behulp van het NIOD-rapport niet beantwoord worden?

Bij het lezen van de stukken en de reacties op het rapport wordt erop gelet of de door Klep geconstateerde tactieken een rol spelen. Reageert men zowel kritisch als met waardering op het rapport? Wordt er vaak benadrukt dat de lessen eigenlijk al geleerd zijn, waarmee het rapport dus feitelijk overbodig is geworden?

Wanneer een Kamerlid wordt geciteerd, zal hierbij de eerste keer tussen haakjes de politieke partij worden vermeld. Vervolgens zal worden volstaan met de naam van het betreffende Kamerlid. De lezer mag er dan echter wel vanuit gaan dat het Kamerlid namens de eigen partij spreekt. Wanneer een standpunt van een Kamerlid afwijkt van het standpunt van de fractie als geheel, zal dit expliciet worden vermeld.

5.3 Het aftreden van Kok en de reactie van de Kamer hierop

Op dinsdag 16 april 2002, zes dagen na de publicatie van het rapport, verklaart minister-president Kok de Kamer het volgende:

Zojuist heb ik aan Hare Majesteit de Koningin het ontslag aangeboden van het voltallige kabinet. (...) Aanleiding voor de ontslagaanvraag is het rapport van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie over Srebrenica, dat op verzoek van de regering is vervaardigd. (...) Het kabinet onderschrijft de hoofdlijnen van het NIOD-rapport. (...) Ik ben tot de slotsom gekomen dat de ernst van de bevindingen van het NIOD, bevindingen die betrekking hebben op een periode waarin opeenvolgende kabinetten van uiteenlopende samenstelling verantwoordelijkheid hebben gedragen, niet zonder politieke consequenties mag blijven. Derhalve heb ik na zorgvuldige afwegingen besloten, mijn ontslag aan te bieden.²⁹⁸

Kok voegt hier echter aan toe dat Nederland nadrukkelijk niet de schuld voor de moord op de Bosnische moslims op zich neemt en benadrukt: ‘Het NIOD-rapport is volstrekt duidelijk over de vraag wie verantwoordelijk moet worden gesteld voor de val van Srebrenica en de daaropvolgende massamoord; de schuld daarvoor ligt bij de Bosnische Serviërs, in het bijzonder bij generaal Mladic.’ Verder benadrukt Kok dat de Dutchbat-militairen onder bijzonder moeilijke omstandigheden met grote inzet hun werk hebben gedaan. Het besluit om af te treden vloeit niet voort uit ‘één specifieke gebeurtenis of één specifiek moment’, maar uit ‘de opeenstapeling van tekortkomingen gedurende verschillende kabinetsperiodes.’²⁹⁹ In het beleid dat gedurende een reeks van jaren gevoerd werd, onderscheidt Kok vier fasen. De eerste fase heeft betrekking op de periode voorafgaand aan het besluit tot uitzenden, dat werd genomen in 1993. Terugkijkend kan volgens Kok veel van het latere onvermogen worden herleid tot onvolkomenheden in de beginfase, iets wat hij ook in het NIOD-rapport leest. De tweede fase omvat de jaren 1994-1995 en kenmerkt zich door het onvermogen van de internationale gemeenschap om verbetering in de situatie te bewerkstelligen. De derde fase betreft de dramatische julidagen, de val van de enclave en de daarop volgende massamoord. De internationale gemeenschap, waarin Nederland een bijzondere rol speelde, was niet bij machte de val van de enclave en de genocide door de Bosnische Serviërs die daarop volgde te voorkomen. De laatste fase betreft hoofdzakelijk de tekortschietende informatievoorziening bij het ministerie van Defensie.³⁰⁰ Kok eindigt zijn verklaring als volgt:

Mevrouw de voorzitter. Ons land heeft het niet gemakkelijk gehad in het omgaan met de val van Srebrenica. De grondige reconstructie in het NIOD-rapport kan behulpzaam zijn in het verdere proces van verwerking. Dat geldt voor alle betrokkenen, in de allereerste plaats voor nabestaanden en slachtoffers, de internationale samenleving en de militairen van Dutchbat en hun omgeving, en ook voor regering, parlement en

²⁹⁸ Verklaring premier Kok bij aftreden, HTK 2001-2002, 16 april 2002, 68-4539.

²⁹⁹ Ibid., 68-4540.

³⁰⁰ Ibid.

samenleving. Er zijn lessen geleerd over het omgaan met internationale vredesoperaties. Deze lessen worden sindsdien toegepast. Nederland wil actief blijven bijdragen aan handhaving en, waar nodig, herstel van de internationale rechtsorde, óók door vredesmissies.³⁰¹

Dit laatste citaat van Kok kan als een voorbeeld worden gezien van de tactieken die de regering volgens Klep toepast. Het NIOD-rapport wordt geprezen, het is een grondige reconstructie die bij de verdere verwerking behulpzaam kan zijn. De lessen zijn echter al geleerd en worden inmiddels toegepast. Kok levert verder geen specifiek commentaar op het NIOD-rapport, maar volstaat door te zeggen dat het kabinet zich op hoofdlijnen kan vinden in de conclusies van het NIOD-rapport. Onder de conclusies van het NIOD-rapport verstaat Kok de conclusies van de Epiloog.

Een dag later, op 17 april, wordt in de Kamer ingegaan op de verklaring en het aftreden van Kok. De fracties reageren lovend op zijn besluit. Melkert (PvdA) spreekt namens de PvdA-fractie over ‘diep respect’ voor ‘deze persoonlijke stellingname en voor de wijze waarop het kabinet als geheel hem daarin is gevolgd.’ Dijkstal (VVD) vindt dat de regering een juist besluit heeft genomen en noemt de verklaring van de minister-president ‘indrukwekkend’, evenals Rosenmöller (GroenLinks). Ook Balkenende (CDA) heeft respect voor het besluit van het kabinet, en De Graaf (D66) spreekt van een ‘zuiver, integer en bewogen besluit’. Marijnissen (SP) noemt de stap van de minister-president en het hele kabinet ‘moedig’. Volgens Van Dijke (Christen-Unie) heeft de premier ‘een daad van groot staatsmanschap’ gesteld, en Van der Vlies (SGP) zegt de verklaring van de minister-president ‘met waardering’ te hebben aangehoord.³⁰² Verscheidene politici delen Koks mening dat het NIOD-rapport duidelijk maakt dat de schuld niet bij de Dutchbatters ligt. Volgens Van Dijke is het rapport terecht opgevat als een rehabilitatie van Dutchbat en Van der Vlies zegt: ‘gelukkig is Dutchbat gerehabiliteerd.’ Ook Dijkstal meent dat Dutchbat is gerehabiliteerd met het NIOD-rapport en is daar blij om. Verder wordt er inhoudelijk weinig op het NIOD-rapport ingegaan. Wel wordt er gediscussieerd over de vraag of er überhaupt wel een debat kan plaatsvinden, nu de regering demissionair is. De conclusie is dat dit een debat niet in de weg hoeft te staan. De Kamer vraagt daarom aan het kabinet of er een schriftelijk kabinetsstandpunt kan komen om het debat op hoofdlijnen over het NIOD-rapport te kunnen voeren, dat gepland staat op 25 april.

Na het debat over de verklaring van Kok wordt de motie van het lid Melkert ingediend, ondertekend door de fractievoorzitters van alle partijen, te weten Melkert, Dijkstal, Balkenende, De Graaf, Rosenmöller, Van Dijke, Marijnissen en Van der Vlies. De ondertekenaars zijn van mening dat de waarheidsvinding wordt versterkt door een aantal verantwoordelijken als getuige te horen en dat er een tijdelijke commissie ingesteld dient te worden die kan rapporteren over onderwerpen voor een

³⁰¹ Ibid., 68-4541.

³⁰² Debat over de verklaring van de minister-president, HTK 2001-2002, 17 april 2002, 69-4545, 4551, 4553-4555, 4557, 4559, 4560, 4562.

mogelijk parlementair onderzoek van korte duur.³⁰³ Ook ontvangt de Kamer op dezelfde dag een brief van minister van Defensie De Grave, waarin hij schrijft dat de Bevelhebber der landstrijdkrachten, Van Baal, zijn functie ter beschikking heeft gesteld:

Generaal Van Baal is tot de slotsom gekomen dat hij in het licht van de publieke discussie naar aanleiding van het Niod-rapport en de vragen die daarbij zijn gerezen over het functioneren van de toenmalige landmachttop, waartoe hij als plaatsvervangend bevelhebber behoorde, niet langer goed kan functioneren in het belang van de Koninklijke landmacht. In de afweging van generaal Van Baal heeft de vraag inzake zijn integriteit tijdens de val van de enclave Srebrenica en de nasleep ervan geen rol gespeeld. Hij is van opvatting dat de term «onwil» zoals gebruikt in het Niod-rapport niet op hem van toepassing is.³⁰⁴

Door de hoofdlijnen van het rapport te onderschrijven, concludeert het kabinet, aldus De Grave, zich te kunnen vinden in de conclusie van het NIOD dat er in de periode 1995-1996 sprake is geweest van onwil bij de landmachttop in de informatievoorziening naar de toenmalige minister. Omdat uit de tekst van het NIOD niet blijkt welke personen aan deze onwil schuldig waren, deelt De Grave aan de Kamer mee nog een onderzoek in te stellen om aan te kunnen geven op welke personen dit van toepassing is. De uitspraak van Van Baal dat de term 'onwil' niet op hem van toepassing zou zijn, kan gezien worden als het onschadelijk willen maken van het rapport volgens de door Klep gesignaleerde tactiek: het bekritisieren van het rapport.

Op 22 april reageren minister-president Kok, minister De Grave en minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen op het verzoek van de Kamer om een schriftelijke reactie ten behoeve van een debat op hoofdlijnen over het NIOD-rapport. In een brief aan de Tweede Kamer schrijven zij het volgende:

In dat licht is het kabinet van mening dat het – tegen de achtergrond van het NIOD-rapport zelve en de eerdergenoemde verklaring van de minister-president – niet in de rede ligt om thans daarnaast met een separate nadere beschouwing te komen. Daarmee zou immers vooruitgelopen worden op het werk van de Tijdelijke Commissie, met het risico dat afbreuk zou worden gedaan aan de zorgvuldigheid van de verdere behandeling van dit onderwerp door Uw Kamer.³⁰⁵

³⁰³ Motie-Melkert, TK 2001-2002, 17 april 2002, 28 334, nr.2

³⁰⁴ Brief van de minister van Defensie over het ter beschikking stellen van zijn functie door luitenant-generaal A.P.P.M van Baal, TK 2001-2002, 17 april 2002, 26 122, nr. 31.

³⁰⁵ Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken en de ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie, TK 2001-2002, 22 april 2002, 26 122, Nr. 32.

Het kabinet gaat dus verder niet inhoudelijk in op het NIOD-rapport, maar geeft wel aan te willen reageren op vragen van de Kamer.

5.4 Het rapport van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport

Op 18 april wordt door de voorzitter van de Tweede Kamer de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport ingesteld, onder voorzitterschap van de heer Van Middelkoop (ChristenUnie), om te rapporteren over onderwerpen voor een mogelijk parlementair onderzoek van korte duur. Dit naar aanleiding van de motie-Melkert, die door alle fracties was ondertekend. De commissie-Van Middelkoop vergelijkt de bevindingen van twee eerder door de Kamer uitgevoerde onderzoeken, de rapporten van de werkgroep Srebrenica en van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen (TCBU) onder leiding van de heer Bakker, met de bevindingen van het NIOD-rapport.³⁰⁶ De commissie kiest ervoor dit vergelijkende onderzoek te verrichten, omdat zij langs deze weg wellicht onderwerpen op het spoor zal komen die zich lenen voor een parlementair onderzoek. Ook wordt geïnventariseerd of tijdens het debat op 17 april, na de verklaring van Kok, onderwerpen zijn genoemd die nadere aandacht verdienen. Bovendien dragen de commissieleden zelf onderwerpen aan. In het rapport dat aan de Kamer wordt aangeboden, beveelt de commissie aan om nader onderzoek te verrichten naar de onderstaande onderwerpen, die zijn gerangschikt volgens de (ook door Kok genoemde) ‘verschillende fasen die in het Srebrenica-vraagstuk zijn te onderscheiden’.

³⁰⁶ Rapport van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport, TK 2001-2002, 28 341, nr. 2, 8-18. In 1998 werd door de vaste commissie voor Defensie een werkgroep ingesteld naar aanleiding van berichtgeving in de media. De werkgroep noemt een achttal thema's waarover naar haar oordeel nog vragen zijn. Een deel van de vragen wordt echter al beantwoord in het rapport van Van Kemenade. Na een briefwisseling met de directeur van het NIOD blijken andere vragen deel uit te maken van het nog lopende onderzoek van het NIOD. Op aanraden van de werkgroep wordt wel de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen ingesteld, die onderzoek zal doen naar politieke besluitvorming over de deelname aan en de voortgang van vredesmissies. De commissie-Van Middelkoop gaat na of het NIOD-rapport antwoord geeft op de nog openstaande onderwerpen van de werkgroep-Srebrenica. Van vijf van de acht verschillende thema's die de werkgroep Srebrenica heeft onderscheiden, zijn de feiten dankzij het NIOD-rapport in voldoende mate verkregen. Deze vijf thema's zijn als volgt geformuleerd:

- aanwijzingen voor aanval/informatie inlichtingendiensten
- luchtsteun
- onderhandelingen over vertrek Dutchbat
- houding/opvattingen personeel Dutchbat t.o.v. strijdende partijen
- fotorolletjes/videomateriaal.

De commissie heeft echter niet voldoende zekerheid dat alle feiten met betrekking tot de vragen rondom de volgende drie thema's in voldoende mate aan het licht zijn gekomen:

- scheiding van de bevolking
- mogelijke betrokkenheid minister van Defensie bij commandovoering Dutchbat/UNPROFOR
- debriefingsrapport.

Wat betreft het TCBU-rapport en het NIOD-rapport concludeert de commissie Van Middelkoop dat op relevante onderdelen nauwelijks tegenspraak aanwezig is tussen beide rapporten.

fase 1: de voorbereiding tot uitzending (tot januari 1994)

De TCBU en het NIOD leggen verschillende accenten bij de rol van de Kamer en het kabinet gedurende het traject van uitzending. De commissie beveelt aan nader onderzoek te doen naar de politiek-bestuurlijke besluitvorming die heeft geleid tot uitzending van Nederlandse troepen naar Srebrenica. Er wordt geadviseerd de verantwoordelijkheden en motieven van kabinet, Kamer en ambtelijk apparaat hierbij centraal te stellen.

fase 2: 1994 tot 1 juli 1995

De commissie beveelt aan nader te bestuderen welke consequenties het kabinet heeft getrokken uit de constatering van minister Voorhoeve in september 1994 dat de situatie in de enclave militair gezien ‘uitzichtloos’ is. Hierbij zou aandacht moeten worden besteed aan de adviezen van militaire zijde, met betrekking tot een exit-strategie en het al dan niet voorziene militaire scenario indien luchtsteun onverwacht achterwege zou blijven bij een Bosnisch-Servische aanval op de enclave.

fase 3: juli 1995

Een aanbevolen onderwerp voor deze fase is de coördinatie van het beleid binnen het kabinet en de communicatie daarover met Dutchbat, de VN en de NAVO. Ook kan onderzocht worden hoe en met welke argumenten de afweging is gemaakt tussen de veiligheid van Dutchbat enerzijds en anderzijds de veiligheid van de bevolking in de enclave.³⁰⁷

fase 4: nasleep

Onderwerp voor nader onderzoek zijn de geconstateerde problemen rondom de informatievoorziening over de gang van zaken tijdens en na de val van Srebrenica (waaronder de debriefing) binnen de krijgsmacht en het ministerie van Defensie aan de politieke leiding en (vervolgens) aan de Tweede Kamer.³⁰⁸

Vragen met betrekking tot deze onderwerpen kunnen volgens de commissie Van-Middelkoop onvoldoende beantwoord worden met behulp van het NIOD-rapport en het TCBU-rapport. Geconcludeerd wordt dat een parlementaire enquête het beste middel zal zijn om aanvullende informatie te verwerven. Commissielid Wilders (VVD) kan zich hier als enige van de commissieleden niet in vinden. Hij zou graag zien dat de behandeling van het rapport ‘de normale zorgvuldige parlementaire procedure doorloopt’.

Als de Tweede Kamer kennis heeft genomen van het rapport van de commissie-Van Middelkoop, wordt hierover op 25 april in de Kamer gedebatteerd. De standpunten van de

³⁰⁷ De term wordt hier weliswaar niet genoemd, maar hierbij moet ook gedacht worden aan de discussie over de tijdens een ministerraad gevallen term ‘lotsverbondenheid.’

³⁰⁸ Rapport van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport, TK 2001-2002, 28 341, nr. 2, 26, 27.

verschillende fracties over het rapport van de commissie ontkopen elkaar niet veel. Verschillende fracties spreken hun waardering uit voor de kwaliteit van het rapport en de snelheid waarmee het tot stand kwam. Dijkstal oordeelt echter dat de commissie weliswaar binnen de tijdsbeperkingen heeft gedaan wat zij kon, maar dat van een zorgvuldige behandeling van het NIOD-rapport nog geen sprake is. Hij is van mening dat er (nog) geen parlementaire enquête moet worden ingesteld, en kondigt aan in het vervolgedebat, waarin over het NIOD-rapport zal worden gesproken, te zullen aangeven op welke wijze het parlement een zo belangrijk onderwerp als het NIOD-rapport volwaardig moet behandelen.³⁰⁹ Ook Van den Berg (SGP) is nog niet volledig overtuigd van het nut van een parlementaire enquête, maar wil met de meerderheid meegaan. Daarbij denkt hij aan een enquête die door de Eerste Kamer wordt uitgevoerd, omdat de Tweede Kamer in het vervolgonderzoek centraal zal staan. Volgens het CDA is het de wens van betrokkenen, zowel slachtoffers als Dutchbatters, om de enquête door de Eerste Kamer te laten uitvoeren. Bovendien wil de fractie dat de commissie zo snel mogelijk van start kan en niet gehinderd wordt door tussentijdse wisselingen vanwege de verkiezingsuitkomst. Ook Rouvoet (ChristenUnie) is benieuwd naar de mogelijkheden voor een enquête door de Eerste Kamer. De overige fracties kunnen zich vinden in de aanbevelingen van de commissie en willen graag een parlementaire enquête die door de Tweede Kamer wordt uitgevoerd.

De fracties benadrukken dat zowel het NIOD-rapport als het rapport van de TCBU niet moeten worden overgedaan en dat sommige onderwerpen van het rapport scherper geformuleerd kunnen worden, zodat de enquête echt op de hoofdvragen gericht is en van korte duur zal zijn. In reactie hierop zegt Van Middelkoop dat het overdoen van eerdere rapporten onnodig is, omdat bijna al het materiaal er al ligt. Ook heeft hij geen grote hiaten in het NIOD-rapport kunnen ontdekken, al voegt hij hieraan toe dat de tijdsfactor hierbij een rol speelt. Hij meent dat een parlementaire enquête extra licht kan werpen op het feitenmateriaal dat al verzameld is, door middel van het horen van getuigen: ‘Het is wat anders om over minister A of generaal B te lezen in het NIOD-rapport dan om deze te horen.’³¹⁰

De enquête lijkt dus niet te worden ingesteld omdat de commissie of de fracties veel missen in het NIOD-rapport, maar vooral om betrokken onder ede te kunnen verhoren. Dit moet bijdragen aan een finaal oordeel vanuit de politiek over de onderwerpen die de commissie-Van Middelkoop heeft aangedragen.

5.5 Het debat over het NIOD-rapport

In de motie-Melkert wordt het NIOD-rapport zoals gezegd omschreven als ‘gedegen en evenwichtig’. Ook in het debat spreken diverse fracties hun waardering voor het rapport uit. Melkert noemt het bespreken van het langverwachte NIOD-rapport een belangrijk moment en is van mening dat door het

³⁰⁹ Debat over het rapport van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport, HTK 2001-2002, 25-04-2002, Dijkstal, 73-4753, 4754.

³¹⁰ Ibid., Van Middelkoop, 73-4762.

NIOD een knappe historische reconstructie is verricht.³¹¹ Sommigen hadden weliswaar liever gezien dat er direct een parlementaire enquête was ingesteld, maar prijzen gelijktijdig wel het rapport dat er nu ligt. Zo begint Rosenmöller zijn uiteenzetting door te zeggen dat hij het debat liever een jaar of vier, vijf eerder had gevoerd. Maar hij waardeert het rapport dat er nu ligt en noemt het omvangrijk en grondig.³¹² Marijnissen, die eveneens vindt dat er direct een parlementaire enquête had moeten plaatsvinden, meent dat voor het werk van het NIOD niets dan respect past en dat er goed werk geleverd is.³¹³ Ook Balkenende geeft aan dat de CDA-fractie destijds geen voorstander was van het laten opstellen van een rapport door het NIOD, maar benadrukt dat het rapport dat er nu ligt wel serieus behandeld dient te worden.³¹⁴ Het debat over het rapport wordt door meerdere politici echter als een ‘tussendebat’ gezien. Volgens De Graaf roept een eerste en voorlopige lezing van het NIOD-rapport vragen op die slechts in een parlementaire enquête kunnen worden beantwoord. Hij is van mening dat het huidige debat wordt gevoerd ‘in de wetenschap dat geen vol politiek oordeel mogelijk is’, maar vindt het wel wenselijk dat de fracties een eerste oordeel geven over het rapport waarop de ministers moeten reageren.³¹⁵ Ook volgens Van Middelkoop komt het finale oordeel pas later. De verwachting is immers dat er nog een enquête zal volgen waarop de regering vervolgens weer zal reageren.³¹⁶ In reactie hierop laat Balkenende nogmaals weten dat hij deze laatste dag van de kabinetsperiode een serieus debat wil voeren over de bevindingen en de reactie van het kabinet: ‘Wij vinden dat er vandaag plaats is voor een volwassen debat. Het gaat namelijk over ernstige zaken.’³¹⁷ Volgens Van Middelkoop verdient het onderwerp een betere behandeling en is het beter om met de discussie te wachten tot na de enquête.³¹⁸ Van den Berg sluit zich bij Van Middelkoop aan. Hij stelt dat het debat, vanwege het belang van het rapport, niet onder tijdsdruk gevoerd moet worden, ‘juist omdat wij de zaken recht willen doen.’³¹⁹ Zowel voor- als tegenstanders van het tijdens dit debat bespreken van het rapport gebruiken hiervoor hetzelfde argument: wegens het grote belang van het NIOD-rapport dient het zorgvuldig besproken te worden. Volgens sommigen zou het rapport tekort worden gedaan als het in het huidige debat niet uitgebreid zou worden behandeld; anderen betogen juist dat het rapport zorgvuldiger besproken kan worden als de discussie wordt uitgesteld.

Dat de verschillende fracties menen tijdens dit debat niet tot een finaal politiek oordeel te kunnen komen, maar hiervoor eerst nog een enquête in willen stellen, heeft ook te maken met het feit dat de NIOD-onderzoekers geen expliciete politieke oordelen wilden vellen. Marijnissen noemt het NIOD-rapport ‘een historisch-wetenschappelijk onderzoek, maar geen onderzoek – het NIOD zegt het

³¹¹ Debat op hoofdlijnen over het NIOD-rapport, HTK 2001-2002, 25 april 2002, Melkert, 73-4779.

³¹² Ibid., Rosenmöller, 73-4783.

³¹³ Ibid., Marijnissen, 73-4794.

³¹⁴ Ibid., Balkenende, 73-4775.

³¹⁵ Ibid., De Graaf, 73-4795.

³¹⁶ Ibid., Van Middelkoop, 73-4798.

³¹⁷ Ibid., Balkenende, 73-4798.

³¹⁸ Ibid., Van Middelkoop, 73-4798.

³¹⁹ Ibid., Van den Berg, 73-4800.

zelf ook – naar de politieke verantwoordelijkheid.³²⁰ Volgens Balkenende is het rapport een ‘historische verhandeling, waarmee niet wordt beoogd om politieke conclusies of oordelen te verschaffen.’ Het NIOD-rapport geeft volgens hem echter wel een aanzet tot oordelen, waarover hij het graag met kabinet wil hebben. Ook andere fracties hebben verschillende vragen naar aanleiding van het rapport.³²¹ De fracties delen hun betoog in aan de hand van de fasen die premier Kok en de commissie-Van Middelkoop hanteerden.³²² Hieronder zullen veelgehoord commentaar en onderwerpen waarover meerdere vragen worden gesteld per fase worden uiteengezet.

fase 1: de voorbereiding tot uitzending

De Kamer kan zich vinden in de conclusie van het NIOD dat het uitzendbesluit niet verantwoord was en neemt hiervoor verantwoordelijkheid. Destijds hadden alle Kamerfracties ingestemd bij het uitzendbesluit. Zo zegt Balkenende: ‘In 1993 was er in Nederland een breed gedragen publieke en politieke wil om in te grijpen in het drama. Daarvoor neemt ook mijn partij haar verantwoordelijkheid.’³²³ Volgens de PvdA-fractie legt het NIOD terecht een grote verantwoordelijkheid bij degenen die Dutchbat uitzonden met een onhelder mandaat. Hieraan gekoppeld lezen de fracties ook een rehabilitatie van Dutchbat in het NIOD-rapport. Volgens Balkenende maakt het rapport duidelijk dat de schuld niet bij de militairen ligt, maar bij de politici.³²⁴ Melkert geeft aan dat terecht wordt gesproken over rehabilitatie van Dutchbat³²⁵ en Dijkstal meent dat de Nederlandse militairen van Dutchbat geheel zijn gerehabiliteerd.³²⁶ Ook Marijnissen leest in het NIOD-rapport dat de Dutchbatters weinig te verwijten valt, maar voegt hier wel aan toe dat een aantal zaken anders hadden gekund.³²⁷ Volgens De Graaf is het NIOD mild over het optreden van Dutchbat, ‘ook al blijft er her en der de nodige kritiek’.³²⁸ Hiermee lijkt De Graaf de opvatting van het NIOD het meest genuanceerd te verwoorden.

fase 2: 1994 tot 1 juli 1995

Verschillende politici willen weten welke consequenties er zijn verbonden aan de constatering van Voorhoeve in de zomer van 1994 dat de enclave onverdedigbaar was. Ook willen Balkenende en Marijnissen weten hoe is omgegaan met signalen ‘uit het veld’, aangezien ook vanuit militaire hoek (bijvoorbeeld door Karremans) werd aangegeven dat er problemen waren. Rosenmöller gaat in op de opmerking van het NIOD dat de enclave niet te verdedigen was, maar dat het niet ondenkbaar zou zijn geweest dat Mladic voor tegenstand van Dutchbat zou zijn teruggeschrokken. Ook maakt het NIOD

³²⁰ Ibid., Marijnissen, 73-4794.

³²¹ Ibid., Balkenende, 73-4776.

³²² Zie hierboven, pagina 81 en 85.

³²³ Ibid., Balkenende, 73-4776.

³²⁴ Ibid., Balkenende, 73-7767.

³²⁵ Ibid., Melkert, 73-4781.

³²⁶ Ibid., Melkert 73-4781, Dijkstal, 73-4787.

³²⁷ Ibid., Marijnissen, 73-4794.

³²⁸ Ibid., De Graaf, 73- 4797.

een kritische kanttekening over de lichte bewapening. Rosenmöller wil weten hoe het kabinet hier over denkt. Daarnaast vraagt hij zich af in hoeverre het kabinet op de hoogte was van de dreigende etnische zuivering. Volgens Rosenmöller kan een interview met mevrouw Borst in de Volkskrant de indruk wekken ‘dat het kabinet zich niet of nauwelijks bewust was van die dreiging.’³²⁹ In het NIOD-rapport leest Rosenmöller echter juist dat het kabinet zich ook al voor 11 juli 1995 zeer bewust was van het feit dat in zo’n situatie een etnische zuivering tot de reële mogelijkheden behoorde.

fase 3: juli 1995

Ook met betrekking tot deze fase worden vragen gesteld over de mate waarin signalen ‘uit het veld’ door de politiek zijn opgepakt. Zo merkt Balkenende op dat in het NIOD-rapport staat ‘dat de aanval op Srebrenica als een verassing kwam voor het kabinet’. Hij plaatst hier kanttekeningen bij. Dat de aanval als een verassing zou zijn gekomen lijkt hem ‘toch wat merkwaardig’, aangezien Karremans op 8 juni 1995 een fax stuurde naar Den Haag met daarin een waarschuwing dat een aanval werd vermoed. Uit het NIOD-rapport zou blijken dat Voorhoeve deze fax heeft gelezen. Balkenende vraagt zich dan ook af wat Voorhoeve destijds precies wist.³³⁰

Verder blijkt de term ‘lotsverbondenheid’ vaak naar voren te komen. De politici willen van Kok weten wat er precies met deze term werd bedoeld, en of het NIOD correct constateert dat die lotsverbondenheid ‘beperkt bleef tot politiek correcte statements zonder gevolg.’ Volgens Rosenmöller lijkt het erop dat na de val van de enclave ‘het vertrek van Dutchbat uit de enclave ondergeschikt is gemaakt aan de humanitaire taak om in ieder geval alles te doen voor de bescherming van de moslims.’ Graag wil hij van het kabinet weten op welke punten er is tekortgeschoten. Ook gaan verschillende politici in op de regiefunctie van Kok en hoe hij deze zelf heeft ervaren.

fase 4: nasleep

De vierde fase staat in het teken van de doofpotcultuur bij Defensie. Melkert zegt hierover: ‘De ernstigste conclusie uit deze periode is voor de PvdA het feit dat de landmachttop een welbewuste poging heeft gedaan om tegen de wil van de minister in de informatiestroom beperkt te houden.’ Ook andere politici laten weten de doofpotcultuur zeer ernstig op te nemen. Ook wordt de aandacht van het

³²⁹ Ibid., Rosenmöller 73-4783, 4784. Rosenmöller refereert hier aan een interview waarin minister Borst onder meer zegt: ‘In het NIOD-rapport staat een zinnetje dat ongeveer luidt: het kabinet had niet kunnen vermoeden dat die massamoord op die mannen zou kunnen plaatsvinden. Dat is wel heel erg mooi gezegd. Dat is te mooi om waar te zijn. We gingen er niet van uit dat het niet zou gebeuren.’ Ook zou Borst zich ‘levendig herinneren’ dat destijds in de hele ministersgroep het besef leefde dat Mladic de mannen mogelijk niet alleen gevangen zou nemen, maar ook vermoorden. (Els Borst, ‘Paars I vreesde wel voor leven Moslimmannen’, *de Volkskrant*, 18 april 2002). Rosenmöller is klaarblijkelijk niet goed op de hoogte van de inhoud van dit interview. Dit ondanks het feit dat Balkenende er niet lang daarvoor, aan het begin van het debat, nog uit citeerde: ‘Minister Borst merkte in een krant op dat in het NIOD-rapport een zinnetje staat dat het kabinet niet had kunnen vermoeden dat de massamoord op die mannen zou kunnen plaatsvinden. Zij vond dat wel heel erg mooi gezegd: “Het is te mooi om waar te zijn. Wij gingen er niet van uit dat het niet zou gebeuren.”’ Verder zei zij dat de ministers van Paars I zich er terdege van bewust waren dat de moslimmannen die in 1995 door Mladic uit de enclave Srebrenica werden gehaald, een groot risico liepen, te worden vermoord.’ (Ibid., Balkenende, 73-4775).

³³⁰ Ibid., Balkenende 73-4777.

kabinet gevraagd voor de betrokkenen, zowel voor de Dutchbatters, die veel kritiek hebben gekregen, als voor de nabestaanden van de slachtoffers.

Nadat alle fracties hun bijdrage in de eerste termijn hebben geleverd, reageert minister-president Kok op de vragen en opmerkingen. Naast de vragen die betrekking hadden op het rapport, stelden verschillende fracties vragen over uitspraken van minister Van Aartsen in de media, die gezegd had dat het aftreden van het kabinet niet nodig was geweest. Volgens de fracties is het kabinet blijkbaar niet zo eensgezind als Kok bij zijn aftreden in zijn verklaring stelde. Kok blijft echter, ook na een lange discussie met Balkenende, Rosenmöller en De Graaf, bij zijn standpunt dat de conclusies van het rapport zijn overgenomen door het hele kabinet en dat de uitspraak van Van Aartsen hier niets aan afdoet. Door Balkenende wordt de minister-president vervolgens aangespoord inhoudelijk te reageren op het NIOD-rapport, omdat naar zijn mening het feit dat de Kamer behoefte heeft aan een enquête het kabinet nog niet ontslaat van de verplichting verantwoording af te leggen.³³¹ Kok wil zich echter terughoudend opstellen en zich zo grondig en zorgvuldig mogelijk voorbereiden op de parlementaire enquête.³³² Na een discussie met Balkenende over dit onderwerp hervat Kok zijn reactie. Hij handhaaft de opvatting van het kabinet dat ‘niets doen geen optie was’. Volgens Kok was de gedachte ‘wij doen er vooral niet aan mee’, geen betere geweest.³³³ Ook terugtrekken uit de enclave, nadat Voorhoeve in de zomer van 1994 concludeerde dat deze niet te verdedigen was, was geen reële mogelijkheid. Volgens Kok had Voorhoeve destijds alle mogelijke opties in de Kamer uitvoerig toegelicht. De eerste optie was militaire versterking, maar dit bleek na analyse niet haalbaar. De tweede optie was het ‘beter politiek houdbaar maken van de enclave met het tot stand brengen van een zekere internationalisering’. De derde optie was het verhuizen van de bevolking, maar dit was niet aanvaardbaar voor de Bosniërs. De vierde optie hield de vervanging van Dutchbat in door soldaten uit een ander land. De vijfde optie was bevoorrading en versterking van Dutchbat door de lucht. Geen van deze vijf scenario’s bleek uitvoerbaar.³³⁴ Volgens Balkenende kreeg minister Voorhoeve echter te weinig steun bij zijn plannen van de minister van Buitenlandse Zaken en van de minister-president. Wat deze bewindslieden hebben gedaan om Voorhoeve te helpen bij het realiseren van zijn opties, blijft volgens hem volstrekt open in het NIOD-rapport. Volgens Kok zal dit ongetwijfeld nog worden besproken in de enquête.

In reactie op de vragen die de Kamerleden hebben gesteld over de regiefunctie waar hij volgens het NIOD niet zwaar op zou hebben ingezet, zegt Kok dat hij zijn regiefunctie zo goed mogelijk heeft vervuld. Bovendien houdt het oordeel van het NIOD volgens Kok niet zonder meer in dat hemzelf iets te verwijten valt. Hij citeert uit het NIOD-rapport:

³³¹ Ibid., Balkenende, 73-4804.

³³² Ibid., Kok, 73-4805.

³³³ Ibid., Kok, 73-4806.

³³⁴ Ibid., Kok, 73-4806-4807.

Minister-president Kok zette evenmin als zijn voorganger Lubbers zwaar in op zijn regiefunctie in dit dossier. Hij was zeker betrokken bij de problemen, ook persoonlijk. Maar in de beleidsvorming en -uitvoering bleef hij meer nog dan Lubbers op de achtergrond. Er was nadat de besluitvorming over de uitzending van Dutchbat was afgerond ook minder aanleiding tot een actieve rol, tot natuurlijk in juli 1995 allen die verantwoordelijkheid droegen intensief bij een en ander betrokken raakten. Maar zelfs was het overwegend Voorhoeve die het beleid ten aanzien van Srebrenica in handen had.³³⁵

Kok vindt het logisch dat Voorhoeve dit beleid in handen had, omdat het zijn militairen en medewerkers waren die onder het VN-commando stonden. De verantwoordelijkheid ligt volgens Kok, ook bij toekomstige uitzendingen, primair bij de minister van Defensie. Wel geeft Kok aan dat het beraad tussen de verschillende ministeries nu iets strakker georganiseerd is, dankzij de lessen die geleerd zijn uit de conclusies van de commissie-Bakker.

Ook gaat Kok in op de vragen die de Kamer over de lotsverbondenheid heeft gesteld. Kok is het niet eens met de opvatting van het NIOD dat de lotsverbondenheid beperkt bleef tot het uiten van politiek correcte statements. Volgens hem was er grote bezorgdheid over de veiligheid van de Dutchbatters en de honderden of wellicht duizenden vluchtelingen die bij hen bescherming hadden gezocht.³³⁶

In verband met de nasleep zegt Kok dat verschillende fractieleden hebben gesproken over de nabestaanden. Hij benadrukt dat de Nederlandse regering veel hulp verleent, en relatief veruit de grootste donor is. Hij geeft aan, in reactie op Rosenmöller, dat hij zal nadenken over het op gepaste wijze en op een gepast moment directe betrokkenheid tonen aan de slachtoffers.

Vervolgens is minister Van Aartsen aan het woord. Volgens hem wordt 'het relaas van de aanloop naar en de voltrekking van het Srebrenica-drama' door het NIOD terecht geplaatst in 'de juiste historische context van dat moment.' Het rapport maakt volgens hem duidelijk 'dat de ware toedracht van het drama met zijn complexiteit van omstandigheden, belangen en motieven zich niet voor simplificaties leent.'³³⁷ Veel van de kritische observaties die hij aantreft in het NIOD-rapport zijn volgens hem terug te vinden in het rapport van de Verenigde Naties uit 1999 door secretaris-generaal Kofi Annan, alsmede in het Brahimi-rapport van de VN uit 2000. Hieruit is volgens Van Aartsen al lering getrokken, waardoor de manier waarop Nederland en de internationale gemeenschap over vredesmissies denken is veranderd.³³⁸ De reactie van de minister is een duidelijk voorbeeld van twee van de door Klep genoemde tactieken: de conclusies van het NIOD-rapport worden onderschreven, terwijl tegelijkertijd wordt gesteld dat deze conclusies al 'ingehaald' zijn. De eerste maatregel ter

³³⁵ Ibid., Kok, 73-4810.

³³⁶ Ibid., Kok, 73-4812.

³³⁷ Ibid., Van Aartsen, 73-4814.

³³⁸ Ibid., Van Aartsen, 73-4814.

verbetering werd, aldus Van Aartsen, zelfs nog vóór de val van Srebrenica genomen. Op 28 juni 1995 werd door het Ministerie van Defensie en het Ministerie van Buitenlandse Zaken het toetsingskader aan de Kamer aangeboden, als hulpmiddel voor de besluitvorming bij vredesoperaties. Het heeft volgens Van Aartsen een zeer groot nut bewezen in de jaren 1996 tot 2001, waarna een nieuw toetsingskader op basis van het rapport-Bakker werd geschreven. Hierdoor is de kwaliteit van de besluitvorming bij uitzending naar zijn zeggen ‘substantieel’ verbeterd. Ook is de samenwerking tussen de ministeries van Buitenlandse Zaken, Defensie en Algemene Zaken, zoals ook Kok al aangaf, in hoge mate verbeterd en heeft deze een structurele vorm gekregen.³³⁹

Minister De Grave gaat in op de vragen die gesteld zijn over het rapport-Van Kemenade. Volgens De Grave had niemand kritiek op Van Kemenade bij diens aanstelling. Ook het NIOD beoordeelt het instellen van de commissie-Van Kemenade juist als positief, omdat dit zou laten zien dat er niet werd ‘doorgemodderd’. Het rapport van de commissie, dat harde kritiek levert op de gang van zaken bij Defensie (zo valt de term ‘onkunde’), is aanleiding geweest voor maatregelen en een grote veranderingsoperatie bij Defensie. De Grave benadrukt dat de situatie nu heel anders is dan die in 1995. Dat er destijds sprake was van onwil bij de landmachttop vindt De Grave echter goed onderbouwd door het NIOD, alleen is het volgens hem een stuk ingewikkelder om vast te stellen op welke persoon dit slaat. Hij wil dan ook nog geen uitspraak doen over de vraag of de term ‘onwil’ van toepassing is op de inmiddels afgetreden Van Baal. De Grave geeft aan de conclusies van het NIOD serieus te nemen en te onderschrijven, maar benadrukt tegelijkertijd dat de situatie inmiddels sterk is verbeterd. Ook in deze redenering zijn, net als bij Van Aartsen, de tactieken van Klep te onderscheiden.

Van het in twijfel trekken van het NIOD-rapport, een andere tactiek die regeringen volgens Klep gebruikten, is echter niet duidelijk sprake. Al onderschrijven de bewindslieden niet alle punten die de Kamerleden uit het NIOD-rapport aandragen, ze leveren geen openlijke kritiek op het rapport. Zelfs wanneer kritiek wel aan de orde had kunnen zijn, wordt deze niet openlijk gegeven. Zo constateert De Grave slechts dat het NIOD-rapport geen namen noemt, die hij ongetwijfeld graag had willen horen, maar valt het NIOD hier niet op af: ‘Bovendien worden er geen namen, geen rugnummers en geen rangen aangegeven. Zodra je maatregelen overweegt, moet je die grondig onderbouwen, maar zo’n onderbouwing is heel moeilijk uit het NIOD-rapport te halen, want daarin worden processen beschreven.’³⁴⁰ De Grave lijkt zich in sommige gevallen zelfs als het ware in bochten te wringen om het eens te kunnen zijn met het NIOD-rapport en geen kritiek te hoeven leveren. Volgens het NIOD-rapport is minister Voorhoeve geïnformeerd over een aantekening, die op 9 juni naar hem verstuurd is. Volgens De Grave heeft deze aantekening de minister echter nooit bereikt, en is er ook geen ontvangstparaaf van Voorhoeve in de archieven terug te vinden. Balkenende, die hier vragen over stelt, meent dat de lezing van De Grave en die van het NIOD niet met elkaar

³³⁹ Ibid., Van Aartsen, 73-4815.

³⁴⁰ Ibid., De Grave, 73-4821.

overeenkomen. Volgens De Grave is echter ‘dat de minister is geïnformeerd en dat de aantekening de minister niet heeft bereikt, allebei waar.’³⁴¹ Feitelijk gezien heeft De Grave wellicht gelijk, maar hij zou ook hebben kunnen zeggen dat hij gelooft dat Voorhoeve de aantekening nooit heeft ontvangen en dat het NIOD dus onterecht stelt dat Voorhoeve is geïnformeerd. Het lijkt erop dat hij ervoor terugschrikt de conclusie van het NIOD in twijfel te trekken.

Balkenende toont zich na de uiteenzetting van de bewindslieden teleurgesteld over de wijze waarop het debat is verlopen. Hij vindt dat de stelling dat het kabinet het NIOD-rapport op hoofdlijnen onderschrijft, geen stand heeft gehouden.³⁴² Ook Marijnissen en Rosenmöller noemen punten waarop de regering afwijkt van het NIOD-rapport. Marijnissen zegt te zijn geschrokken van de opmerking van Kok: ‘niets doen was geen optie’. Dit staat volgens hem haaks op het NIOD-rapport, dat juist beargumenteert waarom het verstandiger was geweest niet mee te werken aan de uitzending van Dutchbat.³⁴³ Rosenmöller merkt op dat de minister-president de stelling dat het kabinet de hoofdlijnen van het NIOD-rapport onderschrijft, met zijn betoog eerder heeft afgezwakt dan versterkt.³⁴⁴ Kok meent echter dat het feit dat hij soms een bepaalde passage van het NIOD-rapport becommentarieert, niet betekent dat hij het rapport niet op hoofdlijnen onderschrijft:

Voorzitter. Wij kunnen de epiloog van 50 bladzijden op hoofdlijnen overnemen en volgen, maar laten wij wel wezen, dat kan niet betekenen, en in het vervolg zal blijken dat dit ook niet zal betekenen, dat 3500 pagina’s wetenschappelijk historisch onderzoek, teruggebracht 50 pagina’s kernepiloog, zonder enige nuancering of commentariëring van nota bene de regering blijft, terwijl die regering, zoals de heer Dijkstal in zijn eerste termijn zei, opdrachtgever was en zij het NIOD de volle vrijheid heeft gegeven om zijn werk te doen op de manier die de medewerkers van het NIOD goed achtten.³⁴⁵

In het Kamerdebat van 5 juni wordt vervolgens de parlementaire enquêtecommissie Srebrenica ingesteld. Tijdens de constitutie op 12 juni wordt de heer Bakker (D66) als voorzitter gekozen.

5.6 Consequenties die aan het NIOD-rapport verbonden zijn

Het eerder genoemde aftreden van landmachtbevelhebber Van Baal op 17 april 2002 kan gezien worden als een consequentie van het NIOD-rapport. Bij zijn aftreden gaf Van Baal aan dat hij de term ‘onwil’, waarmee het NIOD de houding van de landmachttop aanduidde, niet op hemzelf van toepassing achtte. Desondanks was hij van mening niet te kunnen aanblijven, omdat er een publieke

³⁴¹ Ibid., De Grave, 73-4816.

³⁴² Ibid., Balkenende, 73-4823-4824.

³⁴³ Ibid., Marijnissen, 73-4828.

³⁴⁴ Ibid., Rosenmöller, 73-4826.

³⁴⁵ Ibid., Kok, 73-4831.

discussie was ontstaan over zijn functie. Omdat Van Baal niet zozeer is afgetreden wegens de uitspraak van het NIOD als zodanig, maar naar aanleiding van de discussie die hierdoor ontstond, is zijn aftreden eerder een indirecte dan een directe consequentie van het NIOD-rapport.

Ook minister De Grave verbindt enkele consequenties aan het NIOD-rapport en aan de vragen die hierover in het Kamerdebat van 25 april werden gesteld. De Grave deed tijdens dit debat onder andere de toezegging een onderzoek in te zullen stellen naar de vraag welke personen destijds de door het NIOD geconstateerde ‘onwil’ hebben getoond, omdat dit niet uit het NIOD-rapport naar voren kwam. Op 27 mei 2002 laat de minister de Kamer per brief weten een externe instantie aan te zullen stellen om met een opzet te komen voor een onderzoek naar dit onderwerp. Op 9 juli brengt hij aan de Kamer verslag uit van de rapportage van Bestuur & Management Consultants (BMC). Volgens De Grave worden de specifieke omstandigheden en problemen van een onderzoek naar individuele verwijtbare onwil bij de landmachttop door BMC helder geschetst. Na het verstrijken van zeven jaar zullen onweerlegbare bewijzen waarschijnlijk niet meer boven tafel komen, hebben betrokkenen geen leidinggevende posities meer en zijn inmiddels organisatorische lessen getrokken uit de gebeurtenissen, constateren de externe onderzoekers.³⁴⁶ Zij raden aan het onderzoek te laten opnemen in de parlementaire enquête. Voor een breder onderzoek naar de vraag ‘of in de structuur en de cultuur van de Koninklijke landmacht sprake is van een verankerde collectieve onwil tot informatieverschaffing’ ziet De Grave geen aanleiding. Volgens hem is het functioneren van Defensie de afgelopen vier jaar zodanig verbeterd dat hier geen reden toe is.³⁴⁷

Ook schrijft de minister van Defensie de Kamer een brief over de kanttekeningen die door het NIOD geplaatst werden bij het archiefbeheer binnen Defensie. Opnieuw benadrukt De Grave (net als bij het beantwoorden van de vragen over het rapport Van-Kemenade, en betreffende de onwil bij de landmachttop) dat de situatie inmiddels sterk is veranderd. De problemen bij archiefbeheer zijn reeds onderkend en er zijn maatregelen getroffen. Bovendien heeft Defensie ‘ruimhartig’ medewerking verleend aan het NIOD, ook ten aanzien van het archiefonderzoek, waarover, zo benadrukt De Grave, professor Blom waarderende woorden heeft gesproken.³⁴⁸

De Grave reageert op de twee punten waarbij het NIOD kanttekeningen plaatst. Dat er bij Defensie geen uniform archiefbeheersysteem of postregistratiesysteem bestaat, is volgens De Grave verklaarbaar. Voor NAVO-stukken en voor gerubriceerde stukken bestaan aparte registraties. Ook mochten de verschillende Defensieonderdelen in het verleden hun eigen postregistratiesysteem kiezen.

De andere kanttekening die het NIOD plaatst is dat de in Srebrenica achtergebleven archieven van Dutchbat I en II door Dutchbat III zijn vernietigd. Hierbij ging het volgens De Grave echter om een noodsituatie, waarbij ‘conform de Aanwijzing voor de beveiliging van staatsgeheimen en vitale onderdelen van de Rijksdienst’ archiefmateriaal kan worden vernietigd. De archieven van Dutchbat I

³⁴⁶ Brief van de minister van Defensie over de uitkomst van het advies van een externe instantie over het onderzoek naar het verwijt in zake ‘onwil’ uit het NIOD-rapport, TK 2001–2002, 9 juli 2002, 26 122, nr. 38.

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ Brief van de minister van Defensie over archiefbeheer binnen Defensie, TK 2001–2002, 26 122, nr. 35.

en II hadden wel al eerder overgedragen kunnen worden aan de archiefdienst in Nederland, wat volgens De Grave ‘helaas’ niet gebeurd is. Van deze gebeurtenis is volgens De Grave inmiddels wel geleerd. Ook laat hij een onderzoek instellen naar andere volgens het NIOD rigoreus vernietigde archieven. Er zal worden nagegaan of deze vernietiging in strijd is met de archiefwet. Tot nader bericht mag geen enkel document binnen Defensie worden vernietigd.³⁴⁹

Ook het bezoek dat minister-president Kok en minister voor Ontwikkelingssamenwerking Herfkens in juni 2002 brengen aan Bosnië-Herzegovina, kan worden beschouwd als een consequentie van het NIOD-rapport. Op 14 juni ontvangt de Kamer een brief van beide bewindslieden, waarin zij verslag doen van dit bezoek. Als reden voor hun reis noemen ze de toezegging van de minister-president tijdens het debat van 25 april over het NIOD-rapport, in reactie op Rosenmöller, om op ‘gepaste wijze en op een gepast moment vorm te willen geven aan zijn directe betrokkenheid bij de nabestaanden van Srebrenica.’ Volgens Kok en Herfkens bleek tijdens de vaak emotionele gesprekken met nabestaanden dat zij de Dutchbatters medeverantwoordelijk hielden voor de massamoord door de Servisch-Bosnische troepen. Ook hadden ze graag eerder een bezoek van Nederlandse zijde gehad. De bewindslieden geven in hun brief aan dat zij hiervoor begrip hebben getoond. Verder werd met diverse betrokkenen gesproken over de terugkeer, en wat hiervoor nodig is, naar Srebrenica en omstreken. Ook bezocht Kok in Tuzla het onderzoekslaboratorium en het door Nederland gefinancierde mortuarium van de International Commission on Missing Persons (ICMP). Kok maakte hier bekend na de beëindiging van zijn politieke loopbaan toe te treden tot de raad van bestuur van ICMP, wat hij ziet als een gepaste voortzetting van zijn betrokkenheid bij het lot van de nabestaanden. Daarnaast wordt er in de brief, ook naar aanleiding van vragen van Marijnissen, uitgebreid ingegaan op de hulpinspanningen van Nederland ten behoeve van de regio, en de bedragen die daarmee gemoeid zijn.³⁵⁰

Ten slotte kan hier worden gewezen op de zorg en begeleiding die de Dutchbatters hebben ontvangen. Het NIOD-rapport heeft hierop in zekere mate invloed gehad. Tijdens het debat over het NIOD-rapport stelden verschillende politici vragen over de zorg voor de Dutchbatters. In een brief aan de Kamer, gedateerd 21 juni 2002, gaat minister De Grave op deze vragen in.³⁵¹ Hij geeft aan waarde te hechten aan zorg op maat en laat weten dat de Dutchbat III-militairen in de afgelopen jaren veel begeleiding hebben ontvangen. Ook schrijft hij dat er rond de publicatie van het NIOD-rapport veel aandacht was voor de militairen. De militairen waren uitgenodigd om de televisiepresentatie van het rapport op 10 april in de kazerne in Assen bij te wonen. Ook konden zij op 11 april een presentatie van Blom bijwonen en met hem in gesprek gaan. Op beide dagen waren er diverse hulpverleners, zoals

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken en de minister voor Ontwikkelingssamenwerking over bezoek aan Bosnië-Herzegovina, 14 juni 2002, TK 2001–2002, 26 122, nr. 36.

³⁵¹ Brief van de minister van Defensie over de zorg van Dutchbat III militairen, TK 2001–2002, 21 juni 2002, 26 122, Nr. 37.

bedrijfsmaatschappelijk werkers, psychologen en geestelijke verzorgers aanwezig, op wie de Dutchbatters een beroep konden doen. De aard van de conclusies van het NIOD maakte echter dat er niet dikwijls een beroep werd gedaan op de aanwezige hulpverleners, aldus De Grave. Met de uitgave van het NIOD-rapport zou namelijk voor de Dutchbat III-militairen een einde zijn gekomen aan een periode van grote onzekerheid. De ‘genuanceerde wijze waarop het NIOD de inspanningen van Dutchbat-militairen tijdens hun uitzending heeft beschreven’ zou velen goed hebben gedaan. Maar ondanks de verschijning van het rapport blijft ‘het drama van Srebrenica’ voor de militairen nog steeds open, aldus De Grave. De Koninklijke Landmacht zal dan ook nauw contact met de militairen onderhouden, ook omdat in de media en de politiek met het vooruitzicht van de parlementaire enquête nog volop aandacht is voor de Dutchbat III-militairen.

Het NIOD-rapport leidt niet tot directe maatregelen voor de Dutchbatters, maar brengt hun problematiek wel weer opnieuw onder de aandacht, iets waar overigens ook de media een rol in hebben gespeeld. Bovendien merken veel politici na lezing van het NIOD-rapport op dat de militairen weinig te verwijten valt en dat zij terecht door het NIOD zijn gerehabiliteerd. Na het rapport van de parlementaire enquêtecommissie staat deze visie nog steeds overeind, wat leidt tot een officiële rehabilitatie door de politiek. Deze rehabilitatie is volgens minister Kamp geen heldenverering, maar wel eerherstel. Hij zegt, met instemming van de Kamer: ‘Graag wil ik vandaag in dit debat in het parlement, waarop velen zolang hebben gewacht, mijn diepe respect betuigen jegens alle leden van Dutchbat I, II en III, die zich hebben ingezet voor een betere toekomst voor de mensen in Bosnië. Ik ben trots op u en ik hoop van harte dat de rehabilitatie, die vandaag een politiek feit is geworden, voor u werkelijk van betekenis zal zijn.’³⁵²

5.7 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik willen achterhalen hoe door de politiek op het NIOD-rapport werd gereageerd, waarom de Kamer nog een parlementaire enquête wilde instellen en welke consequenties er aan het rapport zijn verbonden.

Het aftreden van het kabinet-Kok, slechts zes dagen na verschijning van het NIOD-rapport, kan worden beschouwd als de eerste consequentie die door de politiek aan het rapport wordt verbonden. Hierna worden een aantal maatregelen genomen die tot doel hebben een finaal politiek oordeel mogelijk te maken. Na het debat over het aftreden van Kok wordt de motie-Melkert ingediend die door alle fracties wordt ondertekend. De motie resulteert in het onderzoek van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport, onder leiding van Van Middelkoop. In het rapport van de commissie-Van Middelkoop worden onderwerpen aangedragen voor een, door hen geadviseerde, parlementaire enquête van korte duur die moet worden uitgevoerd door de Tweede

³⁵² Debat met de regering over het Rapport van de Enquête commissie Srebrenica, HTK 2003-2003, 18 juni 2003, 28506, 79-4493

Kamer. Op de VVD na willen alle fracties een parlementaire enquête, om de waarheidsvinding te bevorderen. De parlementaire enquête moet vooral als een aanvulling op het NIOD-rapport worden gezien. De fracties pleiten weliswaar voor een parlementaire enquête omdat men aan de hand van alleen het NIOD-rapport geen finaal politiek oordeel kon vellen, maar niet omdat men kritiek op het NIOD-rapport heeft. De Kamer bestempelde het NIOD-rapport immers als gedegen en evenwichtig. Het NIOD-rapport dient dan ook als (feiten)basis voor de parlementaire enquête. Dit valt ook te lezen in het eindrapport *Missie zonder vrede* van de enquêtecommissie:

Belangrijk basismateriaal voor het onderzoek is het NIOD-rapport. De commissie maakt in alle fasen van het onderzoek substantieel gebruik van dit rapport. De commissie heeft veel waardering voor het rapport en beschouwt het als een gedegen basis voor haar werkzaamheden. Het is een ongekend omvangrijke verzameling van feiten en analyses. De commissie bevestigt de in de motie-Melkert vastgelegde uitspraak «dat het NIOD een gedegen en evenwichtig onderzoek heeft verricht» Het feit dat de commissie in haar onderzoek kritische kanttekeningen plaatst bij een aantal conclusies van dit rapport, doet hieraan niets af.³⁵³

De parlementaire enquête zou volgens de fracties behulpzaam zijn bij het vellen van een politiek oordeel, iets wat het NIOD in het rapport niet beoogde te doen. Ook waren verschillende fracties, zoals het CDA, de SP en GroenLinks, destijds al voorstander van het instellen van een parlementaire enquête in plaats van een onderzoek door het NIOD. Door nu een parlementaire enquête in te stellen konden zij alsnog ‘hun gelijk’ halen. Dit verklaart wellicht ook dat al zo snel over een parlementaire enquête werd gesproken, zonder dat men op dat moment het hele NIOD-rapport had kunnen lezen en beoordelen of hierin niet al voldoende antwoorden te vinden waren. Ook in het onder ede horen van betrokkenen wordt een toevoeging gezien. Zoals Van Middelkoop het verwoordt: ‘Het is wat anders om over minister A of generaal B te lezen in het NIOD-rapport dan om deze te horen.’³⁵⁴

Na het debat over het rapport van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen wordt er in de Kamer met het kabinet gediscussieerd over het NIOD-rapport. De fracties kunnen zich vinden in de conclusies van het NIOD dat het uitzendbesluit onverantwoord was, en steken hiervoor de hand in eigen boezem. Het uitzendbesluit was in 1993 tot stand gekomen met instemming van alle fracties. Ook lezen de verschillende politici in het NIOD-rapport dat de militairen weinig te verwijten valt.

Hoewel de fracties hun waardering uitspreken voor het NIOD-rapport en nagenoeg geen kritiek uiten, hebben zij aan de hand van het rapport nog wel vragen aan het kabinet. Verschillende partijen betreuren het dat kabinet niet met een uitgebreider standpunt is gekomen dan ‘het

³⁵³ Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica, *Missie zonder vrede*, TK 2002-2003, 27 januari 2003, 28 506, nrs. 2-3 (eindrapport) 20, 21.

³⁵⁴ HTK 2001-2002, 25-04-2002, Van Middelkoop, 73-4762.

onderschrijven van het NIOD-rapport op hoofdlijnen.’ Door sommigen wordt het debat echter meer als een ‘tussendebat’ beschouwd, omdat pas bij de parlementaire enquête echt uitsluitsel kan worden gegeven. Ook Kok wil zich om deze reden voorzichtig opstellen en zich grondig en zorgvuldig voorbereiden op de verhoren van de enquêtecommissie, waardoor er geen uitgebreid debat ontstaat. Op bepaalde vragen en opmerkingen van de Kamer gaat de minister-president echter wel in. Ook de ministers Van Aartsen en De Grave reageren op wat door de Kamer is gezegd. Alle drie de bewindslieden onderschrijven de conclusies van het NIOD-rapport op hoofdlijnen en erkennen dus dat er rondom de uitzending van Dutchbat zaken verkeerd zijn aangepakt. Zij benadrukken echter dat inmiddels op diverse gebieden maatregelen zijn genomen die ervoor moeten zorgen dat vredesmissies in de toekomst beter zullen verlopen. Twee door Klep gesignaleerde tactieken, het onderschrijven van de conclusies én het aangeven dat deze in feite al zijn ingehaald, zijn hier duidelijk in te herkennen.

De derde tactiek die Klep onderscheidt, het in twijfel trekken van het rapport – wat in combinatie met de beide andere tactieken het rapport ‘onschadelijk’ zou moeten maken – komt tijdens het debat niet duidelijk naar voren. Hoewel de bewindslieden niet alle punten die de Kamerleden uit het NIOD-rapport aandragen onderschrijven, en soms kritische kanttekeningen plaatsen, is hun kritiek steeds voorzichtig en genuanceerd geformuleerd. De bedoeling het rapport ‘onschadelijk te maken’ lijkt dan ook geen rol te spelen. Klep heeft echter een uitgebreidere periode onderzocht, en spreekt over zowel het rapport van het NIOD als van de parlementaire enquête. Zo meent hij dat (oud-) ministers de enquêteverhoren gebruikten om kritiek op het NIOD te leveren.³⁵⁵

De Grave verbindt door het instellen van een aantal onderzoeken consequenties aan de kritische kanttekeningen die door het NIOD zijn geuit. Hierbij valt op dat hij de Kamer diverse malen laat weten dat deze onderzoeken zich zullen richten op een situatie van zeven jaar geleden, terwijl er inmiddels veel verbeterd is. Hij lijkt de onderzoeken persoonlijk niet dringend noodzakelijk te achten.

Ook het bezoek van minister-president Kok en minister Herfkens aan Srebrenica kan als een gevolg van het NIOD-rapport worden beschouwd. Op deze manier wordt ook aandacht geschonken aan de situatie in Bosnië en niet alleen aan de Nederlandse nasleep. Dankzij Kamervragen naar aanleiding van het NIOD-rapport komt ook het leed van de Dutchbatters weer in beeld. Volgens De Grave heeft de genuanceerde manier waarop het NIOD-rapport hun optreden weergeeft de militairen goed gedaan. Tot concrete maatregelen op dit punt leidt het NIOD-rapport niet. Wel wordt na de parlementaire enquête Dutchbat door de politiek officieel gerehabiliteerd.

³⁵⁵ De (oud-)ministers trokken volgens Klep enkele belangrijke NIOD-conclusies in twijfel, waarvoor het rapport van vele duizenden bladzijden volgens hem meer dan voldoende munitie bood. Zo was Kok het oneens met de NIOD-inschatting dat hij inzake Srebrenica niet zwaar op zijn ‘regiefunctie’ als premier had ingezet, wat overigens ook al uit het debat met de Kamer bleek. De Grave was van mening dat het NIOD-rapport voor onduidelijkheid had gezorgd over de conclusie dat de landmachttop ‘onwil’ toonde bij het informeren van Voorhoeve over Srebrenica. Blom had voor de enquêtecommissie toegelicht dat ‘onwil’ niet moest worden geïnterpreteerd in arbeids- of strafrechtelijke zin, maar als een gebrek aan initiatief om minister Voorhoeve te informeren. De Grave had dit graag ook in het NIOD-rapport gelezen. Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 163.

Hoofdstuk 6 Slotbeschouwing

Ik heb me in deze scriptie ten doel gesteld de reacties die op het NIOD-rapport zijn verschenen, door zowel de wetenschap, de schrijvende pers als de politiek, in kaart te brengen. Ook wilde ik weten welke consequenties er aan het rapport zijn verbonden.

De wetenschappelijke reacties zijn, zoals verwacht, het meest inhoudelijk ingegaan op het rapport. Er zijn wetenschappelijke artikelen gepubliceerd in vooraanstaande Nederlandse tijdschriften, zoals *Internationale Spectator*, en in themanummers van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* en *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*. De reacties op het rapport leidden echter nauwelijks tot een discussie tussen historici onderling. Wel reageerde NIOD-directeur Blom, soms samen met onderzoeker De Graaff, bij monde van het NIOD op de geleverde kritiek. Hierdoor heb ik toch een discussie kunnen weergeven. De NIOD-auteurs weerlegden de kritiek veelal door er op te wijzen dat de historici vaak oordelen meenden te lezen die er niet stonden, of ten onrechte vooral aandacht besteedden aan de gedeeltes waarin de rol van Nederland centraal staat. Hoewel het NIOD-rapport veel aandacht besteedt aan de vragen die in de Nederlandse samenleving leefden, behandelt het rapport in de eerste plaats de tragedie op de Balkan, benadrukt Blom.

In wetenschappelijke hoek zijn er geen consequenties aan het rapport verbonden. Wel zijn de verschillende reacties deels bedoeld als aanbevelingen voor een eventueel toekomstig rapport, waarin eveneens verslag wordt gedaan van een onderzoek naar zeer recente gebeurtenissen die veel aandacht van een groot publiek hebben gekregen. Mocht zo'n rapport ooit verschijnen, dan zullen de auteurs hun voordeel kunnen doen met wat door wetenschappers over het NIOD-rapport is opgemerkt. Alle critici zouden graag hebben gezien dat het NIOD-rapport een minder omvangrijk rapport was geweest, waarin niet gepoogd was *alles* te omschrijven. Ook werd vastgesteld dat de conclusies en de epiloog van het rapport soms afwijken van de rest van het rapport, iets wat naast de historici ook verschillende journalisten in NRC Handelsblad hebben opgemerkt. Volgens NIOD-directeur Blom bleek het in het eindstadium 'verschrikkelijk lastig' om binnen het grote team van onderzoekers door verschillende auteurs geschreven passages samen te voegen en voor iedereen bevredigende oplossingen te vinden voor verschillen in interpretatie van de onderzoeksresultaten. Dat men hierin wel geslaagd is en dat ieders naam op de omslag van het rapport is verschenen, heeft Blom omschreven als het 'wonder van de Herengracht'.³⁵⁶ Diverse historici hadden echter juist graag de verschillende oordelen van de onderzoekers naar voren zien komen, en pleitten voor een meerstemmige aanpak. Blom en De Graaff nodigden hen uit tot het doen van alternatieve publicaties: 'de uitdaging zoals het NIOD in 1996 die zag, kan ook door anderen worden aangenomen. Om met Baudet te spreken: 'Het laatste woord?' Nee toch!' De uitnodiging om een vervolgonderzoek te doen werd echter niet aangenomen, waardoor de discussie in wetenschappelijke hoek, na de reacties van het NIOD, geen vervolg kreeg.

³⁵⁶ Interview Hans Blom met het veteraneninstituut.

In de landelijke dagbladen De Telegraaf, de Volkskrant en NRC Handelsblad werden kort na de publicatie van het NIOD-rapport vele artikelen gewijd aan het NIOD-rapport en de val van Srebrenica. De kranten lazen in het rapport veelal een harde veroordeling van het uitzendbesluit, en een milde beoordeling van Dutchbat. Waar de Telegraaf de Dutchbatters volledig vrijpleitte, was er volgens NRC Handelsblad wel degelijk veel kritiek op Dutchbat en vooral Karremans mogelijk. Sommige NRC Handelsblad-journalisten merkten op dat dergelijke kritiek wel in het NIOD-rapport zelf is terug te vinden, maar niet in de epiloog; een discrepantie die hun verbazing wekte.

De belangstelling van de media voor het rapport nam na april 2002 snel af. Een verklaring die Klep hiervoor geeft, is dat ook in de politiek de aandacht voor het NIOD-rapport snel afnam, waardoor er geen sprake meer was van een wisselwerking tussen politiek en media. Momenten waarop er door de jaren heen in de kranten aandacht aan het rapport werd besteed, vielen inderdaad vaak samen met gebeurtenissen die ook van politieke zijde aandacht kregen, zoals de parlementaire enquête, of het uitreiken van een lintje aan Dutchbat. De politiek zou in deze gevallen gezien kunnen worden als ‘aanjager’ van de media-aandacht. Maar ook in juli 2005, precies tien jaar na de val van de enclave, nam het aantal artikelen enigszins toe. De rechtszaak die tegen de Nederlandse Staat werd aangespannen door Dutchbat-tolk Hasan Huhunovic en de nabestaanden van een elektricien die voor Dutchbat werkte, zorgde er eveneens voor dat het NIOD-rapport weer opdook in de berichtgeving. Door de jaren heen werd er dus af en toe nog aan het NIOD-rapport gerefereerd, al werd hierbij meestal niet inhoudelijk op het rapport ingegaan. Na de arrestatie van Mladic in mei 2011, was een laatste piek in de berichtgeving zichtbaar. Het valt op dat de artikelen in deze periode minder genuanceerd waren dan in de voorgaande jaren; zo werd aan pijnlijke incidenten, zoals de borrel van Karremans met Mladic, meer aandacht besteed dan voorheen.

Naar aanleiding van het NIOD-rapport hebben zowel NRC Handelsblad als de Volkskrant hun eigen berichtgeving omtrent Srebrenica onder de loep genomen. Beide kranten zijn het er over eens dat het in de toekomst niet meer mag gebeuren dat bij een Nederlandse vredesmissie de verslaggeving vooral aan buitenlandse journalisten wordt overgelaten. Zij vinden het kwalijk dat er bij de val van de enclave geen Nederlandse verslaggevers aanwezig waren.

Hoewel het NIOD in het rapport geen politieke oordelen had willen vellen, was het rapport wel aanleiding tot een zeer in het oog springende politieke reactie. Slechts zes dagen na verschijning van het rapport diende het tweede kabinet-Kok zijn ontslag in. Kok gaf aan te zijn afgetreden omdat naar zijn mening de ernst van de bevindingen van het NIOD niet zonder politieke gevolgen kon blijven. De Kamer kon op basis van alleen het NIOD-rapport niet tot een finaal politiek oordeel komen, en besloot een parlementaire enquête in te stellen om de waarheidsvinding te bevorderen. Zowel het kabinet als de Kamer noemden het NIOD-rapport ‘gedegen en evenwichtig’ en leverden geen uitgebreide kritiek op het rapport. Doordat het kabinet volstond met de mededeling het rapport ‘op hoofdlijnen’ te onderschrijven en geen uitgebreide reactie op het rapport wenste te geven, was de discussie over het rapport tussen Kamer en kabinet niet erg diepgaand.

Zowel de Kamer als het kabinet meenden dat het uitzendbesluit destijds onverantwoord was, al handhaafde Kok wel het standpunt ‘niets doen was geen optie.’ De politici lazen in het NIOD-rapport dat de militairen weinig te verwijten viel, wat uiteindelijk tijdens het debat over het parlementaire enquêterapport tot een officiële rehabilitatie van Dutchbat III leidde. De ministers benadrukten zich te kunnen vinden in de kritiekpunten die het NIOD formuleerde, maar gaven ook aan dat de lessen inmiddels al geleerd waren. Vooral het toetsingskader, dat al vóór de val van Srebrenica was ontwikkeld en was aangepast na de aanbevelingen van het TCBU-rapport, werd beschouwd als een belangrijke verbetering. Omdat volgens het kabinet de benodigde maatregelen al waren genomen, werden er weinig consequenties aan het rapport verbonden, op een aantal door De Grave ingestelde onderzoeken na. De Kamervragen over het NIOD-rapport leidden ertoe dat minister-president Kok samen met minister Herfkens een bezoek bracht aan Bosnië-Herzegovina om de betrokkenheid bij de nabestaanden te tonen.

Zowel historici (Baudet: ‘het laatste woord, nee toch?’), media als politici zijn het erover eens dat ‘het boek Srebrenica’ nooit gesloten zal worden. In de praktijk wil dit niet zeggen dat er nog dikwijls over dit onderwerp wordt gesproken. Persoonlijk verwacht ik dat alleen specifieke aanleidingen nog voor aandacht voor Srebrenica en daarmee het NIOD-rapport zullen zorgen, zoals bijvoorbeeld in de media het geval was toen Mladic werd opgepakt. Het gaat naar mijn mening echter te ver om de houding jegens het rapport te kenschetsen als ‘forget about it’, zoals Runia heeft gedaan. Althans, het lijkt mij niet dat er sprake is van een *bewuste* poging het rapport te negeren. Als dat de bedoeling was geweest, zou de politiek niet besloten hebben tot het houden van een parlementaire enquête, die tot gevolg had dat de discussie over het Srebrenica-drama nog enige tijd aanhield. Dat onder politici niet uitgebreid gediscussieerd is over het rapport, kan zijn veroorzaakt doordat de politici al vóór de verschijning van het rapport hadden geconcludeerd dat er rond de uitzending van Dutchbat fouten waren gemaakt, en maatregelen hadden genomen om deze fouten bij toekomstige vredesmissies te vermijden. De diversiteit van de onderwerpen die de historici uit het rapport lichtten en het feit dat hun expertise uiteenloopt, bemoeilijkte een wetenschappelijke discussie. Dat de aandacht voor het rapport in de journalistiek is verdwenen, lijkt ook niet te zijn ingegeven door de wens een discussie uit de weg te gaan. Met de publicatie van het NIOD-rapport lagen de feiten op tafel. Nieuwe onthullingen deden zich niet voor, waardoor op een gegeven moment de nieuwswaarde was verdwenen.

Ter afsluiting kan in dit verband worden gewezen op de beslissing om één van de vijftig vensters van de canon van Nederland, die als richtsnoer dient bij het geschiedenisonderwijs aan Nederlandse scholieren, te wijden aan de gebeurtenissen in Srebrenica. De canoncommissie merkt op dat het verhaal achter dit venster ‘op zijn zachtst gezegd niet vleidend [is] voor Nederland’, maar stelt

dat een canon ‘ook zwarte bladzijden [moet] durven honoreren’.³⁵⁷ In dit geval heeft de behoefte te leren van het verleden dus zwaarder gewogen dan de wens een ‘zwarte bladzijde’ af te sluiten.

³⁵⁷ Entoen.nu/srebrenica (geraadpleegd 18-8-2012)

Literatuurlijst

Ankersmit, Frank, ‘Een schuld zonder schuldigen?’ Morele en politieke oordelen in het Srebrenica-rapport’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116/2 (2003) 78-100.

Baets, Antoon de, ‘Na de genocide. Waarheidsstrategieën van rechters en historici’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 116/2 (2003) 28-46.

Bakker, Piet en Otto Scholten, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie* (Amsterdam 2007, zesde geheel herziene druk)

Baud, Michiel en Frank van Vree, ‘Geschiedschrijving, politiek en moraal’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116/2 (2003) 64-77.

Baudet, Floribert, ‘Srebrenica, een ‘veilig’ gebied. Het laatste woord over de val van een *safe area*’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116/2 (2003) 11-27.

Blom, Hans, ‘Politiek versus historie. NIOD maakt onderscheid moraal en wetenschap’, in *De Academische Boekengids* 36 (december 2002) 4-5, 7.

Blom, J.C.H., ‘Het NIOD-rapport onevenwichtig en intellectueel gemakzuchtig? Een kwestie van lezen’, in *Internationale Spectator*, LVI (juni 2002) 448-453.

Blom, J.C.H. en B.G.J. de Graaff, ‘Het Srebrenica-onderzoek. Een extreem geval van eigentijdse geschiedenis’, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116/2 (2003) 116-138.

Blom, J.C.H., B.G.J. de Graaff en D.C.L. Schoonoord, ‘Oordelen in uitersten’, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (2003) 337-536.

Boogaard, Raymond. van den, *Zilverstad. De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica* (Amsterdam/Rotterdam 2005).

Brouwer, J.W.L., ‘Gedegen en evenwichtig? Het NIOD-rapport nader beschouwd’, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 118 (2003) 293-307.

Doder, Dusko, ‘Yugoslavia: new war, old hatreds’, *Foreign Policy*, 91 (Summer, 1993).

Dussen, Jan van der, ‘De bredere context in het Srebrenica-rapport. Achtergronden en oorzaken’, in *Het Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116/2 (2003) 47-63.

Honig, Jan Willem, ‘Die enorme hoeveelheid informatie...’ De mateloze reconstructie van een oorlogsmisdaad’, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 118 (2003) 308-324.

Hoop, Sipke de, ‘Onevenwichtigheid in NIOD-rapport over Srebrenica’, in *Internationale Spectator*, LVI (juni 2002) 291-301.

Klaassen, Jos en Theo Klein, *Srebrenica in de Volkskrant, 1991-1995* (Amsterdam 2002).

Klep, Christ, *Somalië, Rwanda, Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies* (Amsterdam 2008)

Lagrou, Pieter, ‘Het Srebrenica-rapport en de geschiedenis van het heden’, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 118 (2003) 325-336.

Peters, Rik, 'Tussen logica en retorica. Argumentatie in het NIOD-rapport', in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116/2 (2003) 101-115.

Rozemond, S., 'Het NIOD en de intellectuele gemakzucht', in *Internationale Spectator*, LVI (juni 2002) 289, 290.

Runia, Eelco, "'Forget about it': 'Parallel processing' in the Srebrenica report" in *History and Theory*, Vol. 43, No 3 (oktober 2004) 295-320.

Wester, Fred, *Inhoudsanalyse: Theorie en Praktijk* (Deventer 2006).

Wieten, Jan, *Srebrenica en de journalistiek. Achtergronden en invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië in de periode 1991-1995* (Amsterdam 2002)

Bronnen

Internet

Aanbiedingstoespraak Blom: <http://www.vredesnaam.com/NIOD/NIOD1.html> (11-10-2011)

Andere Tijden, 'In opdracht van de regering – deel I', te bekijken op, <http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2009-2010/In-opdracht-van-de-regering-deel-I.html>

Andere Tijden, 'In opdracht van de regering – deel II', te bekijken op <http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2009-2010/In-opdracht-van-de-regering-deel-II.html> (01-11-2011)

Arrestatie Mladic: <http://nos.nl/artikel/244269-relletjes-na-mladicprotest-in-belgrado.html> (geraadpleegd 23-6-2012)

De Reünie, seizoen 13, 'Srebrenica, 16 jaar later', te bekijken op <http://reunie.kro.nl/seizoenen/13/afleveringen/24-04-2011/>

Entoen.nu/srebrenica (18-8-2012)

<http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml> artikel 42 (30-11-2011)

<http://www.vredesnaam.com/NIOD/NIOD3.html> (30-11-2011)

Interview met Hans Blom door het Veteraneninstituut: http://www.veteranenmeteenmissie.nl/page/pag_view.asp?pag_id=22079 (29-10-2011)

Overzicht oplagecijfers kranten 2001-2002: http://www.cebuc.nl/cms/data/images/christine/Oplagecijfers_20012.pdf (25-6-2012)

'Uitstel studie Srebrenica schokt Kok', *de Volkskrant*, 11-09-2001. <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/591750/2001/09/11/Uitstel-studie-Srebrenica-schokt-Kok.dhtml> (31-07-2012)

De Telegraaf

De Telegraaf, 6 april 2002, Sanders, Charles, 'Dutchbatters in de goot; Oorlogsveteranen vrezen nieuw rapport over de val van Srebrenica'.

De Telegraaf, 9 april 2002, Lunshof, Kees, 'Kok nerveus over Srebrenica-rapport'.

De Telegraaf, 10 april 2002, Meurs, Maarten van, 'Dutchbat-rapport Niod vandaag uit'.

De Telegraaf, 12 april 2002, Lunshof, Kees, 'NIOD-Rapport Srebrenica - De Grave wellicht weg om Srebrenica'.

De Telegraaf, 17 april 2002, Lunshof, Kees, 'Respect'.

De Telegraaf, 17 april 2002, Paradijs, Sjuul, 'Kabinet Kok II valt'.

De Telegraaf, 18 april 2002, Meurs, Maarten van, 'Van Baal neemt ontslag'.

De Telegraaf, 12 juni 2002, Lunshof, Kees, 'Geheime reis'.

De Telegraaf, 9 november 2002, Sanders, Charles, 'Zelfmoord-drama Dutchbatter Robert'.

De Telegraaf, 3 december 2002, Lunshof, Kees, 'Srebrenica'.

De Telegraaf, 28 januari 2003, Lunshof, Kees, 'Srebrenica'.

De Telegraaf, 28 januari 2003, Meurs, Maarten van, 'Generaal Couzy onprofessioneel'.

De Telegraaf, 28 januari 2003, Ruempol, Joost, "'Van Baal na val enclave onterecht leiding ontnomen'".

De Telegraaf, 11 juli 2005, 'Srebrenica'.

De Telegraaf, 7 november 2006, "'Veel te laat'".

De Telegraaf, 9 juli 2010, 'Weer aanklacht om Srebrenica; Nabestaanden wenden zich tot rechter in Arnhem'.

De Telegraaf, 28 mei 2011, 'Wit als rouwkleur'.

de Volkskrant

de Volkskrant, 5 april 2002, Kranenberg, Annieke, "'NIOD eist te grote rol in visie Srebrenica'".

de Volkskrant, 9 april 2002, Kranenberg, Annieke, "'Ik kan niet anders dan alle Dutchbatters haten'".

de Volkskrant, 10 april 2002, Arends, Eric, 'Hier gaat het om: 4428 lijkenzakken'.

de Volkskrant, 11 april 2002, 'Dutchbat hoort mild oordeel stil aan'.

de Volkskrant, 11 april 2002, 'Dutchbat maakte geen schijn van kans; Politiek wilde niet luisteren naar kritische geluiden'.

de Volkskrant, 11 april 2002, 'Kok geeft tekortschieten Nederland toe'.

de Volkskrant, 11 april 2002, 'Srebrenica'.

de Volkskrant, 11 april 2002, [Geen titel].

de Volkskrant, 12 april 2002, 'De Grave denkt aan opstappen'.

de Volkskrant, 12 april 2002, "'Ik wilde laten zien dat ik nog leef"; Vrouwen ontdaan over gezond uiterlijk Milosevic'.

de Volkskrant, 13 april 2002, Didde, René, 'Ziek van vredesmissies'.

de Volkskrant, 13 april 2002, Hilhorst, Pieter, 'Het gevaar van het grote gebaar'.

de Volkskrant, 13 april 2002, Koele, Theo, 'Slepend naar een enquête; Voorhoeve wilde niet graag dat 'zijn jongens' nog eens aan een verhoor zouden worden onderworpen'.

de Volkskrant, 15 april 2002, 'Kabinet valt als ministers rapport NIOD overnemen'.

de Volkskrant, 16 april 2002, 'Srebrenica-crisis'.

de Volkskrant, 17 april 2002, 'De val van Paars'.

de Volkskrant, 17 april 2002, 'In de Kamer overheerst het respect'.

de Volkskrant, 18 april 2002, Dam, Marcel van, 'Overbodige enquête'.

de Volkskrant, 19 april 2002, 'NIOD-rapport is te vergoelijkend'.

de Volkskrant, 20 april 2002, Effting, Maud, 'Moralistische media'.

de Volkskrant, 20 april 2002, "'Journalistiek moet rol rond Srebrenica nader bezien'".

de Volkskrant, 22 april 2002, Bleich, Anet, 'Val van Srebrenica was meer dan een klassieke tragedie'.

de Volkskrant, 22 april 2002, Rijdsdijk, Erna, 'NIOD bedrijft politiek met vermijden 'g-woord'.

de Volkskrant, 24 mei 2002, 'Baud: alleen gegevens verzamelen is naïef'.

de Volkskrant, 9 november 2002, Klaassen, Jos en Theo Klein, 'Volkskrant pakte Balkan-oorlog verkeerd aan'.

de Volkskrant, 13 november 2002, Bleich, Anet, 'Niets doen was geen optie'.

de Volkskrant, 28 januari 2003, 'Helder rapport'.

de Volkskrant, 28 januari 2003, Koele, Theo, Annieke Kranenberg, "'Landmacht hield informatie achter'".

de Volkskrant, 31 oktober 2003, Koele, Theo, 'Nabestaanden zijn nog nergens gehoord'.

de Volkskrant, 30 juni 2005, Huisman, Charlotte, 'Na moord op 7000 mensen worden alle wegen bewandeld'.

de Volkskrant, 13 november 2006, Leydesdorff, Selma, 'Dutchbatter past geen lintje'.

de Volkskrant, 4 december 2006, Bommel, Noël van, [Geen titel].

de Volkskrant, 6 december 2006, [Geen titel].

de Volkskrant, 17 juni 2008, Vervaeke, Leen, 'Hartverscheurend, en niet te volgen'.

de Volkskrant, 3 november 2010, 'Rotzooi veroorzaken is één. Maar ruim het op'.

de Volkskrant, 27 mei 2001, Giesen, Peter, 'Door Mladic is Nederland veranderd; analyse Servische generaal legde de morele zelfgenoegzaamheid ongenadig bloot'.

de Volkskrant, 28 mei 2011, Giesen, Peter, "'Tv heeft ons beeld van Srebrenica bepaald'; interview Hans Blom, oud-directeur van het NIOD'.

de Volkskrant, 31 mei 2011, Rijdsdijk, Erna, 'Mladic was helemaal niet onvoorspelbaar'.

de Volkskrant, 1 juni 2011, Blom, Hans, 'Mladic volgde geen script in Srebrenica'.

NRC Handelsblad, 6 april 2002, Van der Heiden, Peter, 'Historicus is geen politieke schokdemper'.

NRC Handelsblad, 8 april 2002, Derix, Steven en Jeroen van der Kris, 'Een polderprofessor, geen openbare aanklager; Srebrenica-onderzoek bepaalt toekomst van NIOD en directeur Blom'.

NRC Handelsblad, 10 april 2002, '3.400 pagina's in een linnen tasje'

NRC Handelsblad, 10 april 2002, 'Blom: Dutchbat was niet voor deze taak berekend'.

NRC Handelsblad, 10 April 2002, 'J. A. van Kemenade'.

NRC Handelsblad, 10 april 2002, 'Joris Voorhoeve'.

NRC Handelsblad, 10 april 2002, 'Viel 'Srebrenica' te voorkomen?'.

NRC Handelsblad, 10 april 2002, 'Was de aanval te voorspellen?'.

NRC Handelsblad, 10 april 2002, 'Weinig invloed Den Haag op gebeurtenissen in Srebrenica'.

NRC Handelsblad, 10 april 2002, 'De langverwachte antwoorden van het NIOD-rapport'.

NRC Handelsblad, 11 april 2002, Boogaard, Raymond van den, 'De opluchting is kamerbreed'.

NRC Handelsblad, 11 april 2002, Klep, Christ, 'NIOD moest wel meer doen dan feiten oplepelen'.

NRC Handelsblad, 11 april 2002, Janssen, Roel, 'Charley Alpha Delta'.

NRC Handelsblad, 11 april 2002, Oranje, Joost, 'Afgelopen is het nooit voor Dutchbat'.

NRC Handelsblad, 11 april 2002, 'Kok: rol op geen moment verzaakt; Reactie op NIOD-rapport Srebrenica'.

NRC Handelsblad, 11 april 2002, 'Vakbond wil onderzoek OM naar Couzy ; Na Srebrenica-rapport'.

NRC Handelsblad, 13 april, 2002, Biegel, C., 'NIOD-rapport 2'.

NRC Handelsblad, 13 april 2002, Heijne, Bas, 'De handen in schuld gewassen'.

NRC Handelsblad, 13 april 2002, Westerman, Frank, 'In blikveld van Dutchbat geen genocide; schuldvraag'.

NRC Handelsblad, 15 april 2002, Derix, Steven, 'De Grave kende feilen Van Kemenade'.

NRC Handelsblad, 15 april 2002, 'Optreden of aftreden'.

NRC Handelsblad, 18 april 2002, Derix, Steven, 'Geen grote fouten gemaakt, toch ontslagen'.

NRC Handelsblad, 18 april 2002, Marlet, Gerard, 'Dutchbat wel degelijk oorzaak massamoord'.

NRC Handelsblad, 19 april 2002, Michielsen, Peter, 'Het had anders gekund; Het hoofdrapport van het NIOD is een uitputtende feitenstudie'.

NRC Handelsblad, 19 april 2002, Roer, Robert van de, 'Kok moet echte verantwoording afleggen'.

NRC Handelsblad, 22 april 2002, Boogaard, Raymond van den, 'Gros van pers simplificeerde oorlog op Balkan'.

NRC Handelsblad, 26 april 2002, Vaart, J. van der, 'De waakhond liet verstek gaan; De journalistiek en de lessen van Srebrenica'.

NRC Handelsblad, 2 mei 2002, Karskens, Arnold 'Waakhond'.

NRC Handelsblad, 11 november 2002, Blokker, Bas, 'Het oordelen kan eindelijk beginnen'.

NRC Handelsblad, 11 november 2002, 'Srebrenica-enquête'.

NRC Handelsblad, 19 november 2002, Derix, Steven en Floris van Straaten, 'Een doofpot bij de landmacht? Absoluut onjuist'.

NRC Handelsblad, 27 januari 2003, Derix, Steven en Floris van Straaten, 'Geen nieuwe feiten over de val van Srebrenica'.

NRC Handelsblad, 27 november 2002, 'NIOD-directeur Blom: onwil bij generaal Couzy'.

NRC Handelsblad, 28 november 2002, Derix, Steven en Floris van Straaten, 'Spelen met woorden over 'doofpot' Srebrenica'.

NRC Handelsblad, 19 juni 2003, Straaten, Floris van, 'Nieuw in Den Haag: lof en eer voor Dutchbat'.

NRC Handelsblad, 4 juni 2005, Boogaard, Raymond van den, 'Schuld of boete'.

NRC Handelsblad, 29 juni 2005, Urlings, M.L.M., 'Woede, onmacht, frustratie? Zeker. Maar geen lafheid'.

NRC Handelsblad, 11 juli 2005, 'Schrijnend Srebrenica'.

NRC Handelsblad, 27 mei 2011, 'Nu hoorden we bij de bad guys'.

NRC Handelsblad, 27 mei 2011, 'Val van Srebrenica is een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis'.

NRC Handelsblad, 28 mei 2011, Westerman, Frank, 'De pijnlijkste kanten van Dutchbat zijn uit het geheugen gewist'.

NRC Handelsblad, 28 mei 2011, 'Verantwoordelijkheid zonder schuld - dat vinden we lastig'.

3 april 2002, HTK 2001-2002, 63-4245-4251 [Vragen aan de minister-president over uitlating van de minister van VROM] .

16 april 2002, HTK 2001-2002, 68-4539-4541 [Verklaring premier Kok bij aftreden].

17 april 2002, HTK 2001-2002, 69-4545-4580 [Debat over de verklaring van de minister-president].

17 april 2002, TK 2001-2002, 28 334, nr.2 [Motie-Melkert].

17 april 2002, TK 2001-2002, 26 122, nr. 31 [Brief van de minister van Defensie over het ter beschikking stellen van zijn functie door luitenant-generaal A.P.P.M van Baal].

22 april 2002, 2TK 2001-2002, 26 122, nr. 32 [Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken en de ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie].

24 april 2002, TK 2001-2002, 28 341, nr. 2, 8-31 [Rapport van de Tijdelijke commissie aanvullende onderwerpen NIOD-rapport].

25 april 2002, HTK 2001-2002, 73 4775-4833 [Debat op hoofdlijnen over het NIOD-rapport].

27 mei 2002, TK 2001-2002, 26 122, nr., 35 [Brief van de minister van Defensie over archiefbeheer binnen Defensie].

14 juni 2002, TK 2001-2002, 26 122, nr., 36 [Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken en de minister voor Ontwikkelingssamenwerking over bezoek aan Bosnië-Herzegovina].

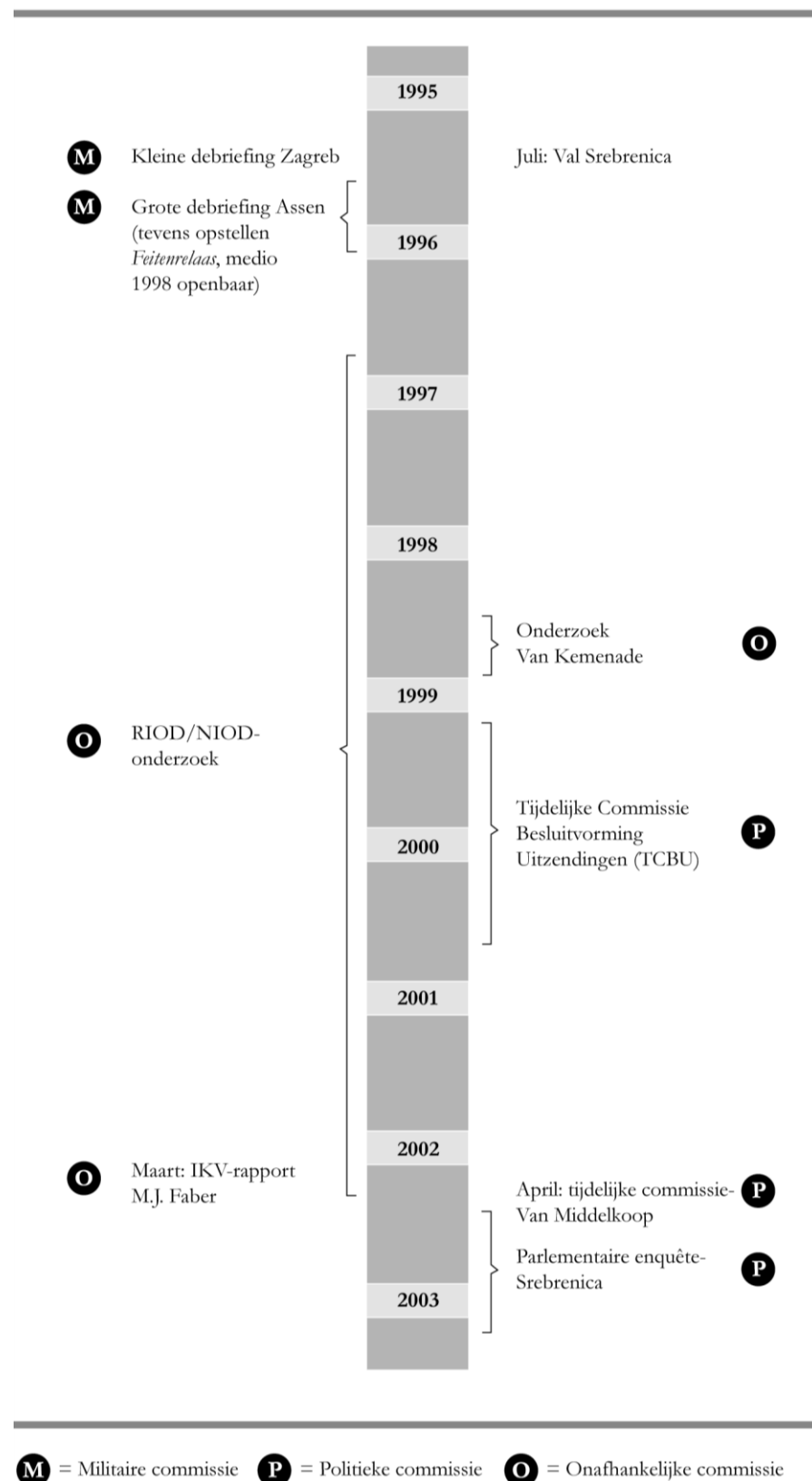
21 juni 2002, TK 2001-2002, 26 122, nr. 37 [Brief van de minister van Defensie over de zorg van Dutchbat III militairen].

9 juli 2002, TK 2001-2002, 26 122, nr. 38 [Brief van de minister van Defensie over de uitkomst van het advies van een externe instantie over het onderzoek naar het verwijt in zake 'onwil' uit het NIOD-rapport].

27 januari 2003, TK 2002-2003, 28 506, nrs. 2-3 [Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica, *Missie zonder vrede*, (eindrapport)].

18 juni 2003, HTK 2003-2003, 79-4473-4501 [Debat met de regering over het Rapport van de Enquête commissie Srebrenica].

Bijlage 1. Overzicht van de militaire, politieke en onafhankelijke onderzoekscommissies die zijn ingesteld naar de Srebrenica-affaire in Nederland¹

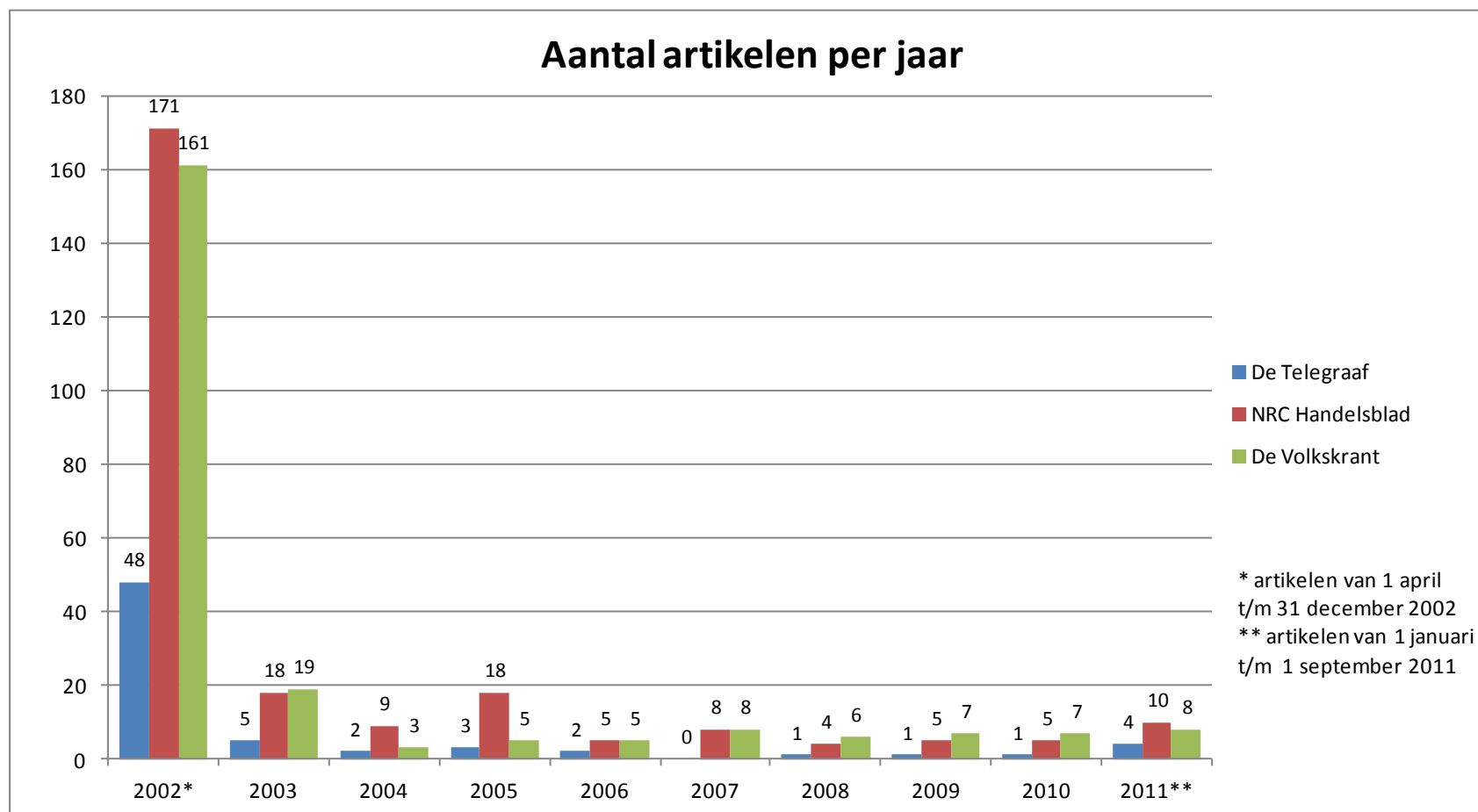

¹ Dit schema is overgenomen uit Christ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 279.

Bijlage 2 Grafieken

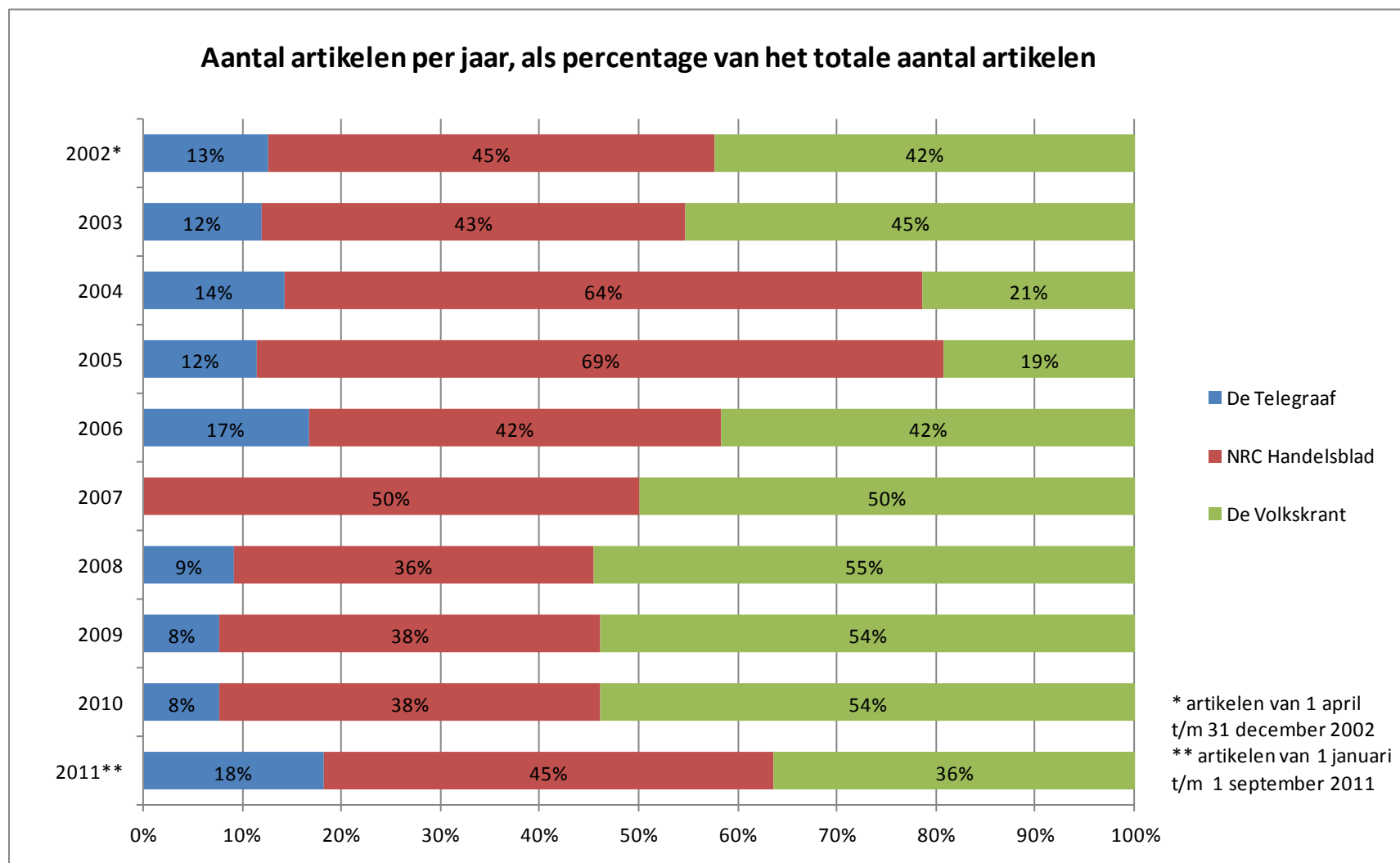
In deze grafieken wordt een overzicht gegeven van het aantal verschenen artikelen in De Telegraaf, de Volkskrant en NRC Handelsblad in diverse periodes.^{II}

Grafiek 1. Het aantal artikelen per krant per jaar

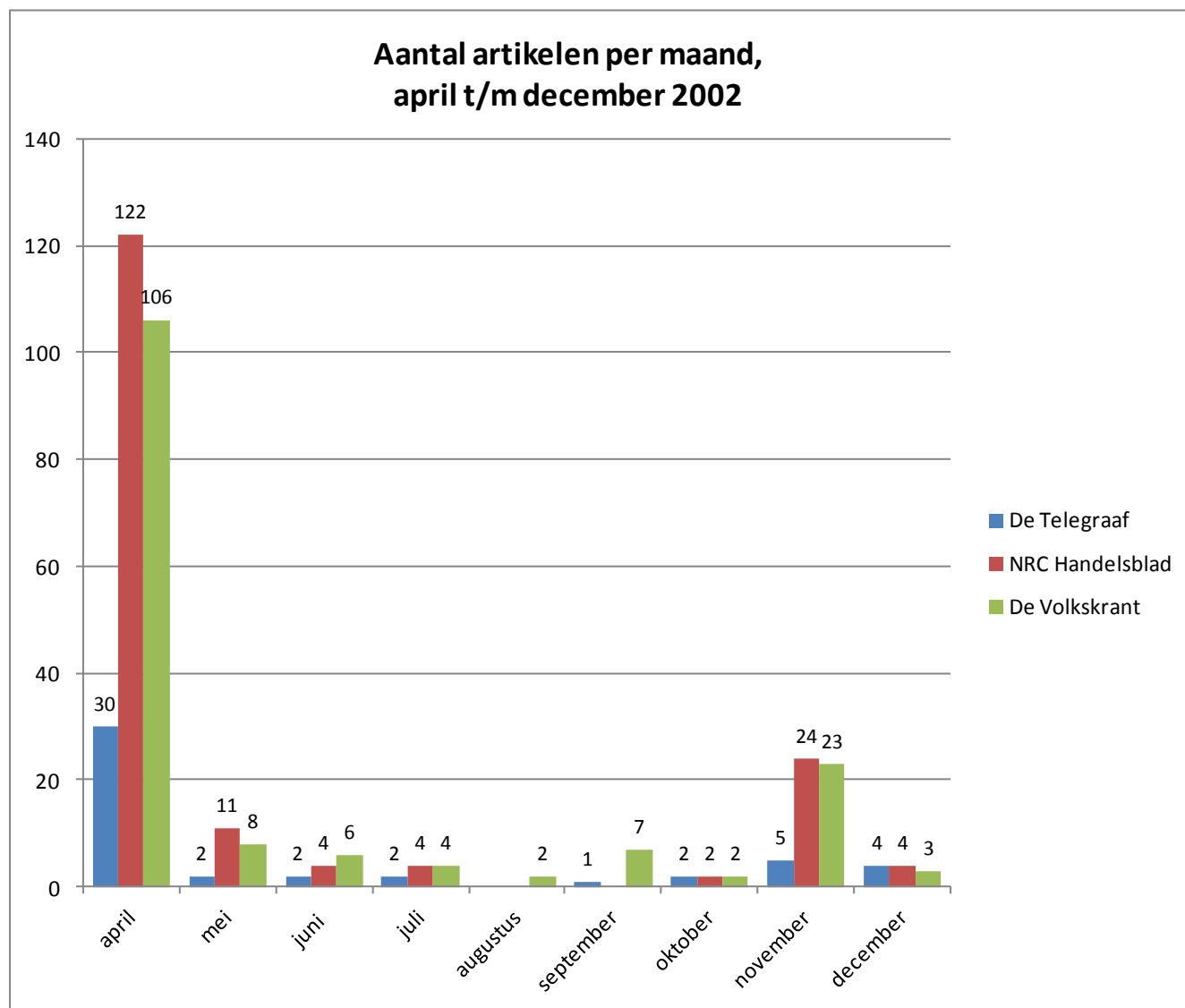

^{II} Met de term 'artikelen' wordt in deze bijlage steeds bedoeld op die artikelen waarin de termen 'NIOD' en 'Srebrenica' beide voorkomen.

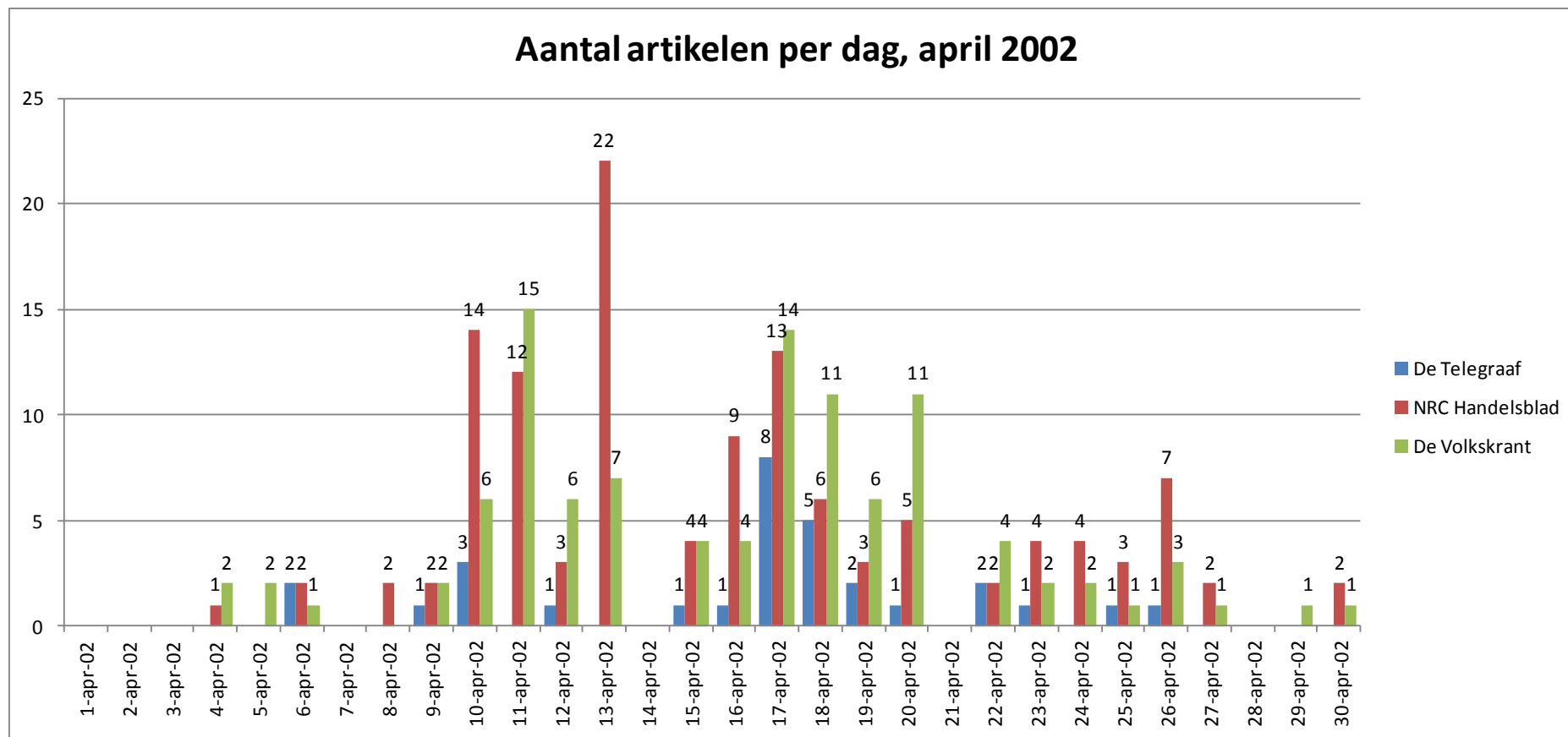
Grafiek 2. Het aantal artikelen per krant per jaar, als percentage van het totale aantal artikelen dat in het betreffende jaar verscheen in de drie kranten gezamenlijk

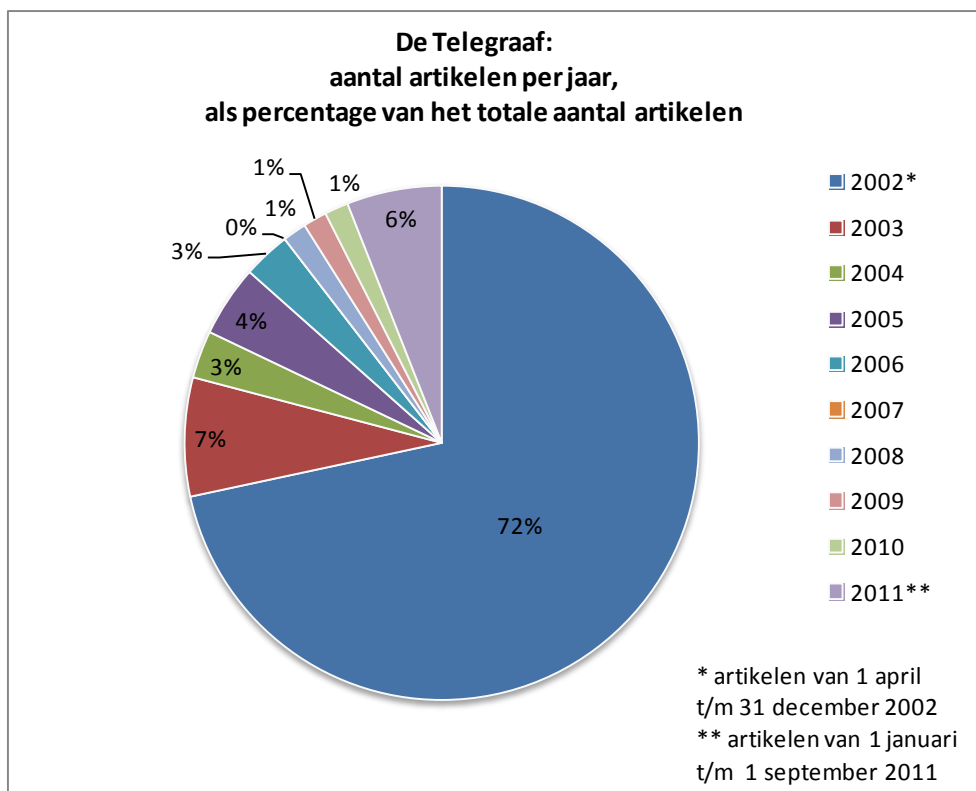
Grafiek 3. Het aantal artikelen per krant per maand, april t/m december 2002

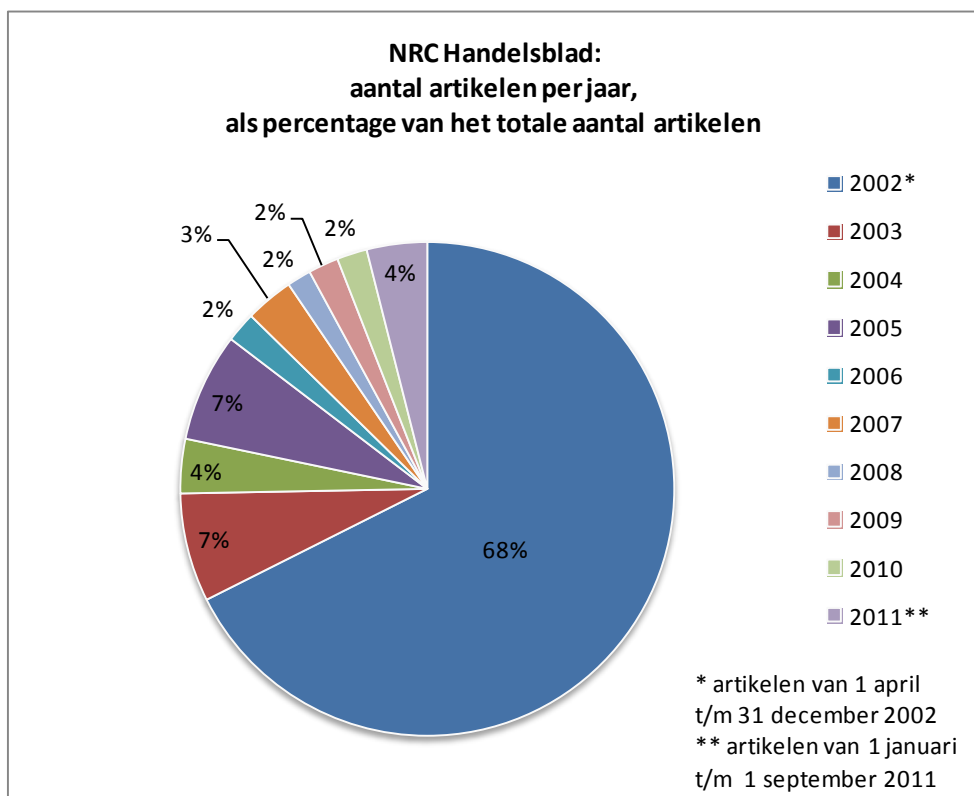
Grafiek 4. Het aantal artikelen per krant per dag, april 2002

Grafiek 5. Het aantal artikelen in De Telegraaf per jaar, als percentage van het totale aantal artikelen dat in de jaren 2002 t/m 2011 in deze krant verscheen

Grafiek 6. Het aantal artikelen in NRC Handelsblad per jaar, als percentage van het totale aantal artikelen dat in de jaren 2002 t/m 2011 in deze krant verscheen

Grafiek 7. Het aantal artikelen in de Volkskrant per jaar, als percentage van het totale aantal artikelen dat in de jaren 2002 t/m 2011 in deze krant verscheen

